

SZÁZADFORDULÓ

A romantika felbomlásával véget ért a társadalmi idealizmus nagy korszaka, és a 19. század második felében egyszercsak furcsa űr támadt: ideológiahiány lépett fel, nem válság, hanem hiány. Vártak valami új eszmeiség megjelenésére mindazok, akik hittek abban, hogy a világ célszerűen működik, hogy előrelátható folyamatok zajlanak benne, és valahol a jövőben valami jó dolog fog megvalósulni.

ANKA LÁSZLÓ (1980, Budapest) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem, majd az egyetem Állam- és Jogtudományi Karán politológus szakos diplomát. Ezt követően az ELTE Történettudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programján folytatott tanulmányokat ösztöndíjas PhD-hallgatóként. Gróf Apponyi Albert dualizmus kori belpolitikai pályafutásáról készült disszertációját 2015-ben védte meg. 2007 és 2011 között közreműködő kutatóként vett részt az MTA–ELTE Atelier, Európai Historiográfia és Társadalomtudományok Kutatócsoportban. 2014-től a VERITAS Történetkutató Intézet Dualizmus-kori Kutatócsoportjának tudományos segédmunkatársa, 2016-tól tudományos munkatársa. Fő kutatási területe a dualizmus politikatörténete. Szülőfaluja, Tápiószecső nagyközség alpolgármestere és múltjának elkötelezett feltárója.

CSIBI NORBERT (1980) egyetemi adjunktus. A PTE Bölcsészettudományi Karán 2009-ben szerzett történész, a PTE Állam- és Jogtudományi Karán 2011-ben jogász diplomát. Doktori disszertációját a magyarországi katolikus nagygyűlések első világháború előtti társadalomszervező és közművelődési tevékenységéről 2015-ben védte meg a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskolájában. 2009 óta a PTE BTK Történettudományi Intézete Újkortörténeti Tanszékének oktatója, emellett 2005 óta kutató a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán működő Pécsi Egyháztörténeti Intézetben. Jelenleg a pécsi egyházmegye 19. századi történetéhez kapcsolódó kutatásokkal foglalkozik. Legutóbb megjelent munkája a Vértesi Lázárral közösen szerkesztett „*A világháború kálváriáját járva*”. *A pécsi egyházmegye és az I. világháború* című forráskötet. Elérhetősége: csibi.norbert@gmail.com.

KENYERES ZOLTÁN (1939) az ELTE BTK Széchenyi-díjas professor emeritusa. Magyar-angol szakon végezte el az egyetemet, 1964-1981-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgozott, 1981-től nyugdíjba vonulásáig az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanított docensi, majd 1988-tól egyetemi tanári kinevezéssel. 1992-2004-ig vezette a Kar Irodalomtudományi Intézetét. Fő oktatási és kutatási területe a modern irodalom. Szakfolyóiratokban és irodalmi folyóiratokban megjelent cikkei és tanulmányai mellett monográfiát írt Ady Endréről és Weöres Sándorról.

SZÁZADVÉG
83.

Szerkesztőségek:

DEMETER TAMÁS • PÓCZA KÁLMÁN • VESZELSZKI ÁGNES • ZUH DEODÁTH

G. Fodor Gábor • Demeter Tamás • Mándi Tibor • Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán • Bódy Zsombor • Cieger András • Csité András • G. Fodor Gábor • Kapitány Balázs • Szalai Ákos

Spéder Zsolt • Kerékgyártó Béla • Körösenyi András • Kövér György • Sági Gábor • Stumpf István • Tóth István György

Pethő Sándor • Bárány Anzelm • Huoranszki Ferenc • Kovács M. Mária • Körösenyi András • Liptay Gabriella
Ruzsa Ágnes • Szilágyi Márton

Gyurgyák János • Fellegi Tamás • Gyekiczki András • Kövér László • Kövér Szilárd • Máté János • Orbán Viktor
Stumpf István • Varga Tamás • Weber Attila

Szerkesztőbizottság:

LÁNCZI ANDRÁS • ACZÉL PETRA • LEE CONGDON • CSEJTEI DEZSŐ • EGEDY GERGELY • FEHÉR M. ISTVÁN
FODOR PÁL • G. FODOR GÁBOR • HORKAY HÖRCHER FERENC • KARÁCSONY ANDRÁS • KÖRÖSÉNYI ANDRÁS
KÖVECSESZ ZOLTÁN • KULCSÁR SZABÓ ERNŐ • MEZEI BALÁZS • SPÉDER ZSOLT • STUMPF ISTVÁN • SZILÁGYI MÁRTON

Olvasószerkesztő: Veszelszki Ágnes
Szerkesztőségi titkár: Tóth Krisztián

© Századvég Kiadó

A szerkesztőség címe:
Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8-10.
Telefon: (1)-479-5298 • fax: (1)-479-5290 • E-mail: kiado@szazadveg.hu

ISSN 0237-5206

Tipográfia és lapterv: Fodor Gábor
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Honlapunk: www.szazadveg.hu | Keressen minket a Facebookon is!

SZÁZADFORDULÓ

TANULMÁNYOK

KENYERES ZOLTÁN

Árnyékok nélkül.

Töredékek a magyar századfordulóról, 1890-1906 5

ANKA LÁSZLÓ

Apponyi Albert képviselővé választása 1896-ban 23

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

A Széll-csend testközelből 37

CSIBI NORBERT

A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében 55

VÖRÖS KATALIN

Az iparoktatás külföldön 81

RECENZIO

SIVADÓ ÁKOS

A diszkurzivitás szűk körei

Szűcs László Gergely: *A kommunikatív hatalom*

és az emberi jogok. Jürgen Habermas politikai filozófiája

a kilencvenes években

101

PETTINGER-SZALMA VENDEL

Történelmi tabló Magyarország vezérigazgatójáról

Iffj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság.*

Széll Kálmán életműve

109

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM

83.

2017/1.
SZÁM

A Vigszínház épülete nem sokkal annak átadása után, 1896-ban.

© Klösz György/Fortepan/Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.08.108

Kenyeres Zoltán

Árnyékok nélkül

Töredékek a magyar századfordulóról, 1890–1906

A történettudományban a dualizmus korának nevezik az 1867 és 1914–18 közötti időszakot, amikor a történészek többé-kevésbé elkülöníthető szakaszokat keresnek a magyar történelemben. Az irodalomtörténet-írásban azonban ennek a politikai-gazdasági periódusnak egyik dátuma sem jelent feljegyezhető határvonalat. Az irodalom együtt él a történelemmel, de a pulzusa másképpen lüktet. Vannak, akik 1882-vel egy nagy irodalmi korszak végét jelölik meg, aztán legközelebb Ady fellépését és a Nyugat megindulását tekintik valami határozottan más és új elkezdődésének. A jelen tanulmány csak annyiban tér el ettől felfogástól, hogy nem Arany János halálánál, hanem az első igazán városias irodalmi hetilap megindulásánál kezdi gondolatmenetét, s *A Hét* 1890-ben történt megszületése és a *Nyugat* elindulása között lát egy irodalomtörténeti és művelődéstörténeti szempontból figyelemre érdemes időszakot, amely már nem a romantika és még nem a modernebb irányok irodalma. Átmeneti korszak, s ennek a későbbiek szempontjából pozitív vonásaira vet pillantást ez a tanulmány. Nem az árnyékokat keresi, hanem inkább a napos területeket mutatja meg.

*Milyen boldog voltam én ennek a századnak elején
Nem magam miatt szegény voltam és magamrahagyott
De volt valami példátlan izgalom és remény a levegőben
Készültünk valamire és vártunk valami Meglepetést
Aminőt soha még hinni se mert a világ*

.....
*Gyalázatos század, mit tettél mire a kisedd megszületett
December közepetájt karácsony előtt tizenhetedikén
Százezer ember hörgött Mazurnál a jeges pocsolyában [...]*

Hát, röviden és tömören, költői szóval ez volt a híres századforduló, amiről szaktörténészek annyit írtak. Karinthy Frigyes *Karácsonyi elégia* című versét idézem, mint olyan irodalomtörténész, aki tapasztalatból tudja, hogy az irodalom mindig pontosabban és teljesebben fejezi ki a világot, mint a tudomány.

„Discours de la méthode”

Szekfű Gyula idézi Croce szavait arról, hogy történeti mű csak az olyan lehet, amelynek írásánál lelki motívumok is szerepelnek (Szekfű 1947: 9). Ha a történészeknek nincsenek ilyen motívumai, jobb, ha nem kezd munkába. A mi tudományágainkban vállalnunk kell önmagunkat, és még akkor is vállalnunk kell az Én szerepét, amikor harmadik személyben fogalmazunk. Nálunk az a törekvés, hogy minél jobban hasonlítsunk a természettudományok objektivitás-mércéjéhez, nem hozzáad valamit munkánk értékéhez, hanem elvesz belőle: elveszi belőle a személyes átélés érvelő erejét. A történeti tudományokban elő-előadódnak hosszabb-rövidebb ideig tartó szcientista időszakok, de ezek csak az időről időre elhatalmasodó önkényes tudományirányítás ellenszereként fejtenek ki jótékony hatást. A történeti tudományok akkor haladnak előre egészségesen, amikor saját belső mozgásukhoz hozzáigazított igazságfogalmat és időfogalmat használnak.

Elméleti matematikusok, fizikusok, tudományelmélettel foglalkozó szakemberek számára alighanem az 1905-ös évszámmal kezdődik a 20. század. Einstein első nagy jelentőségű tanulmányával, amely új időfogalmat vezetett be a nevezett tudományokban. Ennek az időnek csak tere van, de nincsenek részei, nincsenek periódusai. A történeti tudományok azzal az időfogalommal dolgoznak, amelyet tértől függetlenül gondolnak el, és amelyet tulajdonképpen mesterségesen teremtenek. A történeti idő nem kontinuum, hanem egymásutániség, kisebb-nagyobb részekből áll, szakaszolását a benne élő ember végzi. Bánik vele, felosztja, kiemeli belőle, kihagyja, elfelejti, felfedezi, újraéli, előtérbe állítja, hangsúlyt vet rá. A történelmi idővel a benne élő ember azt tesz, amit akar, amihez kedve van. Vissza lehet élni vele. Itt a tárgyiaság és objektivitás nem adottság, hanem erőfeszítést igénylő törekvés. Törekedni kell rá. Itt az igazságnak nem elérési pontjáról, hanem demarkációs vonaláról lehet beszélni. Mindig több ponton is előre lehet jutni. Az igazság itt plurális. Nézőponttól, világnézettől, a felhasznált dokumentumoktól, a feltárt és felfedezett tényektől függően a legtárgyilagosabb, legkörültekintőbb és legjobb indulatú feldolgozásban is egyszerre és egymás mellett létezhet többféle igazság. Már az is vitát válthat ki, hogy ki mit fogad el tényként. A történeti tudományok területein sem a megtörténtek (megtörténni véltek) leírásánál, sem értelmezésük-nél és értékelésük-nél nincsenek kizárólagos eredmények. Itt nemcsak a popperi

cáfolhatósági elméleteket kell tekintetbe venni (Karl Popper, Lakatos Imre, Paul Feyerabend), hanem a különböző feldolgozási szempontok és eltérő nézőszögek lehetséges egyenértékűségét is el kell tudni fogadni.

Századforduló

Századforduló? Az összetett szó első tagja még csak-csak értelmezhető. Az órával, a naptárral. 1899. december 31. éjféli. Az összekoccanó pezsgőspoharak csilingelése. De fordulat? Lapoztak egyet a naptárban, és ennyi. Mi történt ennél több? A remény és bizalom? Nem sejtették, minek néznek elébe. Fordulat, valami máig ható elfordulás, az majd másfél évtizeddel később következik be, akkor igen, amikor megszólalnak az ágyúk. Akkor véget ér Európában valami, ami a francia felvilágosodással kezdődött, és forradalmak, kis háborúk, gyilkos gyarmatosítás ellenére kontinensünk mégis legemberibb korszaka volt. Valamikor évtizedekkel ezelőtt hallottam, hogy Kodály Zoltán azt mondta, hogy az első világháborúval véget ért Európa. Igaza volt. Valami elkezdődött Voltaire-ékkel, Rousseau-ékkel, és 1914-ig tartott. Lehet még visszamenni az időben, hogy Descartes-ot sem hagyhatjuk ki. Világszerte sok történész egészen 1492-ig megy vissza, és a nagykorokat (így egybeírva) újkornak nevezi: 1492-1914. Újkor, ahogy azt mondjuk, ókor, középkor, reneszánsz. A 20. század a modern kor, a 21.-nek, pedig már kamasz éveiben jár, még nincsen egyezményes neve.

A „századforduló” azonban egyezményesen az előző századfordulót jelenti, a 19. és 20. század fordulóját, de ennek pontosabb évszámai körül eltérő vélemények vannak. Annyi bizonyos, hogy nagyobb időtávot ível át a naptári fordulónál. Valami átmenet, ami már nem a tizenkilencedik század, de még nem a huszadik. Irodalomtörténészként a magyar irodalomban az 1890 és 1906-1908 között eltelt mintegy másfél évtizedet nevezném ennek. Kiss József *A Hét* című folyóiratának megindulásától Ady első nagy kötetéig és a *Nyugat* első számáig tartó éveket. A történettudomány dolgozik egy ennél nagyobb időtávú periódussal, ezt a dualizmus korának nevezi, és az 1867-es kiegyezés megkötésével húzza meg a határt. Aligha vitatható érvek szólnak e nagyobb korszak kiemelése és egységben látása mellett: ami a szellemi életben, ami az irodalomban 1890 után következett, aligha történhetett volna meg 1867 nélkül. Ami a kiegyezés után következett, egy majdnem ötven év, az ennek az ezer évnek talán legígéretesebb, legprospertívabb fél évszázada volt. Az élet minden területén az ipargazdaságtól a jogalkotáson át az egészségügyig és az oktatásig megpezsdült az ország vérkeringése. Sem előtte és sajnos azóta sem hatotta át ilyen ütemben és ilyen mértékben az országot a fejlődés dinamizmusa.

Az 1880-as évek közepén elkezdődött egy hatalmas történelmi, kultúrtörténeti könyvsorozat kiadása: Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*. A nagyközönségnek szólt, szövegét a legjobb szakemberek írták a céllal, hogy méltóképp ünnepeljék az új korszakot, bevonva az ünneplésbe az egész millenniumot, a magyar történelmet s az egész birodalmat Felső-Ausztriától Bosznia-Hercegovináig. Igazi – mai szóval élve – propagandakiadvány volt, de micsoda kivitelben! Az első kötet bevezetőjét Rudolf trónörökös írta, a magyar változat élére pedig Jókai Mórt nevezték ki. Befejező kötete, a 21. kötet 1901-ben jelent meg. A könyvsorozat átívelte a századfordulónak nevezhető kort. Az egyik kötetben van egy metszet, amelyen a budai várdomb épületei láthatók a 16. században. Szemben velük a pesti Duna-part. Egy üres, sík mező. A századforduló idejét úgy is meg lehet fogalmazni, hogy ez az a korszak, amikor Pest eléri mai látképét a Várból. A Kiskörút az 1872 és 1880 közötti alig nyolc év alatt alakult ki, a Nagyörút telkei 1906-ig épültek be, vonalvezetését egy hajdani Duna-ág szabta meg, amely az idők során elmcosarasodott, kiszáradt, a mai Oktogon árkát 1872-ben töltötték fel, a rákövetkező évben felépültek impozáns házai, akkor egészen 1920-ig Nyolcszög térnek hívták. Ide futott be és innen indult tovább a Sugár út elegáns épületeivel, palotáival; 1883-ban, még életében Andrássy Gyuláról, a kiegyezés utáni első miniszterelnökről nevezték el. 1875-ben felépült a Népszínház, később Nemzeti Színház lett belőle (még később barbár módon lebontották, pompás épülete helyén ma a főváros egyik legkietlenebb tere áll, a jobb sorsra érdemes Blaha Lujzáról elnevezve). 1884-ben megnyílt az Operaház, 1885-ben megkezdődött, és 1904-ig tartott az Országház építése. Épületek, színházak, paloták emelkedtek, bécsies, párizsias házakkal, különféle vallások templomtornyaival és kupoláival népesült be a kilátás a Várból, és akkor a hidakat még nem is említettük: ez a néhány évtized valósággal csodákat művelt Budapesttel.

És nem csak Budapesttel. A fellendülés az egész országot átforgatta. Sőt, egész Európát. Hanák Péter írta:

Az 1867. évi kiegyezéssel teremtett kettős Monarchia csillagórában született. Háborús évek, válságos évtizedek után létrejött a megbékélés, eljött a várva várt békekor. Németország egyesítése és vele együtt a bonapartista egyeduralmi állam bukása Franciaországban ugyan néhány évet még várattot magára, de az 1870-es évek elején a hosszan tartó konszolidáció és prosperitás korszaka köszöntött a kontinensre, amely a század utolsó harmadában gyorsabban és eredményesebben fejlődött, mint a megelőző három évszázad alatt. Európát ezúttal nem kísértet járta be, hanem a liberalizmus és az alkotmányosság jó szelleme szállta meg (Hanák 1997: 11–33).

Mikszáth Kálmán 1887-ben szabadelvű képviselőként bekerült a parlamentbe, és nemcsak a Házban, hanem a kártyaasztalnál is együtt ült Tisza Kálmánnal. Éveken át írta parlamenti karcolatait, évődő humorral, kedvesen, de néha élesen látó iróniával tűzte tollhegyre a zsidongó történeteket, a vége-hossza nincs közjogi vitákat, a házszabályok módosításait vagy éppen azt, ahogy kisebbségek többséget buktattak. Az anekdota régen ismert műfaján belül kialakította a néhány soros anekdota formáját, amely hangulatában, lélegzetvételében más volt, mint az akkoriban megszülető pesti vicc. Mikszáth remek karikatúrákat készített az óvatoskodó mamelukokról, akik „szelíden majszoltak valami témán” és a harciaszkodó ellenzékiekről, akik harapni akartak, és tucattal nyelték volna le keresztbe kormánypartitársaikat. Ingott, döcögött a bizonytalankodó gépezet, de mindig meg kellett menteni a bukástól, és meg is menekült hosszabb-rövidebb válságokon át. Mikszáth írásain kívül is élcek, viccek témája volt az országgyűlés, de ha elkezdjük felsorolni, és azt nézzük, mi mindent vitt mégis végbe azokban az évtizedekben a király által kinevezett, egymást váltó kormányokkal együtt, akkor akár csodálkozhatunk is. Munkájuk nyomán az évszázados, régi rendi világból kibontakoztak egy liberális szellemű (konzervatív liberális? liberális konzervatív? de mindenképpen: szabadelvű) polgári berendezkedés alapvonásai. Ha felelős formában is, de lejátszódott egy rendszerváltás, kialakult egy államiságában még korlátozott, nem független, de már európai szellemű és európai létmódú Magyarország. Ennek értékelését, megítélését persze azóta is egymással szöges ellentétben álló nézőpontokat ütköztető viták kísérik.

A szellemi élet története

A politika-, gazdaság-, illetve társadalomtörténetnél és a belőlük következő és hozzájuk tartozó kérdéseknél viszonylag legkevesebb vitát kelthet – és kevesebbet is kelt – a szellemi élet és a művészetek alakulástörténete. Már a periódushatárok körül sincsenek számottevő nézeteltérések. Szimbolikusan azt lehet mondani, és ezt kevesen vitatják, hogy az irodalomban Arany János halálával, 1882-ben lezárult a század harmincas éveitől tartó korszak, az a nagy korszak, amelyet Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Vajda, Eötvös nevével szoktunk fémjelezni. Nemzeti klasszicizmus? Romantika? Realizmus? Ahány irodalomtörténeti irányzat, annyiféle címke. Mindegyikre lehet igazolható érveket találni. És arra is, hogy *A Hét* című hetilap 1890-es megindulásával elkezdődött egy újabb periódus: egy kisebb igényű és kevesebb eredménnyel járó átmeneti korszak, amely még csak a hangját kereste annak, amit modern irodalomnak lehet nevezni. Még jelen volt két nagy klasszikus, még élt és dolgozott Jókai, és ott volt Mikszáth Kálmán, de ők még

- nagy stíluskülönbségeikkel együtt is - a korábbi nyelven beszéltek. (Szó szoros értelemben véve: a szókeresésük, mondatfűzésük, a bekezdéseik lélegzetvétele még oda kötötte őket. Ez a fő oka annak, hogy a mai fiatalok nehezebben boldogulnak a szövegeikkel.) Arany János halála után is szóltak az olvasóközönséghez az utókor figyelmét érdemlő írók, de olyan formátumú személyiségekre, mint Ady, Móricz, Babits, Kosztolányi és a többi nyugatos író, még hosszú ideig várni kellett.

Azon a korszakon belül, amelyet 1867-től 1914-ig a történettudomány úgyszólván egyezményesen dualizmus korának nevez, az irodalomtörténet elhatárolhat egy rövidebb periódust 1890 kezdődátumával, és Ady felléptéig vagy a Nyugat indulásáig húzhatja meg határát, tehát 1906–1908-ig. Ezt a határt nemcsak az irodalomban, hanem a többi művészeti ágban és a társadalomtudományi gondolkodásban is határvonalnak lehet tekinteni, szemben azzal, ami utána következik. Mindenképpen határnak, ha a folytonosságok nem kevésbé jelentős története helyett a változások mozgására helyezzük a történeti értelmezés hangsúlyát. Az ilyesmi mindig a kiválasztott feldolgozási szempont kérdése.

„A korszak, amelynek nincs neve” - először Németh G. Béla nevezte így ezt a századfordulós irodalmi periódust, már ezekkel a szavakkal is jelezve azokat a bizonytalanságokat, amelyek jellegének megítélésével kapcsolatban azóta is felmerülnek (Eisemann 2010: 25). Ha időbeli elnevezés (*századforduló*) helyett térbeli elnevezést keresnénk rá, azt lehetne mondani, és lehet is, hogy az igazi nagyvárossá alakuló Budapest, pontosabban Pest első önálló irodalmi korszaka. Az első urbánus irodalmi korszak. Ez a név nem öleli fel a korszak egész irodalmát, csak azt, amit a rákövetkező korszak, a Nyugat elfogadott belőle elődjének és szövetségésének. A mából visszatekintve azoknak az évtizedeknek - ha újra az idő dimenzió mentén haladunk - minden bizonnyal Mikszáth Kálmán volt legnagyobb írója, ez a helye az irodalomtörténeti értékrendben, Arany és Ady között nem bontakozott ki nagyobb tehetség nála, nem volt nála ismertebb és jelentősebb író. Ady nagyra becsülte, azt írta róla egy kis cikkének ironikus környezetében, hogy „egy Burns–Goethe–Lamartine magyaros, parasztos, nagy egygyefoglalója” (Ady 1910: 70). Mégsem lehet a századforduló írójának nevezni, pedig akkor írta legjelentősebb regényeit. A korszakot irodalomtörténetileg mégsem lehet a nevéhez kapcsolni. Nem volt „pesti író”. A Nyugat vállalkozásának jól felfogott érdekéből kereste lehetséges szövetségéseit. Őrá, az élő klasszikusra nem gondoltak. Csak a harmadik évfolyamban írtak róla először, igaz, akkor nem kisebb személyiség, mint Schöpflin Aladár szólalt meg. Az egész megelőző korszakot Mikszáth köré rajzolta máig tartó érvénnyel, de megkülönböztette a város három nagy társadalmi rétegét, a német eredetű régi városi polgárságot, az állami hivatalokba felköltözött falusi nemességet, valamint a gazdasági és intellektuális pályákon nagy teret betöltő zsidóságot. Mikszáthról azt írta, hogy harminc évig élt ezen a feltörekvő Pesten, de ennek „írói munkásságán alig látszik nyoma” (Schöpflin 1910: 492). Mikszáth

alig néhány nappal Schöpflin esszéjének megjelenése után, 1910 májusának utolsó napjaiban elhunyt, a *Nyugat* következő számában Móricz Zsigmond búcsúztatta. Szeretettel, tisztelettel fogalmazta sorait, de egyszerre nevezte összekötő kapocsnak, és sorolta a bevezézt múlthoz (Móricz 1910: 713, 717).

Ady Tolnai Lajost emelte ki a megelőző időszak íróinak sorából. Azt írta róla, hogy „legelső író embere volt ez országnak [...], a legnagyobb költő, legradikálisabb reformátor” (Ady 1902: 27). Babits a *Nyugat* első korszakában, amikor még közvetlen elődeiket keresték támasztékul, Komjáthy Jenő költői jelentőségét és Péterfy Jenő tudós munkásságát méltatta, amit ma is érdemes lenne figyelembe venni. Ezenkívül annak a Dömötör Jánosnak a verseiről írt, akit már akkor is tökéletesen elfelejtett a literátus köztudat, mára pedig szakkutatókon kívül aligha ismeri valaki a nevét. Később, az idősödő század folyamán irodalomtörténészek időről időre igyekeztek fölleveníteni ezt a korszakot, Komlós Aladártól Németh G. Béláig sokan fáradoztak azon, hogy ébren tartsák az érdeklődést e korszak írói és művei iránt. A Szépirodalmi Könyvkiadó 1984-ben a *Magyar remekírók* sorozatában adta közre (Szalai Anna szerkesztésében) a századvég legjobb regényeit Iványi Ödöntől és Justh Zsigmondtól Lovik Károlyig és Gárdonyi Gézáig. Gárdonyiból ifjúsági író lett, de ma már az *Egri csillagokkal* is nehezen boldogul a tanuló ifjúság. A költők közül komoly irodalmi sikert pedig csak Czöbel Minka aratott egy időre, az 1970–80-as években. Weöres Sándor „a modern magyar líra legnagyobb előfutárának” nevezte, és költői antológiájában több verset közölt tőle, mint Petőfi Sándortól (Weöres 1977: 545).

A századforduló irodalmi életének jellegadó vonásait azonban nem nevekben és műcímekben kell keresnünk, közelebb visz szellemi légköréhez, kulturális atmoszférájához, ha a médiumaira vetünk egy pillantást. A fővárosban tizenhét napilap jelent meg, nagyalakú, sokoldalú lapok, hatalmas gyomruk volt, s éhes szájjal falták az irodalmat. Nem volt elég tárca, elbeszélés, folytatásos regény, ami kielégítette volna a nagyhatalommá váló sajtó éhségét. A szerkesztők nem attól félték, hogy az éppen hivatalban lévő miniszterelnök összevonja szemöldökét, hanem attól tartottak, hogy nem képesek elegendő irodalmi ennivalóval ellátni olvasóikat, akik – szerencsésükre – egyelőre nem voltak válogatók. A nyomdagépek szorgalmas munkája nem emelte az irodalom színvonalát, de legalább életben tartotta. A polgárosodó város lakossága pedig addig nem látott érdeklődéssel fordult a kultúrához, úgyhogy a régebbiek és megszokottak mellett megindulhattak új fórumok, létrejöhettek új intézmények, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság mellé új társaságok szerveződhettek, a színházak mellé új színházak nyíltak, a lapok mellé új lapok jelentek meg. Elég csak néhány példát említeni az új ízlésformák megjelenésére: *A Hét*, a *Vigszínház*, a *Huszdik Század*, a *Jövendő*, a *Thália*, és a *Nyugat* közvetlen előzményei, a *Magyar Génius*, a *Figyelő*, a *Szerda*.

A Hét

„A polgári irodalom történetében talán az első dátum 1890, *A Hét* megindulása. *A Hét* képes szépirodalmi hetilap volt, szerkesztője Kiss József középszerű, epigon költő, de olyan szerkesztői tehetség, akit csak az egy Osvát Ernő múlt felül” (Szerb 1943: 431). Hozzátehetjük ehhez a megfogalmazáshoz, hogy Kiss József írt néhány igazán szép verset, van köztük néhány örök antológiadarab, de kétségtelen, hogy munkásságának legfontosabb érdeme a hetilap megszervezése és fenntartása volt. A hetilap felívelő, legjobb korszaka éppen arra a másfél évtizedre esett, amelyet itt a századforduló nevével illetünk, a megindulásától a *Nyugat* megjelenéséig tartó időszak. Szinte helyet kapott benne mindenki, aki a mai irodalomtörténet megítélése szerint valamire való írónak számított abban az időben. (És nemcsak magyar írók szerepeltek benne, hanem rendszeresen megjelentek a világirodalom olyan jelentős képviselői, olyan nagy alakjai, mint Anatole France, Bourget vagy Dosztojevszkij és Csehov. De a szerkesztő irodalmi ízlésére és a lap olvasóközönségének kívánalmaira jellemző módon a szimbolistákról és impreszionistákról még nem tudtak.)

Szerepeltek benne a híres öregek, szerepelt Jókai és szerepelt Mikszáth. Kiss József, aki még nem ismerte a későbbi népi-urbánus megkülönböztetést, megszólaltatta lapjában a nép-nemzeti iskola hangját is. Nemcsak Bródy Sándor és Heltai Jenő érezte otthon magát a lapban, hanem Szabolcska Mihály is megjelent benne. A megszerkesztett lapszámok összehatása mindennel együtt mégis a városi középpolgárság ízlését elégítette ki, és őket szólította meg a városias szellem terjesztésének határozott szándékával. Főmunkatársak helyett az állt a címlapon, hogy „Rendes dolgozótársaink”. (Kár, hogy az idők során feledésbe merült ez a remek kifejezés.) 1892-ben például a következők voltak „rendes dolgozótársak”: Ambrus Zoltán, Balogh Pál, Bródy Sándor, Herczeg Ferenc, Ignotus, Jókai Mór, Kozma Andor, Kóbor Tamás, Mikszáth Kálmán, Murai Károly, Homo (Pollák Illés), Pekár Gyula, Rákosi Viktor, Sebők Zsigmond, Szemere Attila. *A Hét* nagy korszaka 1908-ig tartott, akkor a megjelenő *Nyugat* átvette a vezető szerepet, s Kiss Józsefék, érthető módon, nem fogadták valami kitérő örömmel a vetélytársat. Ady s a későbbi nyugatosok szinte kivétel nélkül feltűntek a korábbi években *A Hét* lapjain, de Kiss Józsefnek gondot okozott az új folyóirat.

Kiss József az induláskor nem hirdetett programot, nem tett közzé nagyhangú kiáltványt. Elrejtve találkozunk itt-ott programszerűen fogalmazott mondatokkal, mint 1903-ban egy előfizetési felhívásban név nélkül: „A művelt *Nyugat* eszméit hirdetjük; modernnek akarunk lenni, a modernség kinövései - nemzetiek, sallangosság nélkül. Munkásait A HÉT az irodalom színe-javából válogatja és súlyt fektet arra, hogy a kritikát, melyet gyakorol, az igazságokat, melyeket hirdet, a szépség zománcával aranyozza be” (*A Hét* I. 198). Ennél persze voltak benne

pontosabb és tartalmasabb ideológiailag fogalmazó tanulmányok. Mindjárt az első évfolyam végén Alexander Bernát közreadott egy hosszabb jegyzetet a magyar irodalomnak arról a jellegadó vonásáról, hogy minden időben nemzeti feladatokat vállalt, mindig a nemzet ügyét szolgálta, a nemzet gondját viselte, a nemzetért aggódott, és a nemzet felvirágoztatását szorgalmazta. Ebben a megállapításban nem volt semmi új, a magyar irodalomnak ezt a nemzeti szellemét minden olvasó természetesnek vette, minden iskolás gyerek így tanulta. Csakhogy Alexander Bernát megfordította az értékrendet, és ezt a nemzeti eltökéltséget nem erénynek és nemes hivatásnak nevezte, hanem akadályozó tényezőnek, amely az irodalom esztétikai értékének és a művészi kimunkálásnak a rovására érvényesül. Az irodalom nálunk olyan „terheket rótt magára, melyeket csak formai tökéletessége, esztétikai becse árán viselhetett el. [...] A mi íróink csak félkézzel szolgálták az esztétikát, a másikkal a nemzeti szellem hangos és lelkesítő védelmére keltek” (A Hét I. 22).

A magyar irodalomnak erről a nemzeti feladatokat vállaló jellegéről már jóval Alexander Bernát előtt, 1874-ben Arany László is értekezett. Híres tanulmányában a magyar politikai költészet történetét vázolta fel nagyívű rajzolattal a szatmári békét követő kiegyezéssel kezdve a nemzeti megújulás, a reformkor és a szabadságharc költészetén át a maga idejének új kiegyezéssel kezdve. Mint írta, ez utóbbi típusú korszak a szatírának és a tényirodalomnak kedvez, a megelőző korszak pedig a nagy érzéseknek és nagy eszméknek kedvezett. A jellegadó nemzeti költészetben ő a politikai költészetet értette, de ez a költészet az ő megfogalmazásában nem állt szemben az esztétikai igényességgel. Nemzet és politika igenis válhat irodalommal, írta, ha nem tendenciózus szövegekben merül ki, hanem bensővé, átélt érzelmmé vált tartalom lesz belőle (Arany László 1874). Arany László különbséget tett jó politikai költészet és szöveges hazafiaskodás között, és nem gondolt arra, hogy a téma önmagában korlátozná a művészi feldolgozásának esztétikai értékét. Alexander Bernát megkülönböztetés nélkül általánosított. Mindketten az ország jó irányú fordulatának tartották az 1867-es kiegyezést, de ebből Alexander Bernát azt a következtetést vonta le, hogy okafogyottá vált az irodalom nemzeti feladatvállalása, Arany László pedig éppenséggel új hangot várt a politikai költészetből. Még sok vita folyt erről a témáról a következő évtizedek során, újra és újra előkerült, a magyar irodalom külföldi barátai pedig ugyancsak mindig megütköztek ezen a jellegzetességen. A 20. század második felében Illyés Gyula írt erről, amikor bemutatta Németh László *Iszony* című regényét a francia olvasóknak.

Alexander Bernát, a kor egyik legképzettebb hazai filozófusa volt, három évvel idézett cikke után, 1893-ban könyvet írt a nemzeti szellemnek a filozófiában betöltött szerepéről. A maga korában trikolór filozófusnak gúnyolták, távol állt tőle a nemzeti gondolat és hazafias érzés száműzése az irodalomból, de elhatárolódott a

nép-nemzeti iskola pátoszos és szólamos hazafiaskodásától (Hermann 1977: 43). Távoll állt a hangoskodó magyarkodástól, akárcsak Arany László. Idézett cikkében pedig *A Hét* társadalmilag, szociológiailag meghatározható közönségéhez szólt, ahhoz a nagyrészt asszimilált zsidó közönséghez, amelynek tagjai nem esztétikai megfontolások alapján húzódtak el a nép-nemzeti iskolától, hanem ennek a hangnak hallatán nem tudtak szabadulni a rossz érzéstől, hogy a nemzeti oldalon még mindig nem fogadják be őket teljesen. Tiszaeszlár is közel volt még.

Vígszínház

Ha intézményekben gondolkozunk, akkor az Ady és a *Nyugat* felé vezető úton a következő állomáson nem egy újabb irodalmi folyóirat neve áll, hanem egy színházé. A következő állomás az a nap, amelyen 1896-ban megnyitotta kapuját a Vígszínház. Május elseje volt, nevezetes dátum, ugyanazon a napon indult el az Andrássy út kövezete alatt az európai kontinens első földalatti villamosa. A Vígszínház ettől viszonylag messze, a Lipót körúton épült fel, a város akkor még kietlen negyedében, helyén valamikor egy híres-hírhedt sörkert állt. Tervezete már az 1870-es évek második felében felmerült, de a sok politikai, gazdasági, pénzügyi huzavonával csaknem két évtizedig húzódtott az elkészülte. Volt, amikor a kormány karolta fel, kamatmentes hitelt ajánlott, akkor az ellenzék fordult ellene, és leszavazta. Máskor fordítva történt, mint azóta is, amikor ellentétes véleményeket engedélyező parlament működött az országban. (Állítólag már középkori angol utazók is feljegyezték, hogy a magyarok nem képesek egyetértésre jutni egymással.) Magyar Bálint részletesen elmeséli a színház épületének és társulatának alakulástörténetét (Magyar 1979: 5–29). A megalakuló társulat első igazgatójának Ditrői Mórt nevezték ki, a társulatban olyan legendássá vált nevek szerepeltek, mint Hegedűs Gyula, Varsányi Irén, Beregi Oszkár, Medgyaszay Vilma. A felavató színdarab megírására Jókai Mórt kérték fel, ez volt a *Barangok, vagy a peoniai vojvoda* című vígjáték, amely néhány előadás után megbukott.

A színház aztán sikert sikerre halmozott, Pestre hozta Párizs divatos, nem valami értékes, de közönségvonzó vígjátékait, és emellett már első évtizedében szerzői közé emelte a kor legjobb magyar íróit. Heltai Jenőtől Lengyel Menyhértig és Szép Ernőtől Szomory Dezsőig egy új színdarabíró nemzedék tűnt fel műsortervében. A Vig mutatta be Herczeg Ferenc *Ocskay brigadérosát*, Bródy Sándortól *A dadát*, *A tanítónőt*, színpadán szólalt meg először *Az ördög*, nézői láthatták a *Liliomot*, *A testőrt*, Molnár Ferenc Európát, Amerikát bejárt színdarabjait. És még hosszan lehet sorolni a címeket és neveket. De a színház legfőbb művészi-társadalomtörténeti jelentősége az volt, hogy egyaránt elfordult a Nemzeti Színház fennkölt világától

és a Népszínház alsó középosztályi ízlésétől, és azt a műveltebb és iskolázottabb polgári réteget szólította meg, amely egyszerre volt teremtménye és teremtője a korszerűsödő országnak. A Nemzeti Színház Paulay Ede másfél évtizede alatt élte virágkorát, aki műsorpolitikáját klasszikus drámákra és tragédiákra alapozta. Ritkán bocsátkozott kísérletezésekbe, de azért féltő és nemes konzervativizmusa ellenére egyszer még a *Nórát* is bemutatta. Illett ott lenni, illett megnézni előadásait, s a nézőteret zömmel a társadalmi, gazdasági hajtóerőt képező középpolgárság töltötte meg. A rendezői felfogás is mintha a korszellem dinamizmusát tükrözte volna: a Nemzeti nagyszerű színészeinek gyönyörű szövegmondásáról legendák szóltak, ám a Vig szakított a hagyományos gesztusnyelvvel, és szép beállítások helyett mozgás-színházat csinált.

A drámairodalom az irodalomtörténet szerves része, annak csak megírás- és előadás-technikai okai vannak, hogy kézikönyvekben, feldolgozásokban legtöbbször külön fejezetben tárgyalják egy-egy korszak költészetét, prózairodalmát és drámáját. De a színháznak, az előadásnak, a színházi életnek külön élete és külön hatása van. A színházi világ a társadalomnak nemcsak hogy integráns része és szerves alakítója, de egyszersmind valahogy mércéje is érzékenységének és műveltségének. A Vig egy fontos társadalmi réteg őszinte kultúrfokát jelentette. Nem az intellektuel polgár látogatta rendszeresen az előadásokat, hanem a praktizáló, gyakorló polgárnak volt bérelt helye a páholyokban. A polgárságnak – megint csak azt kell mondani: eltérő vizsgálati szempontokból nézve – különböző rétegei vannak. Van polgári értelmiség, de volt dzsentri értelmiség és arisztokrata értelmiség is.

A polgári értelmiség, akárcsak az egész polgárság, kisebb-nagyobb konfliktusokkal belesimult a kialakult viszonyokba, és elfogadta a fennálló állapotokat, de volt egy szociológiailag, szociálpszichológiailag nehezen meghatározható kisebbsége, amely kivált az általános megbékélésből, kritikailag radikalizálódott, és egyre elégedetlenebbé vált az egész intézményrendszerrel. Elégedetlen lett a kultúrájával is. A színházi életben már nemcsak a Nemzeti rendezői elveit és nemcsak a Népszínház légkörét érezték áporodottnak, hanem kevesellték a Vigszínház kultúráteremtő színvonalát is. Nem látványosabbat, hanem mélyebbet kerestek. És találtak is. Ez volt a Thália Társulat. Nem mozgatott meg ezreket, talán még százakat sem, kis körben játszódot le, mégis fontos szellemtörténeti, kultúrtörténeti állomás lett az 1890-től kezdődő és a *Nyugat* megindulásáig vezető úton.

A történet azzal kezdődött, hogy 1903 őszén három, nemrég érettségizett fiú felkereste Hevesi Sándort egy mélyebb, gondolatibb, kritikusabb színház tervével. Hevesi, aki akkortájt a Nemzetiben rendezett, helyeselte a tervet, és megígérte támogatását. Benedek Marcell 18, Bánóczi László 19 és Lukács György 18 éves volt. A Vigszínház Párizsból hozott szórakoztató darabokat, a komolyabb törekvések Bécs és a Burgtheater felé tekintettek, Paulay Ede annak idején még Heinrich Laubét tartotta mércének, ezzel szemben Hevesi Sándor Antoine és a

Théâtre Libre híve volt, a három fiatalember pedig Berlin felé tájékozódott, Otto Brahm és a Freie Bühne indította őket szervezkedésre. Nemcsak Hevesi Sándort keresték fel, aki aztán színházuk főrendezője lett, hanem a színházindításhoz vezető hónapokban megalakították a Thália Társaságot, támogatókat és pártoló tagokat toboroztak, melléjük állt a fiatal Kodály Zoltán, a fiatal Hóman Bálint, s természetesen közéjük tartozott Balázs Béla. Színészeket kerestek, akiknek nem volt másutt szerződésük, így került körükbe két későbbi nagy színész, Törzs Jenő és Somlay Artúr. Állandó helyiséget azonban nem tudtak szerezni, egyik helyről a másikra vándoroltak négy éven át, ám Ibsentől kezdve Strindbergen át Gorkijig olyan drámaírókat mutattak be, akiknek mély társadalomkritikájuk és általános érvényű mondanivalójuk volt. Társadalmi hatású esztétikában gondolkoztak, nem elvont szépségelvben. Ez vezette őket, hogy elmenjenek ipari munkások közé: a Thália volt az első társulat, amely munkáselőadásokat tartott.

A romantika felbomlásával véget ért a társadalmi idealizmus nagy korszaka, és a 19. század második felében egyszercsak furcsa úr támadt: ideológiahiány lépett fel, nem válság, hanem hiány. Vártak valami új eszmeiség megjelenésére mindazok, akik hittek abban, hogy a világ teleologikusan, célszerűen működik, előrelátható folyamatok zajlanak, és valahol a jövőben valami jó dolog fog megvalósulni. Stirner és Schopenhauer, Nietzsche és Kierkegaard éppen nem ilyesmiről beszélt, és a francia és angol pozitivisták sem ígértek ilyesmit. Ekkor lépett fel a marxizmus, és a sok pesszimizmus és nihilizmus helyett azt hirdette, hogy a társadalom fejlődik, kijelölt útja van egy jobb világ felé, amelyben majd béke és egyenlőség honol. Marx egyszerre volt a nagy kortárs pozitivisták testvére és a régi utópisták leszármazottja. A *Tőke* hatalmas és zseniális közgazdaságtudományi monográfia volt, alaptéziseit ma is számba veszik a tudomány területén, de emellett kiáradt belőle egy könnyen felfogható és népszerűsíthető utópia. Egyszerre volt kemény tényeken alapuló tudomány és egyszerre volt az emberi igazságosság-vágy szellemjátéka. (Kísértet csak később lett belőle, s tulajdonképpen nem is belőle.) A századfordulónak nevezett korszakban nálunk is megjelent és kibontakozott mindkét oldalának a hatása, előbb az utópia, aztán a tudomány. Időszakunk határvonalán, 1890-ben alakult meg az első magyar szociáldemokrata párt, s az évszázad naptárfordulóján a *Huszedik Század* című folyóirat, amely homlokára jól láthatóan a pozitívizmus címkéjét ragasztotta, de itt is, ott is feltűnt benne a marxizmus eszmevilága. Első száma 1900. január 1-én jelent meg, s akárcsak *A Hét*, ez sem közölt programírást, de – ha alaposabban megnézzük – tulajdonképpen az egész szám programszám volt. Első oldalán mindjárt nem kisebb személyiség, mint az idős Herbert Spencer köszöntötte levélben megszületését:

I rejoice to learn that you propose to establish a periodical having for its special purpose the diffusion of rational ideas, – that is to say, scientific ideas – concerning social affairs [...] You will doubtless find it a hard task to undeceive your fellow countrymen on this matter [...].

Az erről való meggyőzés ma sem könnyű feladat, és különösen nehéz, hogy elismer-tessük a társadalomtudományok tudomány voltát, egyszersmind elválaszthassuk őket a természettudományoktól. Spencer nem is erre gondolt, a pozitívizmus nem tett különbséget a két tudománycsoport között, sőt, a társadalomtudományoknak is természettudományos érvényességet tulajdonított, legalábbis a jelenségtérítés empirikus szintjén. Ez volt az induló folyóirat egyik ars poeticája. A másik a politikai liberalizmus volt. Az egész korszakot átítatta a szabadelvűség szellemisége, de amit Jászi Oszkár a folyóirat beköszöntő számának második írásában, közvetlenül Spencer üdvözlő levele után megfogalmazott, az már a modern, huszadik századi liberalizmus-kritériumok felé indult el. A cikk, *Tudományos publicisztika* címmel a sajtóról szólt, a sajtószabadságról, de nem egyszerűen a hírközlés és véleménymondás szabad áramlásáról, ami – valljuk meg – a kortársak minden panaszszava ellenére abban az időben jobban működött, mint a következő korokban az új század véges végéig bármikor. Arról szólt, hogy a törvényhozás szervezete még akkor sem tudná kifejezni a „sociális organismus” tudatát és akarátát, „ha az általános szavazati jog intézménye megvalósítva volna” (Jászi 1900: 2). Ezt a feladatot a sajtó látja el, ez a publicisztika feladata. A sajtó a törvényhozás és az államberendezkedési intézmények mellett, egy őket szükségképp kiegészítő intézmény, ami nélkül nem működik az egész organismus. Ezáltal pedig beleszólása van a dolgok alakulásába. De ezen Jászi nem a nagy számú napi sajtó pletykázó-politizáló tevékenységét értette, hanem egy ezeken felülemelkedő, tudományos alapokon álló publicisztika lehetséges hatását vetítette előre. Egy olyan publicisztikáét, amely „tudományosan fegyelmezett gondolkodásból ered”. Jászi dolgozata az üdvözlő levelet küldő Spencer szaknyelvén szólt: a jelenségek ok-okozati viszonyban állnak egymással, racionálisan megragadhatók, a társadalom pedig individuumokból áll.

Ezeket látva, távol fog állani tőle [ti. a tudományos publicisztikától – K. Z.] az államnak s a törvényhozásnak mindenhatóságot tulajdonítani s attól származtatni le minden társadalmi erőt és minden jogot, melyeket tehát kénye-kedve szerint megszűkíthet vagy elvehet; ellenkezőleg a természet-tudományok, ethnográfia és történelem arról győzik meg, hogy az állam feladata és létjogosultsága épen a társadalmat alkotó egyesek egyenlő jogainak minél teljesebb védelme és épségben tartása (Jászi 1900: 8).

A korszakkal foglalkozó történeti munkák a *Huszedik Századot* általában együtt említik és együtt tárgyalják a Társadalomtudományi Társasággal, és megalakulásuk első éveiben (a Társaság hivatalosan 1901-ben alakult meg) valóban mint ikertestvérek működtek együtt és egymás mellett. A folyóiratot Gratz Gusztáv szerkesztette, aki később kétkötetes nagy monográfiát írt a korszak történetéről, és ő volt a Társaság egyik titkára is. Első elnöküknek Pulszky Ágostot választották. Spencer organikus szociológiája felett akkorra már eljárt az idő, de az irodalomtörténeti határkönek tekinthető *Nyugat* sem az akkor már elkezdődött avantgárd mozgalmak hullámán érkezett a magyar partokra, hanem a szimbolizmusra nyitotta rá a késő romantikához szokott szemeket. A fáziskésés egész történelmünket végigkíséri, de a fáziskésés az értékteremtés mércéjén nem nagyságrendi tényező. A *Huszedik Század* és a Társadalomtudományi Társaság nálunk a modern társadalomtudomány bejelentkezési neve volt, mint ahogy a *Nyugat* a modern irodalomé.

A *Huszedik Század* és a Társaság zavartalan együttműködése 1906-ig tartott, akkor - korábbi viták felgyülemleseként - szakadás következett be a tagságban. Hatással volt rájuk a belpolitikai válság is, ami a Szabadelvű Párt előző évi vereségét követte. Beavatkozzanak-e a napi politikai harcokba, vagy a nagy eszmék állhatatos hirdetői maradjanak? Kenyértörésre került sor a politizáló és nemzeti érzelmű, liberális jobbszárny (Gratz Gusztáv, Hegedűs Lóránt, Wolfner Pál) és a polgári radikálisok és szocialisták (Jászi Oszkár, Somló Bódog, Pikler Gyula) között. Az előbbieket kiváltak a szerkesztőségéből és a tagságból, új egyesületet és új folyóiratot alapítottak (Vasvári 207: 94). Jászi Oszkár ekkor írta *Az új Magyarország felé* című tanulmányát. Magyarország Ausztria mezőgazdasági gyarmata, ebből kell egy független országot teremteni, előbb létrehozni a polgári demokráciát, aztán majd a munkásdemokrácia következik. Föl kell használni a művelt nyugat minden tapasztalatát. A „diadalmas demokrata, szabadgondolkodó és szocialista nyugat-európai élet” tapasztalatait. Jászinak ez a programtanulmánya a *Huszedik Század* 1907. januári számában jelent meg.

De ezzel már átléptük a magunk választotta periódushatárt. Amikor Jászi Oszkárnak ez az írása megjelent, akkor már majdnem egy éve olvasható volt az *Új Versek* (így kell írni!), és majdnem másfél évvel azelőtt megjelent az Osvát Ernő szerkesztette *Figyelő* hasábjain az *Ismeretlen Korvin Kódex margójára*, a rákövetkező *Nyugat*-korszak nagy nemzet-tanulmánya. A magyarság akkor tudott valami eredetit teremteni, amikor mélyen belenézett Európába, amint azt a régi Erdély tette. Egyértelműen Európa felé kell fordulni, s a Nyugat és Kelet között ide-oda úszkáló komp helyett hídnak kellene lenni. Ezzel a gondolattal és a verseskötettel tulajdonképpen lezárult a századfordulónak nevezhető átmeneti időszak, és elkezdődött – legalábbis a magyar szellemi életben – a huszedik század. Íróink, költőink nagyszerű irodalmat csináltak, tudósaink

nagyszerű tudományt hoztak létre, de egyébként nem sok jó történt benne. Még ez az eleje lehetett a legjobb. És a hárommillió koldus, és a kivándorlás és a...? És mégis?

Az irodalom a *Nyugathoz* vezető úton, a zeneművészet Bartók és Kodály fellépésével, a képzőművészet Nagybányával, a tudomány a torziós ingától kezdve mind egy irányba mutatott, a fejlődés irányába. A korszakkal foglalkozó történészek azonban nem ezen a véleményen vannak, s Ady ostorozó, mit ostorozó, korbácsütéses kritikája sem erről beszél. 1920-ban két könyv nézett vissza erre a korszakra. Az egyiket egy nagy történész írta, talán a legnagyobb történész, és meggyőződésének egész hevével valóságos vádiratot fogalmazott meg ellene, ez a korszak az ő meggyőződése szerint minden porcikájában az ország végromlásához vezetett, a trianoni feldarabolás előkészítését végezte. A könyv, a *Három nemzedék*, főbűnösnek az átkozott liberalizmust és a zsidóságot nevezte meg. Ez a történetértelmezés a háborús vereség, a kommün és a békediktátum után óriási hatással volt a szinte felfoghatatlan történésekre kétségbeesetten magyarázatot kereső értelmiség tudatára. Ez a könyv a bűnbakkereső indulat szava volt, nem az okfejtő értelemé, nem olyan, mint a szabadságharc után Kemény Zsigmond két nagy történelmi esszéje. Szekfű Gyula később hiába korrigálta elszietett és vulgáris magyarázatát, hiába írta meg későbbi okos, józan könyveit, ezek nem tudták ellensúlyozni az 1920-ban megfogalmazott és aztán többször is kiadott monográfia hatását. A két háború közötti korszak úgyszólván alapvető történetideológiája lett belőle. Hatása a mi korunkba is átszivárog.

A másik könyvet Jász Oszkár írta: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*. Ő sem a derűs, operettes, kávéházas boldog békeidőket idézte meg, hanem az Oroszországot és Romániát leszámítva Európa legreakciósabb választójogát, a harminchárom százalékos analfabetizmust, a demokratikus erők gyengeségét, a feudalizmus és bankkapitalizmus minden ellensúly nélküli kormányzását írta le. Könyve mottójául egy Ady-verset választott, és a régi Magyarországról körülbelül az volt a véleménye, mint Adynak. A Lipótváros amoralizmusáról, cinizmusáról, nihilizmusáról nyíltabb szóval írt, mint nem-jobboldali írástudó bárki azóta (Jászi 1969: 53). A könyv azonban nem elsősorban a megelőző hosszabb időszakról szólt, hanem tizenkét fejezetéből tíz a közvetlenül megelőző két esztendő eseményeit elemezte. A történelmi lehetőséget elszalasztó októberi forradalom sikertelenségének okait szálazta szét, mély meggyőződéssel Károlyi híveként, és kitért többek között a területi integritásról folytatott tárgyalásaikra, ahol ő a népszavazás és egy svájci alapon reorganizált Magyarország pártján volt. Aztán a könyv öt fejezetét szánta a bolsevista mozgalom és a proletárdiktatúra bemutatására: mindenestül elvetve az egészet. Jászi élete végéig meggyőződéses radikális polgári demokrata volt és

meggyőződéses antikommunista, antikommunizmusa „élete során sziklává szilárdult” (Pritz 2015: 117). Neve szitokszó volt a Horthy-rendszer idején, és könyvei indexen voltak 1945 után is egészen az 1980-as évek elejéig. Azóta sorra kiadták a műveit, sajtó alá rendezték kéziratban maradt írásait, de legfőbb gondolata, az a gondolata, amellyel legközelebb állt Ady nemzet-gondolatához, és ami a századforduló legfontosabb gondolata volt: az európai orientációjú Magyarország, amely híd lenne Kelet és Nyugat között, maig nem talált el elég mélyen a magyar értelmiség szívéhez.

Irodalom

- Ady Endre (1902) 1964: *Egy sírnál*. ÖPM III. Budapest: Akadémiai Kiadó. 26–27.
- Ady Endre (1910) 1973: *Ki lesz Mikszáth?* ÖPM X. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Arany László 1874: A magyar politikai költészetéről. *Budapesti Szemle* 2. 4/7: 88–131.
- Eisemann György 2010: *A későromantikus magyar líra*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Fábri Anna – Steiert Ágota (vál., szerk.) 1978: *A Hét I–II*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Hanák Péter 1997: *A kiegyezés válságjelei*. In Pölöskei Ferenc et al. (szerk.): *20. századi magyar történelem*. Budapest: Korona Kiadó.
- Hermann István 1977: Alexander Bernát, az esztéta és filozófus. In Kiss Endre – Nyíri János Kristóf (szerk.): *A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 44–55.
- Jászi Oszkár 1900: Társadalmi publicisztika. *Husadik Század* I/1: 2–11.
- Jászi Oszkár 1969: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*. München: Auróra Könyvek.
- Magyar Bálint 1979: *A Vigszínház története*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Móricz Zsigmond 1910: Mikszáth Kálmán. *Nyugat* III/11 (1910. június 1.): 713–717.
- Pritz Pál 2015: Magyar sors, magyar „fátum” Ady Endre és Jászi Oszkár élete tükrében. *Tekintet* 4: 106–122.
- Schöpflin Aladár 1910: Mikszáth Kálmán. *Nyugat* III/8 (1910. május 16.): 489–507.
- Szekfű Gyula 1947: *Forradalom után*. Budapest: Cserépfalvi.
- Szerb Antal 1943: *A magyar irodalom története*. Budapest: Révai.
- Vasvári Ferenc 2007: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása. *Acta Sociologica* 2/1: 90–105.
- Weöres Sándor 1977: *Három veréb hat szemmel*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2017/1

XXVI. évfolyam

POLITIKAI VEZETÉS

- *Körösényi András–Illés Gábor–Metz Rudolf*: Kontingencia és politikai cselekvés – A politikai vezetők szerepe válsághelyzetekben

A JOBBIK

- *Kovarek Dániel–Farkas Attila*: A Jobbik mérséklődése az egyéni képviselő-jelöltek vizsgálatának tükrében
- *Böcskei Balázs–Molnár Csaba*: Kormányon a radikális jobboldal? – A Jobbik ígéretei a magyarországi törvényalkotásban (2010–2014)

MÉDIA ÉS POLITIKA

- *Bajomi-Lázár Péter*: Tekintélyelvűség és szabadelvűség között – Paradigmaváltások a magyarországi politika és média viszonyában

POPULIZMUS

- *Tallár Ferenc*: Populizmusok és demokráciák, avagy a politika újraácsolt színpada

BANKPOLITIKA

- *Mérő Katalin–Piroska Dóra*: Bankunió és banknacionalizmus – Miért nem csatlakozik, Magyarország, a Cseh Köztársaság és Lengyelország a Bankunióhoz?

RECENZIO

- *Vásárhelyi Árpád*: Mit jelent politikai teológia ma? („Királyyá lett a te Istened” – *Fejezetek a politikai teológia történetéből*)

KÖNYVFIGYELŐ

Gróf Apponyi Albert az Operaház Hajós utcai bejáratnál, 1930-ban.
© Kiss Gábor Zoltán/Fortepan

Anka László

Apponyi Albert képviselővé választása 1896-ban

A dualizmus korában a képviselőházi választásokat számtalan visszaélés kísérte. Talán Mikszáth Kálmán a *Két választás Magyarországon* című regényében, illetve Herczeg Ferenc önéletrajzi írásában, *A gótikus Házban* mutatták be a legszemléletesebben a harminc évig kormányzó Szabadelvű Párthoz (1875-1905) tartozó írók, hogy milyen erkölcsi hozzáállás jellemezte az egyes képviselőjelöltek mellett működő korteseket, és mi mindent voltak képesek elkövetni a jelöltek az országgyűlési mandátumok megszerzése érdekében.

A korszak képviselőházi választásainak sorából kiemelkedik az 1896-os esztendő októberében lezajlott választás (Szalai 1996: 3-22), amelyet - a kormányzati stílusa miatt a kortársai által 'dobokai basának' nevezett - báró Bánffy Dezső miniszterelnök irányításához kötött visszaélések, erőszakosságok jellemeztek (Pölöskei 2010: 171-172; Szabó 1985: 44-46). A kabinet elnökének célja az volt, hogy az új ciklusban minél nagyobb többséget biztosítson a kormányt támogató Szabadelvű Párt számára, visszaszorítva az ellenzéki mandátumok számarányát. Ezen szándékát sikerrel keresztül is tudta vinni, de úgy, hogy az eszközökben nem válogatott. Külön fontosnak számított, hogy ezen a voksoláson szerepelt először a Katolikus Néppárt, amely az 1890-es években kibontakozó egyházpolitikai küzdelmek eredményeképpen megszületett liberális reformokra adott konzervatív reakciót képviselte (Szabó 1978: 730-756).

De a miniszterelnök nem tett különbséget az ellenzéki pártok között, mind-egyikkel szemben egyformán törekedett arra, hogy a képviselői helyek számát illetően veszteségeket okozzon nekik. Ez alól a hatvanhetes ellenzéki Nemzeti Párt sem volt kivétel, amelynek gróf nagyapponyi Apponyi Albert (1846-1933) volt a vezére. A kormány elnökének annál is inkább szálka volt Apponyi a szemében,

mert azokon a korábbi kabinetalakítási tárgyalásokon, amelyekből végül Bánffy került ki győztesen, a gróf neve is felmerült miniszterelnök-jelöltként, csak éppen nem tudott Ferenc József királlyal a kormányképesség szempontjából legfontosabbnak tekintett témában, a véderő-politika részleteiben megegyezni (Apponyi 1922: 220–221).

Apponyi és a *treuga Dei*

Apponyi Albert, az ellenzéki Nemzeti Párt képviselőházi vezére a millennium előtti év karácsonyán – tekintettel a következő évben várható ünnepi eseményekre – meghirdette a parlamenti pártok számára a *treuga Dei* (Isten békéje).

1895 végén már a következő évre kitűzött millenáris ünnep előkészítése foglalta el a kedélyeket. Engem is annyira megkapott annak az ünnepnek nagyszerű eszméje, hogy karácsony napján a párt hírlapi orgánumban, a »Nemzeti Ujság«-ban cikket tettem közzé, amelyben a milleniumi ünnep idejére a pártok közt fegyverszünetet indítványoztam, azzal a feltétellel, hogy a kormányzati szellemből a pártosság kiküszöböltessék és, a választások tisztaságának és szabadságának törvényes biztosítása által, a pártok küzdelméből a méregfog kihuzassék. Bánffy újvi beszédében sietett ezt az ajánlatot elvben elfogadni, de az ellenzéki pártok körében a hatás igen vegyes volt. Én mindazonáltal ragaszkodtam eszmémhez és a képviselőházban önálló indítvány alakjában kifejtettem azokat a biztosítékokat, amelyeket a fent jelzett célok elérése tekintetében kívántam. Ezek főbbjei voltak: a közigazgatási bíraskodás létesítése (ami megtörtént), a tisztviselők fegyelmi jogának és egyáltalán szolgálati pragmatikájának megállapítása (ami mai napig sem valósult meg), szigorú törvényes intézkedés a választási korrupció, a hivatalos presszió és a választási elnökök visszaélései ellen (Apponyi 1922: 232).

A választások tisztaságát előmozdító kezdeményezése nem volt előzmények nélküli. Apponyi már az 1880-as évek országgyűlési vitáiban is felvetette, hogy milyen módon lehet elejét venni a visszaéléseknek, és a mandátumokat milyen bírói fórumon kell igazolni (Ruszoly 2015: 625–626). Ráadásul volt személyes tapasztalata abban is, hogy a választások megtámadott eredményeit hogyan vizsgálják ki az országgyűlés képviselőiből álló bírálóbizottságok, mivel az 1872-es választásokon Apponyi szentendrei mandátumát megtámadták ellenfelei, és a vitát az illetékes bizottságnak kellett elrendezni, amely az ifjú gróf számára igazolta a mandátumot (Ruszoly 1980: 239–240).

A pártvezér kezdeményezése sikert aratott, tovább növelte a gróf amúgy is nagy népszerűségét, és a parlamenti csatározások is kevesebb figyelmet kaptak a millennium ünnepségeinek hátterébe szorulva. Ezt a békés politikai állóvizet kavarták fel az ünnepségsorozat után az október 28. és november 6. közötti napokban megrendezett országgyűlési választások, és hozták igen kellemetlen helyzetbe a választások tisztaságáért régóta harcoló Apponyit.

Képviselő-választás Jászberényben 1896-ban

Apponyi Albert az 1881-es képviselőházi választások idején nyerte el először a jászberényi országgyűlési választókerület mandátumát, amelyet az 1884-es, 1887-es és az 1892-es választásokon sikerrel megőrzött, utóbbi alkalommal kihívója sem akadt a városi kerületben (Cseh 1988: 87–122). Közben befolyásos barátainál és a kormánynak vele kapcsolatban álló vallás- és közoktatásügyi miniszterénél, Wlassics Gyulánál folyamatosan lobbizott a város és párthívei érdekében. Jászberényi támogatói nem is voltak hálátlanok iránta, segítőkészségének köszönhetően 1889-ben a főteret nevezték el róla, 1893-ban pedig díszpolgári címmel tüntették ki (Anka 2015: 106–107).

A millennium esztendejében október 28-ra tűzték ki a választás lebonyolításának napját Jászberényben. Teljesen evidensnek számított, hogy a gróf ezen a voksoláson újra megmérte magát. Helyi pártszervezetének vezetője és legfőbb kortese, dr. Bathó János királyi közjegyző már szeptember közepén működésbe lépett az érdekében a *Jászberény és Vidéke* című helyi újság tájékoztatása szerint. A kérdés csak az volt, hogy ezúttal akad-e kihívója, és ha igen, ki lesz az, mikor derül fény az illető kilétére, és milyen eséllyel indul a mérkőzésen. Október 8-án hozták nyilvánosságra a városban, hogy a Bánffy-kabinet igazságügyi tárcavezetője, Erdély Sándor miniszter jelölteti magát a kormányzó Szabadelvű Párt nevében a jászberényi mandátum megszerzéséért, aki 1892 óta volt az országgyűlés tagja, akkor a dunaszerdahelyi kerület képviselőjeként jutott be a törvényhozás alsóházába (Sturm 1897: 228–229).

Volt ráció abban, hogy Erdélyt indította a Szabadelvű Párt Jászberényben. A városnak régi sérelme volt, hogy korábbi kerületi törvényszéküket Szolnokra helyezték át. Apponyi nem is tudta elérni, hogy visszatelepítsék ezt az intézményt. Talán majd egy kabinettag – éppen az igazságügy-miniszter, ha megválasztják – képes lesz ezt a feladatot megoldani.

Mivel a korabeli választójogi törvény lehetővé tette, hogy ugyanazon személy egyszerre több kerületben is jelölt lehessen, Erdély – biztonsági okokból – politikai értelemben helyesen úgy döntött, hogy a jászberényi jelöltség mellett ismét

elfogadja a dunaszerdahelyiek felkérését az újrázási kísérletre is. (Ha egy jelölt egyszerre több mandátumot is megnyert, csak egyiket tarthatta meg, a többiről le kellett mondani. A megválasztott képviselő szabadon dönthetett arról, melyik mandátumot fogadja el.) Erdély Sándort a dunaszerdahelyi választókerületben kihívó nélkül újra is választották októberben, és el is fogadta a mandátumot. A miniszterrel ellentétben Apponyinak nem állt rendelkezésére tartalék kerület, politikai karrierje a jászberényi választópolgárok többségének magatartásán állt vagy bukott.

A gróf szimpatizánsai szeptember közepén kezdtek szervezkedni, míg az igazságügy-miniszter mellé álló szabadelvű jász korteseknek alig húsz napjuk volt arra, hogy jelöltjük érdekében olyan nagy szavazótábort toborozzanak, amely eséllyel veheti fel a versenyt az apponyistákkal szemben.

Jászberényben a választást megelőző hónapban izgalmas politikai események zajlottak. Lemondott Koncsek István polgármester, aki Apponyi egyik legfontosabb támogatójának számított (Anka 2013: 2–3). A választásokig már nem lépett a helyébe senki, tehát interregnum állt be a városvezetésben, a képviselő-testületben pedig eltolódott a súlypont a frissen megalakult városi Szabadelvű Párt javára, amelynek Török Aladár lett a vezéralakja, akit 1897 elején majd meg is választottak polgármesternek. A választási szerveket azonban még az apponyista Koncsek István, Pethes Pál ügyvéd, volt albíró és Tarnay Sándor irányította. Az előbbi két személy vezette az első és a második szavazatszámoló bizottságot.

A választást október 28-án rendezték meg Jászberényben. Este a választási elnök kihirdette az eredményt. Ezerkétszázhatvanhat érvényes szavazatból hatszázhatvenhét Apponyira, illetve ötszáznyolcvankilenc Erdély Sándorra esett, vagyis nyolcvannyolc szavazattöbbséggel Apponyi Albertet kiáltották ki győztesnek. Majdnem egy hónappal később, november 22-én, százhatvanöt fős delegáció utazott el Budapestre, hogy átadja a város országgyűlési képviselőjének a megbízólevelet. Apponyi és hívei a Hungária Szállóban rendezett banketten ünnepelték meg a sikeres választást.

A grófnak tehát sikerült megőriznie mandátumát. Évtizedekkel később írt memoárjában így emlékezett vissza erre az eseményre:

Ezeknél a választásoknál a kormány az én megbuktatásomra is pályázott, Jászberényt akarta tőlem elhódítani, először az igazságügy-miniszter felléptetésével, akinek megválasztása a város sajtó fájdalmának orvoslását, törvényszékének visszaállítását tette volna valószínűvé, amire ellenzéki képviselő mellett nem volt kilátás; továbbá rengeteg pénzköltekezéssel, mely ezt az évek óta tiszta kerületet is a korrupció szennyes vizeivel készült elborítani. Sikerült is a közönségnek egy részét megtántorítani; de a többség jellemzilárdsága és ragaszkodása ezzel a kemény megpróbáltatással szemben is megállotta

helyét, és így mandátumomat megtartottam. Jellemző, hogy annak a pártnak, amely az ottani küzdelemben a legcsúnyább eszközöket alkalmazta, még arra is volt bátorsága, hogy az én tiszta fegyverekkel kivédett mandátumomat petícióval megtámadja, természetesen sikertelenül, de azzal a cézzal, hogy azt gyanússá tegye és erkölcsi értékét, vele az én pozícióm is, leszállítsa. Szerencsére nem akadt ember, aki ennek a taktikának felült volna (Apponyi 1922: 236–237).

A választási eredmény megtámadása

A szabadelvű párti *Jászberény és Vidéke* című helyi és a *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok* nevű megyei újságban már a voksolást követő napon hosszú cikkek jelentek meg, amelyek egyértelműen megkérdőjelezték az eredmények tisztaságát (*Jászberény és Vidéke*, 1896. október 29. 1.; *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok*, 1896. október 29. 1.). E kormánypárti újságokban ezután november és december folyamán sorra jelentek meg írások, amelyek újabb és újabb részletekkel szolgálták az Apponyi javára elkövetett visszaélésekkel kapcsolatban. Együttal megindult azon cikkek áradata, amelyek gúnyolódás tárgyává tették a „verőfény tisztaságú mandátumot” (*Jászberény és Vidéke*, 1896. november 26. 2.). December elejére már mindent kitergetett a *Jászberény és Vidéke*, az önként jelentkező panaszosok és a visszaélést elkövetők nevével, az Apponyi-párti kortesek akcióinak részleteivel, hogyan is tett szert a gróf a szavazattöbbségre (*Jászberény és Vidéke*, 1896. december 3. 1–2.). Az országos sajtó szintén napirenden tartotta az Apponyi számára egyre kínosabbá váló témát.

Azt írták, a gróf megválasztása érdekében még halottak adataival is adtak le szavazatokat.

A jászberényi halottak nyugalalmát ugyancsak megzavarta a legutolsó képviselőválasztás. Először is kénytelenek voltak otthagyni sírhelyük mélyét, hogy voksaikkal támogassák Apponyi Albert gróf megcsappant táborát és azóta nem tudnak visszatérni a túlvilágra (*Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Lapok*, 1896. november 19. 2.).

Együttal az Erdély-párt támogatói november 5-én elhatározták és bejelentették, hogy az országgyűlés illetékes bírálóbizottsága előtt megtámadják a képviselői mandátumot, és kérik annak megsemmisítését. Mindeközben ironikusan azt is felvetették a helyi szabadelvű újságban, hogy kezdeményezésükkel Apponyinak tesznek szolgálatot, hiszen „sáfárjainak az általa ki nem kért eljárásért kellőképp ő

fizet, mert őt tépázták meg e nagy, de meddő politikát űző, s páratlan impressionista egyéni, de azért általunk is mindenkor respektált nimbuszát” (*Jászberény és Vidéke*, 1896. november 19. 1.).

Apponyi jászberényi pártjának vezetői nem tudtak a városi és megyei lapban megfogalmazott vádakra reagálni, mivel nekik nem állt rendelkezésükre lokális sajtóorgánium. Ennek és az országos újságokban terjedő vádak ellensúlyozására csak a kis példányszámban megjelenő pártlap, a *Nemzeti Ujság* hasábjain tettek kísérletet, de ez nem tudta kellőképpen ellensúlyozni a kritikákat. Apponyi pedig hallgatásba burkolózott.

A jászberényi Szabadelvű Párt tagjai a novembert azzal töltötték, hogy az egyes választóktól minél több nyilatkozatot gyűjtsenek össze arról, hogy a szavazategyűjtő bizottságok előtt milyen sérelem érte őket, mikor kijelentették, hogy Erdély Sándorra akarnak szavazni. Ezekből a nyilatkozatokból az derült ki, hogy alapvetően az első és a második bizottságban, amelyekben Koncsek István és Pethes Pál prezideált, történtek a visszaélésgyanús események. A szükségesnek tűnő mennyiségű nyilatkozatok és okiratok összegyűjtése után a kortesek megbízták Darvai Fülöp budapesti ügyvédet, hogy állítson össze az országgyűlés illetékes bizottsága számára egy kérvényt, amelyben kéri a mandátum megsemmisítését, és meghatalmazták őt, hogy képviselje az eljárás során az ügyet.

Ez a kérvény a képviselőház IX. bírálóbizottsága elé került december elején. A testület hét parlamenti képviselőből állt, akik közül öt személy: Szivák Imre bizottsági elnök (tizennyolc évvel korábban még Apponyi párttársa az Egyesült Ellenzékben), Molnár Béla bizottsági előadó és jegyző, valamint Issekutz Marcell, Kovács Pál és Simó Lajos a kormánypárt tagjai voltak. Két fő, Meskó László (Függetlenségi és 48-as Párt) és Molnár János (Katolikus Néppárt) képviselték az ellenzéki pártokat (Sturm 1897: 260, 278, 301, 306, 339, 355–356). Vagyis a bizottság összetétele egyáltalán nem kedvezett Apponyinak, és az ő Nemzeti Pártja nem is rendelkezett ezen a fórumon képvisellel és szavazati joggal. A Mikszáth Kálmán által csak mamelukoknak elnevezett kormánypárti képviselők (Mikszáth 1984: 18–22) kezében volt Apponyi sorsa.

A bírálóbizottság december 4-i ülésén döntött arról, hogy érdemben foglalkozni kell a beadott kérvénnyel, december 17-én történt meg a nyilvános iratismertetés (az ügy előadója felolvasta a több mint száz oldalas anyagot), december 18-án az ügyvédek szópárbaja zajlott le, majd december 19-én megtörtént a döntéshozatal. Az üléseken a bizottsági tagokon és ügyvédeken „kívül nagyszámú hallgatóság” (BB 1896: 151) is jelen volt, az ügy mindenkit érdekelt, az újságírók valamennyi apró részletet közvetítettek a nyilvánosságnak.

Darvai a kérvényében, az ehhez mellékelte hetvennyolc darab választói nyilatkozat és halotti anyakönyvi kivonatokat alapján azt állította, hogy Apponyi jogtalanul kapott kilencvenegy szavazatot. Amennyiben ezeket levonják a rá adott voksokból,

akkor a többsége elveszik, és jogszerűen Erdélyt illeti meg a mandátum. Az ügyvéd így fogalmazott kérvénye elején:

A választási jegyzőkönyvben feltüntetett 88 szavazattöbbség csak úgy volt elérhető, hogy a megválasztott képviselőre adott és feljegyzett szavazatok között hamis szavazatok, sőt halottak szavazatai is fordulnak elő. Míg viszont a megválasztott képviselő ellenjelöltjére Erdély Sándor urra szavazni jelentkezett választók a választási törvény tudatos megsértésével és a választásnál közreműködött közegek törvényt sértő eljárásának és magatartásának segítségével gátoltak meg választási joguk gyakorlásában (BB 1896: 3).

A választójog kérdéskörével az 1874. évi XXXIII. törvénycikk foglalkozott. Ez alapján fejtette ki részletesen az ügyvéd, hogy milyen visszaéléseket követtek el az apponyisták Jászberényben. A jogszabály 75. szakasza kimondta, hogy a választókerületi központi választmány dönti el, milyen sorrendben szavazhatnak az egy kerülethez tartozó falvak, városrészek. Jászberényt nyolc körzetre osztották. A választókerületben élő, azonos nevű lakosokat a törvény a pontos lakhelyük megállapításával és feljegyzésével azonosítja. De október 28-án a választási eljárásban közreműködő személyek kitöltetlenül hagyták az íveken a lakhelyre vonatkozó rovatot. Ez ütközött a törvény 76. szakaszával. Darvay szerint így akarták a csalást bizonyíthatatlanná tenni.

Koncsek István és Pethes Pál abban a két szavazatgyűjtő bizottságban, amelyekben elnököltek, figyelmen kívül hagyták az Erdély-párt által oda delegált bizalmi emberek felszólalásait, akik jelentkeztek, hogy a személyazonosság megállapításában közreműködjenek. Az apponyisták ezt úgy teheték meg, hogy az egyes bizottságok elnökeinek egyszemélyi döntési hatáskört biztosított a választójogi törvény.

Apponyira szavaztak olyanok is, akik nem voltak azonosak a névlisták valódi szereplőivel. Ezek akkor derültek ki, amikor a valós személyek Erdély Sándorra akartak voksolni, a bizalmi emberek megjegyzéseit pedig ekkor engedték el a bizottsági elnökök a fülük mellett. Darvay a kérvényében azt állította, hogy ilyen módon elutasítottak negyvenkét választót, akik mind az igazságügyi miniszterre kívántak szavazni.

Huszonnégy embert azért nem engedtek a kormánypárti jelöltre szavazni, mert az elnökök számára gyanúsán nagy volt a korkülönbség a feltüntetett adatok és a válóságban előttük álló személy között.

Tizenhárom jászberényit viszont engedtek úgy voksolni Apponyi Albert mellett, hogy a válóságban nem voltak jogosultak részt venni a képviselő-választáson, mert az adócenzus szükséges szintjét nem érték el.

Végül az ügyvéd felmutatott tizenkét olyan nevet is az Apponyira szavazók névsorában, „akik az 1896. október 28-án az ide 54-56. sz. alatt hiteles példányokban csatolt anyakönyvek szerint már életben többé nem voltak” (BB 1896: 5).

Körzetenként kellett volna szavazásra bocsátani a választókat, ráadásul úgy, hogy a két tábor hívei tíz-tíz fős csoportokban váltották volna egymást a szavazatgyűjtő bizottságok előtt, amint azt a jászberényi központi választmány előre meghatározta, de Koncsek Istvánék ezt nem vették figyelembe, ehelyett össze-vissza szavaztatták az egyes körzetek és a tanyák lakóit. Ráadásul délután négy és hat óra között csak Apponyi-párti választókat engedtek szavazni.

Összesen kilencvenegy olyan személyt sorolt fel Darvay ügyvéd, akik (1) vagy Erdély-pártiak voltak, de nem engedték őket szavazni, (2) Erdély Sándorra akartak szavazni, de azzal a ténnyel szembesültek, hogy nevükben már mások a grófra szavaztak, (3) vagy már nem is voltak életben, mégis Apponyira szavaztak, és (4) úgy foglaltak állást a nemzeti párti jelölt mellett, hogy erre nem lett volna lehetőségük, mert nem rendelkeztek választói jogosultsággal.

Darvay Fülöp ezért a házszabályok 71. szakasza alapján kérte a választási eredmény megsemmisítését a IX. bírálóbizottságtól.

A jászberényi apponyisták Günther Antal ügyvédet kérték fel arra, hogy vállalja el a bírálóbizottság előtt a mandátum védőjének feladatát. A köztisztviselőként álló jogász – aki a későbbiekben komoly politikai karriert futott be Apponyi Albert mellett (Bódiné 2015: 58), és jogászai pályafutása csúcspontján a Kúria elnökévé is kinevezték – mindent megtett, hogy a szorongatott helyzetbe került képviselői mandátumot megóvja a gróf számára. Öt alkalommal elutazott a jászok városába, és a helyszínen tizennégy napot töltött azzal, hogy amit csak lehet, érvként, ellenbizonyítékként felsorakoztasson megbízói érdekében. A Nemzeti Párt sajtóorgánuma, a *Nemzeti Ujság* részletesen közölte is a bírálóbizottság előtt tett felszólalásait.

Igyekezett megkérdőjelezni minden beadványt, amelyet a jászberényi szabadelvűek igazuk alátámasztására készítettek. A személyazonosság miatt elutasított Erdély-párti szavazók nyilatkozataival kapcsolatban szóvá tette, hogy beadványaikban nem lett feltüntetve a lakhelyük és foglalkozásuk sem, ami miatt nem lehet egyértelműen kideríteni, hogy az adott nyilatkozattevő az azonos nevű választópolgárok melyike. Tehát „az elutasítottakat jogosaknak tartja, kivéve egy esetet, melyet jóhiszemű tévedésnek minősít” (BB 1896: 153).

Günther olyanokkal is találkozott jászberényi információgyűjtő látogatásai során, akik kijelentették, hogy nem is volt szavazati joguk, tehát Erdély miniszterre sem tudtak volna szavazni. Öten jelentkeztek nála, és nyilatkozatot tettek, hogy helyettük nem mások szavaztak, hanem ők maguk. Miattuk tehát nem kellett az ügyvéd szerint vizsgálatot elrendelni. Találkozott többekkel, akik azt állították, hogy írástudatlanok, akiknek az Apponyi-ellenes nyilatkozat megtétele előtt nem magyarázták el, hogy mihez kérik aláírásukat.

Egy Erdély-párti jászberényi, Sisa János írta az alábbiakat novemberi panaszlevelében, amelyet a szabadelvűek a beadott kérvényhez csatoltak:

Otthonomból elindultam, hogy Erdély Sándorra szavazok. Útközben az Aponyi [sic] kortesek Liba János, Terényi János, Terényi István elfogtak, nem szabadulhattam meg tőlük és akaratom ellenére Aponyira szavaztattak le, közülök kiszabadulni nem tudtam, mert erővel lefogtak és karonfogva vittek szavazni, ellenök nem tehettem semmit, mert gyenge és beteg voltam (BB 1896: 38).

Günther találkozott ezzel a Sisa Jánossal, és a jáász férfi azt állította az ügyvédnek, hogy ő régi apponyista szavazó, eszerint is cselekedett a választáson. A gróf kortesei nem bántották, a neki tulajdonított beadványról azt nyilatkozta, hogy azt nem ő írta, és nem is tudott róla.

A választói névjegyzékekben kitöltetlenül maradt lakhelyrovatokra azt mondta, a törvény szerint akkor kell azt feltüntetni, amikor új körzetbeliek jönnek szavazni, de minden választópolgár neve mellett nem kell feltüntetni a lakhelyet. Azonban a választási törvény 76. szakasza, amely a lakhely feltüntetéséről szól, aligha volt így értelmezhető.

Günther a halott szavazók esetét sem hagyta szó nélkül. Dokumentumokkal igyekezett bizonyítani, hogy nem a halottak nevében szavaztak mások jogtalanul, hanem élő személyek tették ezt, akiknek volt választójoguk, és ők lettek összekeverve azonos nevű holtakkal.

Végül azt is megemlítette, hogy Erdély Sándor miniszterre is adtak le voksokat halottak nevével visszaélve. Szivák Imre bizottsági elnök azon kérdésére, hogy az ügyvéd akarja, tudja-e ezt bizonyítani, vagy fog-e feljelentést tenni ebben az ügyben, Günther nemmel válaszolt, mégpedig arra hivatkozva, hogy az erre feljogosító törvényi határidő már lejárt a választások óta eltelt időben.

A mandátum megsemmisítése érdekében benyújtott kérvény és a hozzá mellékelte nyilatkozatok megtalálhatók a IX. bírálóbizottság levéltárba került anyagában. A Günther által benyújtott ellenbizonyítékok azonban nincsenek ott, mivel az ügyvéd levelet intézett a bizottság elnökéhez, amelyben beadványait visszakérte. Így a történészeknek nincsen lehetőségük ezek egyenkénti megvizsgálására. A bizottság jegyzőkönyveiből és ítéletének indokolásából az sem derül ki egyértelműen, hogy Günther Antal véleményét és az általa bemutatott iratokat elfogadták-e. Az indoklás ugyanis, miközben általánosságban elismerte a visszaéléseket, nem nyilatkozott arról, hogy a védő cáfoló érveinek és iratainak fényében nem kilencvenegy konkrét ügyben történt-e visszaélés, hanem kevesebb esetben, mely szavazatokat, amennyiben levonják az Apponyi Albertre adottak közül, akkor is marad még annyi, ami biztosítja számára a voksok többségét és általa a mandátumhoz való jogot.

December 19-én megszületett a IX. bírálóbizottság ítélete. A képviselők egyhangúlag úgy döntöttek, hogy gróf Apponyi Albert „végleg igazolt képviselőnek jelentetik ki” (BB 1896: 158). Ítéletük indokolásának megszövegezése azonban

igencsak dodonaira sikeredett, amelyet másnap részletesen idéztek az újságok hasábjain, hogy továbbra is ott maradjon a kétely a polgárok gondolataiban a mandátum tisztaságát illetően.

Ámbár a tárgyalás során, ugy a kérvényhez csatolt okmányok, valamint a védelem részéről beterjesztett ellenbizonyítékok mérlegelése után megállapítottak, hogy komoly gyanúokok forognak fenn arra nézve, hogy gróf Apponyira leszavaztak tényleg szavazásra nem jogosult egyének, sőt halottak is, mindazonáltal tekintettel arra, hogy nem találtatott elegendő támpont a házszabályok 67. § b) pontja értelmében a vizsgálat elrendelésére, azaz eleve kizártnak volt tekinthető az, hogy egy esetleges vizsgálat az előfordult törvényellenességeket és rendellenességeket oly mérvben fogja constataálni hogy a végeredmény alteráltassék [módosuljon], valamint a vizsgálat után a választási eljárás a házszabály 71. § c) és d) pontja értelmében megsemmisítessék, a választást igazolni kellett (BB 1896: 157).

Az indokolásban hivatkoztak a házszabályok 67. szakaszára, amely a következőket tartalmazza:

A vizsgálat szükségképen elrendelendő: a) ha számba vehető támpontok forognak fenn arra nézve, hogy vesztegetés követtetett el, vagy hogy fenyegetés miatt, továbbá nemzetiség, osztály vagy hitfelekezet elleni gyűlöltre izgatás következtében, nemkülönben büntettek, vétségek vagy kihágások általi megfélemlítés folytán vagy végre köztisztviselők hivatalos állásának felhasználásával történt törvényellenes beavatkozás következtében, a választási szabadság teljes mérvben nem érvényesülhetett; b) ha számbavehető támpontok forognak fenn arra nézve, hogy a képviselőre szavazatra nem jogosult személyek oly számban szavaztak, vagy a közreműködő közegeknek jogellenes cselekménye miatt jogosult választók oly számban nem szavazhattak, hogy a jogosulatlan szavazatok leszámítása, illetőleg a szavazásban meggátolt jogosult választók szavazatainak hozzászámítása esetére, a megválasztott képviselő a szavazatok többségét nem nyerte volna el (KHsz. 1892: 50–51).

A bizottsági ítélet a házszabály 71. szakaszának c) és d) pontjait is mércének tekintette ítélete meghozatalában:

c) ha bebizonyíttatik, hogy a képviselőre oly egyének is szavaztak, a kik szavazattal nem bírtak, vagy pedig hogy jogosult választók akár közreműködő közegek törvényellenes cselekménye miatt nem szavazhattak, vagy továbbá, hogy fenyegetésekkel, avagy nemzetiség, osztály, vagy hitfelekezet

elleni gyűlöletre izgatással, nemkülönben büntettek, vétségek vagy kihágások általi megfélemlítésekkel a választásra jogtalan befolyás gyakoroltatott, vagy végre a közhivatalnoki visszaélésnek az 1878: V. t. cz. 187. §-ában tiltott esetei merülnek fel; ha egyszersmind az is megállapítható, hogy más jelölt nyerhetett volna többséget, ha a szavazatra nem jogosult személyek a választásban részt nem vesznek, vagy a jogosult választók választói joguk gyakorlásában nem gátoltatnak, avagy a választók egy részének elhatározására a fennebb említett módokon jogtalan avagy közhivatalnoki törvényellenes befolyás nem gyakoroltatott volna;

d) ha bebizonyítatik, hogy az 1874: XXXIII. törvénycikkben körülírt szabályok olymértvű megsértése forog fenn, a mely mellett a választás eredménye a többség akarata kifejezésének egyáltalán nem tekinthető (KHsz. 1892: 55-56).

A nemzeti párti kortesek visszaéléseikkel gyakorlatilag kimerítették a házszabályoknak mindazon szakaszait, amelyeket a bírálóbizottság ítéletének indokolásában megemlített. Sőt az indokolás szövege ki is tért általánosságban ezen esetekre, viszont nyitva maradt a kérdés, hogy Darvay kérvényével és bizonyítékaival szemben Günther ellenbizonyítékai közül melyekkel értett egyet és ezek a kilencvenegy megkérdőjelezett szavazatból mennyit tisztáztak.

Összegzés

Bár Apponyi úgy emlékezett vissza a már idézett memoárjában, hogy ő visszaélésektől mentesen jutott hozzá 1896-ban a jászberényi országgyűlési képviselőkerület mandátumához, csak ebbe szabadelvű ellenfelei nem tudtak beletörődni, a valóság a korabeli dokumentumok tükrében egészen más képet mutat. Az ellenzéki Apponyi kizárólag a szabadelvű - tehát kormánypárti - bizottsági tagok jóindulatának köszönhette a jászberényi mandátum megőrzését és politikai karrierjének folytatását, mivel a hétfős bírálóbizottságban a kabinetet támogató politikusok voltak többségben, és a bizottság jegyzője, az ügy előadója, aki a többieknek referált a téma részleteiről, a választási eredmények megsemmisítését kérvényező bizonyítékai ellenére a képviselőség igazolásához szükséges jogi magyarázatot megfogalmazta, szintén a Szabadelvű Pártnak volt a tagja. A mame-lukokra jellemző pártfegyelmet (Kozári 2005: 148-150) nem lehetett csak úgy áthágni, nyilvánvaló módon a szabadelvűek országos vezetői egyéb szempontok mérlegelése után döntöttek arról, hogy Apponyi mandátumát igazolni kell. Sem a választási bíraskodás történetét kutató történész, sem a helytörténész nem talált

erre a döntésre magyarázatot a korabeli szabályok és politikai viszonyok tükrében (Ruszoly 1980: 270–271; Cseh 1988: 117–118).

A kormánypárt fontosnak tartotta, hogy Apponyi Albert gróftot legyőzze a választásokon. Ennek érdekében jelöltet állított a kerületében, ahol ezt az előző választáson nem tette meg. Erdély Sándor igazságügy-miniszter személyében nehézsúlyú figurát indítottak, aki – legalábbis ez derül ki az eredményekből – reális alternatívát jelentett a jászberényi választóknak a nemzeti párti politikussal szemben. Nem lehet tudni, hogy Erdély kortesei bármilyen visszaélést elkövettek volna a választások során Jászberényben, miközben országszerte úgy híresült el az 1896-os választás, mint a legerőszakosabbak egyike, és az eseményeket a fővárosból irányító miniszterelnök is emiatt lett az utókor szemében mindmáig a modern, magyar, polgári parlamentarizmus történetének az egyik legnegatívabb alakja.

A városi apponyisták egyetlen panaszt sem tettek az Erdély-párt kortesei ellen (csak jóval később Günther, de ő sem említett konkrétumot), tehát feltételezhető, hogy nem is szolgáltatott erre különösebben alapot, különben a szemük előtt zajló novemberi nyilatkozatgyűjtési láz ellensúlyozására az Apponyi-párt is tudott volna ellentámadó lépéseket tenni.

A szabadelvűek nem csupán a megfelelő országos hírű politikust találták meg ahhoz, hogy legyőzze Apponyit, de a városban is színre léptek azok az alakok, akik elvégezték azt a toborzási munkát, amely egy, a jászok körében addig ismeretlen, helyi gyökerekkel és kapcsolatokkal nem rendelkező jelöltet eséllyel fogadtathat el a választók többségével (Anka 2015: 109; Sugárné 1995: 66).

Mindezek után a választások napján tucatszámra követték el a helyi Apponyi-párt kortesei a visszaéléseket, amelyeket utólag sikerült hitelt érdemlően bizonyítani, hogy ezeket a bírálóbizottság is kénytelen volt elismerni. Tehát a kormánypártnak ebben is kezére játszott a szerencse. A IX. bírálóbizottságban többségben voltak a Szabadelvű Párt tagjai, de valamennyien a mandátum igazolását támogatták az ítéletről való szavazás alkalmával.

Apponyit tehát kezdetben megbuktatni igyekezett az országgyűlési Szabadelvű Párt, amikor komoly ellenjelölt indításáról döntött, megbuktatta volna a jászberényi Szabadelvű Párt is a választási kortesmunka elvégzésével, majd a mandátumot megsemmisíteni igyekvő kérvényével, miáltal tálcán kínálta fel a bukattási lehetőséget az országgyűlési Szabadelvű Pártnak, melyet az nem fogadott el. A pártvezetés és a bírálóbizottsági tagok motivációjának háttéréről, érdekeikről csak találgatni lehet.

Források

- BB 1896 = MNL OL, K 2, Országgyűlés, A. III. 1. Apponyi Albert gróf. IX. Biralóbizottság jelentése. 1896.
- KHsz. 1892 = *A képviselők házszabályai 1892*. Budapest: Pesti.
- Magyar Törvénytar. 1872-1874. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin. 1896.

Irodalom

- Anka László 2013: Koncsek Béla vizsgálzik: Apponyi Albert lobbija a polgármester fiáért. *Redemptio* 2013/5: 2-3.
- Anka László 2015: „Vihar tépte büszke tölgyünk.” Gróf Apponyi Albert jászberényi kultusza a kezdetektől napjainkig. In Ujváry Gábor (szerk.): *VERITAS Évkönyv 2014*. Budapest: VERITAS Történetkutató Intézet - Magyar Napló. 99-124.
- Apponyi Albert 1922: *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom - huszonöt év az ellenzéken*. Budapest: Pantheon.
- Bódiné Beliznai Kinga 2015: Günther Antal, a „szürke emberr”? (1847-1920). In Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A KÚRIA és elnökei III*. Budapest: HVG-ORAC. 46-143.
- Cseh Géza 1988: Országgyűlési választási mozgalmak Jászberényben a kiegyezéstől a millenniumig. *Zounek* 3: 87-122.
- Cseh Géza 1990: Országgyűlési és önkormányzati pártharcok Jászberényben a millenniumtól az első világháború kitöréséig. *Zounek* 5: 97-124.
- Herczeg Ferenc 2005: *A gótikus ház*. Pomáz: Kráter.
- Kozári Monika 2005: *A dualista rendszer (1867-1918)*. Szekszárd: Pannonica.
- Mikszáth Kálmán 1930: *Két választás Magyarországon*. Budapest: Révai.
- Mikszáth Kálmán 1984: *Cikkek és karcolatok. 1889. február - 1889. december*. XXVIII. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pölöskei Ferenc 2001: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények*. Budapest: História - MTA Történettudományi Intézete.
- Pölöskei Ferenc 2010: *A Szabadelvű Párt fényei és árnyai (1875-1906)*. Gyula: Éghajlat.
- Ruszoly József 1980: *A választási bíráskodás Magyarországon. 1848-1948*. Budapest: Közigazgatási és Jogi Kiadó.
- Ruszoly József 2015: *A választási bíráskodás története Magyarországon*. Szeged: Pólay Elemér Alapítvány.
- Sturm Albert 1897: *Országgyűlési almanach. 1897-1901*. Budapest: Pester Lloyd.
- Sugárné Koncsek Aranka 1995: *Jász történelmi arcképcsarnok*. Jászberény: Jász Múzeum.
- Szabó Dániel 1978: A Néppárt az 1896. évi országgyűlési választásokon. *Századok* 1978/4: 730-756.
- Szabó Dániel 1985: Választás és csalás Magyarországon a századfordulón. *História* 1985/5-6: 44-46.
- Szalai Miklós 1996: Választások a száz év előtti Magyarországon. *Múltunk* 1996/4: 3-22.

Schwarzwölder Ádám

A Széll-csend testközelből

Részletek Teleki Sándor országgyűlési képviselő naplójából
(1902. január-május)

Széll Kálmán miniszterelnökségének időszakát (1899. március - 1903. június) már a kortársak elnevezték *Széll-csend*nek. Azzal a kis kiigazítással, hogy a stabil kormányzás időszaka 1902 utolsó hónapjaira véget ért, és attól kezdve inkább már a *Széll-vihar* kifejezéssel élhetnénk, a kortársak találó elnevezése elfogadható. Különösen a megelőző Bánffy-, majd 1903 nyarától a Khuen-Héderváry- és a Tisza-kabinet időszakához viszonyítva Széll Kálmán - legalábbis a felszínen - nyugodtan kormányozta az országot. Miniszterelnökségének kezdetén az ellenzéki pártokkal kötött kompromisszum, valamint a Nemzeti Párttal megvalósított fúzió következtében a béketeremtő Széll oly sok munícióna tett szert, hogy az egészen 1902 őszéig kitarthatott. A Széll-kormány sikereinek, majd végül kudarcának elemzése helyett azonban jelen tanulmány inkább arra a kérdésre próbál választ találni, hogy miként élhette meg ezt az időszakot a Szabadelvű Párt egy rutinos sorkatonája.¹ Mit gondolt Széll „örökösen paktumozó” politikai karakteréről, az összetett kompromisszumokon nyugvó, az igazán fajsúlyos kérdéseket minél tovább kikerülni próbáló kormányzati irányvonalról? Értékelte-e Széll pozitív tulajdonságait és látta-e hibáit? Amennyiben választ tudunk találni ezekre a kérdésekre, akkor véleményem szerint a „Széll-csend” működési mechanizmusának megértéséhez is közelebb kerülhetünk.

¹ A Széll-kabinet megalakulásának körülményeire, valamint a több mint négyéves kormányzás eredményeire és nehézségeire lásd: Schwarzwölder 2015: 233-260. A kormány tevékenységére általában, összefoglaló jelleggel: Csapó 2015: 219-232. Széll és az ellenzék viszonyára: Anka 2015: 303-323.

Az Országos Széchényi Könyvtárban szerencsére található egy olyan forrás, Teleki Sándor kormánypárti képviselő rövid naplója,² amely közelebb vihet a fenti kérdések megválaszolásához. Teleki feljegyzéseiben a fontosabb eseményekről természetesen az egyén szubjektív szemüvegén át olvashatunk, ezért élni kell az ilyenkor szükséges kritikával,³ másrészt azonban a napló vezetésének időszaka (1902. január–július), valamint az író személye a feltett kérdéseink szempontjából megkerülhetlenné teszik a forrást.

A napló és írója

Széki gróf Teleki Sándor 1861-ben látta meg a napvilágot Párizsban, édesapja, id. Teleki Sándor – a híresen kalandos életű „vad gróf” – második, a francia Mathilde Litez de Tivervallal kötött házasságából.⁴ A család 1867-ben tért haza az emigrációból, a korábban elkobzott javaikat is visszakapták, és a koltói birtokon telepedtek le.⁵ A fiatal Teleki Sándor Besztercén, Újbányán és Debrecenben végezte iskoláit, az érettségit követően jogi tanulmányokat folytatott Budapesten és Nagyváradon (Sturm 1901: 379). A tanulóéveket hosszas utazgatás követte, amelynek során a világ számos pontján megfordult.

Első ízben kevéssel apja halála előtt, 1892-ben választották képviselővé Szolnok-Doboka vármegyében, Nagylondán, a Szabadelvű Párt színeiben. Az 1896-os és az 1901-es választásokon is kormánypárti jelöltként szerzett mandátumot, mindkét alkalommal a szintén Szolnok-Dobokában található, a nagylondaival szomszédos magyarláposi kerületben (Ilonszki 2009: CD-melléklet; Sturm 1901: 379).⁶ Politikai pályája tehát szűkebb pátriájában kezdődött, hiszen a Szatmár vármegye keleti felén, Nagylondához és Magyarláposhoz is közel található Koltón nőtt fel, és a szintén közeli Besztercén kezdte iskoláit. A kiterjedt Teleki-familia több tagja is

² Az eredeti kéziratos napló lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK Kt.), Quart. Hung. 2953. A naplóról készült egy gépirásos átirat, amely azonban közel sem betűhív és némileg rövidebb is. Ez szintén az OSZK Kézirattárában, Analekta 6003. szám alatt található.

³ „Vitathatatlan, hogy minden személyes írás és megszólalás az egyén nézőpontját érvényesíti a történeti elmondásban. [...] A szubjektív források közös jellemzője, hogy az elbeszélő érdeklődése önmagára irányul, mondandóját pedig személyes hangon fogalmazza meg” (Pihurik 2007: 7; 11).

⁴ Az azonos keresztnevek ellenére ő maga és a források sem használták az „ifj.” megkülönböztető jelzőt, mint azt például idősebb és ifjabb Andrassy Gyula esetében megfigyelhetjük.

⁵ Id. Teleki Sándor (1821–1892) eseménydús életére lásd egyrészt saját, a közelmúltban újra kiadott emlékiratait (Teleki 2012), másrészt összefoglaló jelleggel: *Vasárnapi Újság*, 1892. május 22., 361–362.

⁶ Az egyes választókerületek elhelyezkedésére lásd a választási térképeket, amelyek szabadon letölthetőek az Országgyűlési Könyvtár honlapjáról (W1).

ezen a vidéken szerzett mandátumot a dualizmus évtizedeiben, ami bizonyára nem véletlen. Teleki Domokos például 1884-1892 között a magyarláposi, 1892-1902 között a szintén szomszédos dési kerületet képviselte, Teleki Gézát évtizedeken keresztül Nagysomkúton (Szatmár vm.) választották meg, de nem esik távol a Teleki Sámuel által 1884-től haláláig képviselt Gernyeszeg (Maros-Torda vm.) sem (Ilonszki 2009: CD-melléklet),⁷ és még lehetne sorolni a példákat.

Naplójában Teleki többször is elvhu liberálisnak vallotta magát. Ezt politikai szereplése annyiban alátámasztja, hogy a kormánypárton belül minden agrárius vagy klerikális eltolódást ellenzett, és az 1890-es évek elején aktívan kivette részét az egyházpolitikai törvények melletti küzdelemből, dicső időszakként emlékezett vissza ezekre az évekre. 1896-1904 között a képviselőház egyik jegyzőjeként, valamint a közoktatási és a pénzügyi bizottságban tevékenykedett, emellett évről évre bekerült a magyar delegációba, annak tengerészeti bizottságában szerepelt előadóként, illetve jegyzőként (Hefty 1917: 25-29; Sturm 1897: 361-362; Sturm 1901: 379). Vezető politikai tisztségbe tehát nem került, ennek ellenére több volt egy átlagos kormánypárti *mamelukn*ál. Minden bizonnyal apja hatásával, a kisgyermekként külföldön eltöltött idővel és nem utolsósorban ifjú korában tett hosszú utazásaival hozható összefüggésbe, hogy Teleki széles látókörű, sok nyelven beszélő kozmopolitává vált. Naplójából kitűnik, hogy közeli barátságot ápolt több, Bécsben szolgálatot teljesítő angol, francia és amerikai diplomatával. Többször is hangoztatta angolbarátságát, valamint érdeklődését a tengerészeti ügyek iránt – ami korántsem volt általános a magyar politikusok körében –, közeli barátság fűzte Hermann von Spaun admirálishoz, a Monarchia haditengerészetének 1897-1904 közötti parancsnokához.

Az 1905-ös választásokon Teleki szintén szabadelvű párti színekben indult, ezúttal viszont nem a szűkebb pátriájának számító Szolnok-Dobokában – ahol nem melleleg ő is ismert volt már a választók körében –, hanem az ország tökéletesen másik szegletében, Muraszombaton. Itt azonban súlyos, 1151 : 9 arányú vereséget szenvedett helyi ellenfelétől, a disszidens programmal fellépő, később a 48-asokhoz csatlakozó Batthyány Zsigmondtól (Magyar Tudósító 1906: 386).⁸ Ezt követően Teleki Sándor nevével nem találkozhatunk a képviselőházban. Bár 1912-ben az uralkodó a főrendiház örökös tagjává nevezte ki,⁹ 1916-ban pedig

⁷ Az adatokra lásd továbbá a választási térképeket és az egyes országgyűlési almanachokat.

⁸ Teleki korábbi kerületében, Magyarlápason egyébként a szabadelvű Papp Sándor nyert (Fabro-Ujlaki 1905: 357). Az érdekes helyzet tisztázása további kutatásokat igényelne, ez azonban túlmutat a jelen tanulmány keretein.

⁹ Neve a főrendiházi tagok között sem a Sturm-féle, sem a Vásárhelyi Ferenc által szerkesztett almanachban nem szerepel, hiszen azok már 1910-ben megjelentek. A kormány 1911. december 16-i ülésén tett javaslatot Teleki Sándor örökös főrendiházi taggá történő kinevezésére (MNL OL, K27,

megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi címet (MTCN 1917: 85), az aktív politizálást maga mögött hagyta. Széles körű tevékenységet fejtett ki azonban a társadalmi élet egyéb területein. Még képviselői időszakában, a századfordulótól kezdve számos budapesti kulturális és sportegyesületben vállalt szerepet, például több éven keresztül volt elnöke a Budapesti Torna Clubnak. Miután ő maga is szeretett utazni, élénken foglalkoztatta a turizmus, 1898–1900 között a Magyar Turista Egyesület budapesti osztályának elnöki tisztségét töltötte be. A Magyarországi Kárpátgyesületben 1908-tól lett választmányi tag, 1911-ben pedig elnökké választották (Hefty 1917: 25–26). 1886-ban vette feleségül Kende Júliát, aki később Szikra álnéven ismert író lett. Teleki Sándor Budapesten hunyt el 1919. augusztus 13-án.

Teleki 1902 januárjában határozta el, hogy naplót fog vezetni. „Annyi mindent látok, tudok, aminek nyoma el fog veszni, s amiről valamikor, talán rövid pár év múlva senki, talán magam sem fogok tudni!” – írta mindjárt az első sorokban.¹⁰ Tehát az általa birtokolt információk lejegyzetésének, későbbi előhívhatóságának célja vezette. A napló alanya ugyan Teleki, a magánéletére vonatkozó bejegyzések azonban nagyon rövidek és esetlegesek, sokkal többször és hosszabban írt másokról, valamint aktuálpolitikai fejleményekről és olyan eseményekről, amelyekben részt vett (például bálokról, estélyekről). A forrás tehát műfaját tekintve egy klasszikus politikai napló, amely magán hordozza a történettudomány módszertani szakirodalma által megfogalmazott stílusjegyeket: az eseményekkel egyidejűleg íródott, nem valaki más számára készült, ennek megfelelően nyelvi megformáltság és őszinteség tekintetében sem igyekszik olyan mértékben megfelelni az aktuális társadalmi konvencióknak, mint egy memoár.¹¹

Teleki kezdeti lelkesedése gyorsan lankadni kezdett, 1902 májusától egyre ritkábbak és rövidebbek lettek a bejegyzések, július 10-én pedig minden indoklás nélkül végük szakadt. Az időszak a Széll-éra vizsgálata szempontjából megfelelő. Az 1901-es őszi választásokon elért eredményben Széll még visszaigazolást találhatott korábbi politikájára, 1902 tavaszán azonban egyre érezhetőbbé váltak a kifulladás jelei. Alaposabban vizsgálva már az 1901-es választások is inkább a kormánypárti

1911. december 16., 57. napirendi pont). A királyi jóváhagyás után a főrendiház 1912. január 16-ü lése vette tudomásul Teleki tagságát (FN 1912: 110–111).

¹⁰ OSZK Kt, Quart. Hung. 2953, f 1.

¹¹ „A napló a legszemélyesebb, a legitimebb megnyilatkozási forma, amely – kevés kivételtől eltekintve – nem valaki más számára íródik. Ezért megformáltsága, a mondanivaló külső referenciákhoz történő igazítása a napló esetében a legkevésbé nyilvánvaló” (Gyáni 2000: 143). Az eseményekkel egyidejűleg írás ettől függetlenül még nem garancia a hitelességre, lásd például Lónyay Menyhért és naplója esetét (Cieger 2008: 20–22).

frakciók közötti harcról szóltak,¹² és Széll egyre kevésbé volt képes áthidalni az ellentéteket. A volt Nemzeti Párt egykori elnökének, Horánszky Nándornak a kormányba emelése sem segített – Horánszky hirtelen halálával Széll persze nem számolhatott.

Amikor Teleki elkezdte írni a naplót, már hozzávetőlegesen tíz éve volt képviselő, tehát rutinosnak tekinthető. Otthonosan mozgott a kormánypárti körökben, kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezett, már rég kiismerte politikustársai hibáit, és – talán emiatt – soraiból többször a megcsömörlés is kiolvasható. Sok információval rendelkezett, de nem volt igazán befolyásos. Látta, érzékelte a folyamatokat, azok formálásban azonban nem vett részt, naplójában – külső szemlélőként – csak leírja azokat. Szerencsére számos olyan apró momentumot, életképet örökített meg, amelyek kiválóan szemléltetik a Széll-éra politikai hétköznapjait, valamint segítségükkel tovább árnyalható az egyes személyekről kialakított kép.

A napló idézett részeit a könnyebb érthetőség érdekében a mai helyesírási és nyelvhelyességi szabályok szerint közöljük, minden esetben meghagyva azonban Teleki saját kiemeléseit. Az eredeti szövegben előforduló, egyértelmű helyesírási hibákat javítottuk (különösen a személyneveknél jellemző, például Fejérváry Géza nevét Teleki következetesen és hibásan *Fehérváry*-nak írta), továbbá a latinosan vagy archaikusan írt szavakat magyaros alakra írtuk át (például *phasis* helyett *fázis*). A terjedelmi korlátok miatt, valamint annak érdekében, hogy minél inkább a tanulmány elején feltett kérdésekre koncentráljunk, a kronológiai rendet megtörve a naplóból inkább két fajsúlyos téma köré csoportosítva, tematikusan kerülnek bemutatásra az egyes részletek.

A miniszterelnök és politikai habitusának jellemzése

A viszonylag rövid naplóban Teleki többször is hosszan foglalkozik Széll Kálmán politikai stílusának jellemzésével. Feljegyzéseit mindjárt Széll hiúságának ecsetelésével kezdi, ami – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – a kortársak közül másoknak is feltűnt, emellett azonban számos pozitív jellemvonását is felemlíti.

[1902] Január

Ismét elhatároztam, hogy naplót vezetek. [...] Annyi embert ismerek, embe-
reket, kik országunk történelmét csinálják, [...] s kiket alig lehet jobban jelle-
mezni, mint följegyzésével ama apró dolgoknak, melyek együttvéve az embert
megalkotják. Kár az ilyennek elveszni. Nem jellemző-e Széll Kálmánra az, amit

¹² Az 1901-es választási küzdelmekről részletesen lásd: Szabó 2015: 288–296.

nekem mondott akkor, mikor az angolok mellett szólt s visszautasította az angolelleses támadást.¹³ Másnap a Házban a háta mögé ülök s azt mondom Széllnek: „Mint angolbarát eljöttem neked gratulálni a tegnapi beszédedhez¹⁴ – remek volt, s ezt igazán ügyesen csináltad!” Hirtelen visszafordul és azt mondja: „Ügyesen? Nem ügyesen: remekül csináltam, mesterleg csináltam!”¹⁵

Január 19.

[...] Széll ma pótolhatatlan, nincs utódja. A mai viszonyok között csak ő és egyedül ő! Ki mondta volna ezt 4-5 év előtt. Ha arra emlékszem, hogy pár év előtt egyik bécsi delegációban valaki humorosan megjegyezte, hogy lehet még Széll Kálmán a miniszterelnökünk. Unisono¹⁶ azt mondtuk: na, akkor kilépünk a pártból! S íme most mind vele vagyunk, ti. azok, kiket újra megválasztottak. S azt hiszem csalódtunk mind! Széll (bár ravasz – nagyon ravasz) teljesen gentleman. Jól mondta Barta Ödön 48-as kollégám: „Széll nem csak úriember, de súlyt helyez arra, hogy annak is tartsák.” Széll jó ember, van szíve, s nem szégyelli azt elárulni – mikor kedvelt titkárja: Hazay oly gyorsan meghalt,¹⁷ valódi bánat vett rajta erőt. – Igaz, nem bánta, hogy lássák, hogy hogyan búsul egy miniszterelnök egy titkáron, de bánata őszinte volt. Ha ráér: szívesen segít. Széll jóindulatú ember, úriember. Két nagy gyöngéje

¹³ Schmidt Károly párton kívüli képviselő 1901. december 11-én intézett interpellációt a miniszterelnökhöz a dél-afrikai hadszíntérre (ekkor zajlott a második búr háború utolsó, a búr gerillaharcokról és a brit koncentrációs táborokról elhíresült szakasza) történő angol lóvásárlások tárgyában. Interpellációjában kemény szavakkal illette a britek háborús indítékait és módszereit, és azt kérdezte Szélltől, hogy szándékában áll-e a kormánynak a szerinte nemzetközi jogba ütköző angol lóvásárlásokat megakadályozni. A miniszterelnök rögtön felelt Schmidt Károlynak, válaszában megvédte az angolokat, és elmondta, hogy nemzetgazdasági okokból nem szándékoznak megtiltani a lovak vásárlását. Széll szerint a nemzetközi jogban nem eldöntött kérdés, hogy a ló fegyvernek minősül-e. Továbbá arra figyelmeztetett, hogy „egy velünk barátságban élő nemzetről úgy megemlékezni, amint a t. képviselő úr tette [...] a magyar parlamentben tanácsosnak és helyesnek nem tartom” (KN 1901-1905 I: 444-447).

¹⁴ A kormányfő angolokkal szembeni barátságos hangú válasza Angliában is elismerő fogadtatásra talált. A Monarchia közös külügyminisztere, Agenor Goluchowski továbbította Széllnek a brit külügyminiszter meleg hangú sorait (lásd S. Halász 1943: 151-152).

¹⁵ OSZK Kt, Quart. Hung. 2953, f1-2.

¹⁶ Egyhangúlag.

¹⁷ Hazay István 1901. november 13-án tragikus hirtelenséggel, 33 évesen hunyt el szívszélhűdéiben. Miután Széll 1899 márciusában átvette a miniszterelnökséget, az akkor fogalmazói státuszban lévő Hazayt választotta személyi titkárnak, és osztálytanácsossá léptette elő. Gyakorlatilag Széll jobbkezévé vált, a miniszterelnök rengeteg feladatot bízott rá (*Vasárnapi Újság*, 1901. november 17., 745-746).

van: nem tud hirtelen határozni és nincs időbeosztása. Legnagyobb hibája: óriási hiúsága. Ez határt nem ismer és ennek folytán a kisemberek dicsóítik, agyonbókolják. A komplementek gyártásában a legnagyobb Vészi József, a Budapesti Napló szerkesztője. Sokan csinálták meg a bókokkal pozíciójukat Széllnél. Jellemző Széllre, hogy megkívánja, hogy őutána járjanak, ha dolga is van az illetővel, nem szólítja meg, míg az nem keresi föl: „Vártam, hogy megfogi!” – szokta mondani. Leghiúbb beszédjeire, s egy-egy beszéd után elvárja az ámulás-bámulás kifejezéseit. Mindamellet nem könnyen befolyásolható – azt hiszem, inkább kihasználja az embereket, mint engedi magát kihasználni.¹⁸

A következő hetek, hónapok alatt papírra vetett sorokból megfigyelhető, ahogy Teleki véleménye Széllről és politikájáról egyre kedvezőtlenebbé válik. Ebben az is szerepet játszott, hogy barátját, Rohonyi Gyulát¹⁹ a várakozásokkal szemben nem nevezték ki államtitkárrá, nem melleleg Telekinek sem sikerült a képviselőházi jegyzőségnél rangosabb pozícióba kerülnie, pedig bírta Széll erre vonatkozó ígéretét.

Január 24.

Ma találok Rohonyi Gyulával, ki egyik igazságügyi államtitkár-jelölt. Bizalmas lévén vele, kérdeztem, beszélt-e a miniszterelnökkel. Igen, de a miniszterelnök azt mondta: „Nem lehet egy miniszterre sem ráoktrojálni az államtitkárt, – az államtitkár a miniszternek felesége, legjobb, ha együtt kötik meg a frigyet.” Plósz²⁰ pedig habozik. Az ilyen miniszteri kijelentés rossz jel, hisz a legtöbb államtitkár ugyanis rá lett a miniszterre oktrojálva. [...] Rohonyi sokat dolgozott, dolgozik, kodifikál, referál... de ez nem ok, hogy kinevezzék.²¹

Február 6.

Tegnap találok Rohonyi Gyulával [...] „Tudtomra adták – nem leszek igazságügyi államtitkár.” Úgy látjuk, Mohay lesz, s úgy látjuk, az erdélyi püs-

¹⁸ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f3-5.

¹⁹ Jogász, 1887 óta kormányparti képviselő. Igen tevékeny volt az 1896-1901-es országgyűlésben, több fontos törvény (például a képviselő-választások feletti bíraskodásról szóló és az összeférhetetlenségi törvény vagy az új házszabályok) kodifikációjában vállalt oroszlanrészt, ő szövegezte meg a bizottsági tárgyalások alapját képező törvényjavaslatokat. Az igazságügyi, a pénzügyi és a felirati bizottságnak is tagja volt (Sturm 1901: 348-349).

²⁰ Plósz Sándor igazságügyi miniszter.

²¹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f7.

pök protezsálja.²² Hát már ennyire vagyunk, hogy a püspökök csinálnak államtitkárokat? Szép liberális irány! Holnap ez ellen kiabálni kell!²³

Február 19.

[...] Rohonyi Gyula beszélte nekem tegnap, hogy mindamellett, hogy őt az igazságügyi államtitkárságnál oly csúnyán mellőzték, Széll Kálmán őt fölkererte, referálná el a perrendtartást. Ő ezt kerekén megtagadta, és erre Széll azt mondta: „Tudom, hogy jogod van neheztelni, sokat dolgoztál és mi mellőztünk, de majd jóváteszem! Akarsz-e udvari ebédre menni?”²⁴

Március 20.

Ma volt egy hosszabb beszélgetésem Széll-lel. [...] Mondta, hogy nekem érvényesülnöm kell. Kérdezte, mire vágyom, s én feleltem, ha nem követ, úgy közoktatási államtitkár. Tett sokféle biztató ígéretet, de 10 évi valódi politikának annyi eredménye mégis van, hogy a miniszteri és főleg miniszterelnöki ígéreteket nem veszem többé készpénznek.²⁵

Teleki már csak azért is lehetett szkeptikus, mert a Széllt megelőző miniszterelnökben, Bánffy Dezsőben is csalódott. Teleki jó viszonyt ápolt Thallóczy Lajossal, 1902 tavaszán négyszer is felkereste Bécsben. Minden biztonnyal maga Thallóczy mondta el neki, miszerint Thallóczy 1899 tavaszán, közvetlenül a bukása után felvetette Bánffynak, hogy 1898 decemberében Széchényi Manó helyett talán inkább Telekit kellett volna király személye körüli miniszterré kineveztetnie. Erre Bánffy

²² Mohay Sándor ügyvéd, 1886 óta képviselte Gyulafehérvárt szabadelvű programmal. Az igazságügyi bizottság jegyzője volt, és ő is aktívan részt vett a törvényalkotási munkákban. Mielőtt képviselővé választották, tíz éven keresztül tevékenykedett az erdélyi püspöki uradalom és a gyulafehérvári káptalan jogtanácsosaként (Sturm 1901: 319-320).

²³ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f11. Bár a kormánypárt még mindig *szabadelvű* volt, a Nemzeti Párt beolvadása után a Széll-érában megfigyelhető volt az agrárius és klerikális irányzatok erősödése, ami miatt Széll - akinek szüksége volt a párt konzervatívabb köreinek támogatására - több kritikát is kapott a kortársaktól és a történetírástól egyaránt (Szabó 2015: 287; Schwarczwölde 2015: 252-253). A magát elvhű liberálisnak valló, annak idején az egyházpolitikai törvények mellett küzdő Telekit szemmel láthatóan zavarta a konzervatívok befolyásának erősödése.

²⁴ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f19. Széll ellentételezése már csak azért sem tekinthető nagyvonalúnak, mert a képviselőket alkalmasint amúgy is meghívták udvari bálókra, ebédekre. 1902. január-július között Teleki is több alkalommal vett részt ilyen rendezvényen, a február 11-i bálról például többek között feljegyezte, hogy „pár ellenzéki képviselő berügött, s ez rossz vért szült” (uo., f15.) A február 14-i udvari ebéd során a képviselők megtekinthették az új ebédlőt (ekkor javában zajlott a királyi palota bővítése), majd a cerclé-t az új Szent István-teremben tartotta Ferenc József (uo., f18).

²⁵ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f36. Telekiből sem a Széll-kormány alatt, sem a későbbiekben nem lett államtitkár.

azt válaszolta Thallóczynak: „Lehet, hogy igaza van, de én Teleki Sándor iránt soha bizalommal nem voltam.”²⁶ Teleki ezt zokon vette, naplójában így folytatta: „Mikor [Bánffy] beugratott, hogy fogadjam el a jegyzőséget, azzal fogadott: Te vagy az a kő, amelyre a pártom iránti bizalmat építem! S íme, soha irántam nem volt bizalommal.”²⁷

Teleki többször vélekedett úgy naplójában, hogy Széllt azért kell támogatni hibái ellenére is, mert ha megbukna, csak még rosszabb utód következne. 1902. március 15-én Kállay Béni közös pénzügyminisztert látogatta meg Bécsben, akivel arra a megállapításra jutottak, „hogy nagy szerencsétlenség lenne, ha Széll elmenne. Egy sincs, aki következnek.”²⁸ Teleki a májusi delegációs ülések kapcsán fejtette ki hosszabban ezzel kapcsolatos véleményét:

Május 22.

[...] A kormánypárt épp annyi nehézséget okoz, mint az ellenzék, sőt többet és Széll épp oly kevésbé ér rá velük foglalkozni, mint amily kevésbé képes az ellenzéknek tyúkszemére lépni. [...] Emellett érdekes Széllnek szállóigévé vált állandó mondása, ha valaki megszólítja: „Később, most nem érek rá!” Teljes lehetetlen vele beszélni, s ha ez végre mégis sikerül, ami napok, sőt hetek leskelődésének, várakozásának, utána szaladásának eredménye, akkor sem bizonyos a.) hogy az ügyet végig elmondhatja-e az ember, b.) hogy csakugyan áll-e az, amiben megállapodtunk! S mégis jelenleg nincs jobb Széllnél s kell őt ezernyi hibája dacára tartani azért, hogy klerikális színezetű utód ne foglalhassa el helyét.²⁹

Teleki szerint tehát Széll 1902 tavaszán már nem feltétlenül a legjobb, hanem a legkevesbé rossz személy volt a miniszterelnöki székben. A januárban még abszolút gentleman és segítőkész Széll májusban már elérhetetlen, az adott szavát nem feltétlenül tartó ember.

Bár Széll hiúságát szintén kiemeli, Teleki véleményének némileg ellentmond Kristóffy József, aki a képviselőház közigazgatási bizottságának előadójaként került szorosabb munkaviszonyba Széll-lel (a miniszterelnök párhuzamosan a belügyi tárcát is vezette). Szerinte „Széll Kálmán ritka korrekt államférfiú volt, szótartó és megbízható, s ha leszámítjuk mértéktelen hiúságát, melyet sokan igyekeztek gyümölcsoztetni, alig találunk politikai jelleméből kivetni valót” (Kristóffy 1927: 65). Széll Teleki - és mások - által többször is említett állandó időhiánya részben arra

²⁶ Uo., f16-17.

²⁷ Uo., f17.

²⁸ Uo., f32.

²⁹ Uo., f42-43.

volt visszavezethető, hogy amíg „Bánffy nem nagyon elegyedett bele szakminisztereinek ténykedésébe, Széll valósággal gyámkodása alá vette az összes ügyeket és befolyást szeretett gyakorolni mindenre, ami történik” (Gratz 1934: 396). Kristóffy ezt is Széll hiúságával magyarázta, miszerint „még szerepelni se engedett maga körül senkit” (Kristóffy 1927: 66). Gratz Gusztáv is egyetértett Telekivel abban, hogy Széll csak a „hiúságán keresztül volt megközelíthető és azokat szerette a legjobban, akik vele éreztetni tudták, hogy őt legalábbis második Deák Ferencnek tartják” (Gratz 1934: 396). Az egyébként mindenkivel szemben kritikus hangú Thallóczy Lajos sem festett túl kedvező képet Széllről egy 1894-es jellemzésében:

Kevés államférfi van Magyarországon, ki nagyobb pózzal, válogatottabb kifejezésekkel tudja elfödni azt a rengeteg ürességet, amit tele hisznek aggyal. Pedig dehogy. A Deák-örökség,³⁰ a kétségtelen rutin, tapasztalat s természetes értelem bizonyára tényezők, de egyébként róla több jót nem mondhatni. [...] Auktoritása azonban van, [...] a pénzügyi bizottság elnöki székéből drákói rendet tart, s így nagy a tekintélye. Ha azonban valaki tud a nyelvén s megcsiklandozza a hiúságát, akkor dől belőle a sok mondat, melynek alanya mindig e szó: én.³¹

Néhány évvel később, miniszterelnöksége idején Thallóczy persze már nem volt ennyire kritikus Széll szellemi képességeit illetően. 1902 januárjában pedig Teleki is azt emelte ki, hogy 1899-ben a legtöbben pozitívan csalódtak a kormányfőben.

A hiúság, a terjengős beszédek és az időhiány mint legrosszabb tulajdonságok hangoztatása mellett azonban a források általában kiemelik Széll pozitív jellemvonásait is, mint például a kompromisszumkészség, rugalmasság, konciliáns modor, szívós munkabírás, problémaatlátó és -megoldó képesség, valamint békeszerető hajlam, mely tulajdonságok eleve alkalmassá tették őt 1899 februárjában a kormányfői posztra és az ellentétek áthidalására (Horánszky 1994: 342–343, 347–349; Kemechey 1927: 211–212; Gratz 1934: 395–396; Kristóffy 1927: 65–66).

³⁰ Széll Kálmán felesége Deák Ferenc gyámleánya, a nagy költő gyermeke, Vörösmarty Ilona volt. A házasságról és a Széll-Deák-kapcsolatról részletesen lásd: Bertényi 2015: 58–67.

³¹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2459, I. kötet, f525.

A kormánypárti hétköznapiak – a régi szabadelvűek és a volt nemzeti pártiak ellentéte

Az 1899. márciusi fúzióval a kormánypárt korábban is megfigyelhető frakciókra bomlása még erősebb lendületet vett. Az elvű liberális Teleki soraiból kiolvasható, hogy politikai szükségből elfogadta ugyan a fúziót a szintén 67-es alapokon álló, de az eredeti Szabadelvű Pártnál lényegesen konzervatívabb színezetű Nemzeti Párttal, szíve mélyén azonban nem kedvelte meg az új párttársakat. Egyedül Horánszky Nándorról nyilatkozott elismerően, igaz, már csak Horánszky halála után. A szerinte túl klerikális Apponyi Albertről kifejezetten rossz véleménnyel volt. Egy Kállay Bénivel történő beszélgetés során megállapították, hogy Apponyi „jezsuita”,³² Thallóczy Lajossal pedig ennél jóval tovább mentek, mondván, Apponyi egy „szarból készült diadalkapu”.³³ Március 19-én azon aggályát vetette papírra, hogy „nemsokára a régi Szabadelvű Pártot teljesen kifordítja a volt Nemzeti Párt”.³⁴ Ezek fényében nem meglepő, hogy Teleki Apponyi képviselőházi elnöki³⁵ tevékenységét is élesen bírálta – némileg persze jogosan.

Január 21.

[...] Hihetetlen az, hogy Apponyi mily gyöngye [képviselőházi] elnök, most turonus jegyző lévén, mellette ülök, s van alkalmam látni, hallani. Nincs benne semmi önállóság és drukkol a legkisebb dolognál. Ma, hogy apró jelentéseket kitűzön-e a napirendre, megkérdezte az ellenzék vezéreit. [...] Azt hiszem, erről még sokat lehet beszélni, ha majd zajos, zavaros ülések következnek.³⁶

Nem csak Apponyiról, hanem általában a Széll-csend háttérében meghúzódó ellentétekről is nagyon érzékletes képet fest Teleki 1902. február 25-i feljegyzésében:

³² OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f32.

³³ Teleki csak megemlíti naplójában, hogy március 14-én járt Thallóczynál, aki azonban röviden a beszélgetésre is kitér saját feljegyzéseiben (OSZK Kt. Quart. Hung. 2459, II. kötet, f86).

³⁴ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f30.

³⁵ Apponyi Albert az 1901. októberi választások után lett az új képviselőház elnöke. Ezt a pozíciót ő maga ambicionálta már a választások előtt (Horánszky 1994: 414), Széll pedig nem gördített elé akadályt, sőt valószínűleg örült is neki, hogy Apponyit, aki addig terhére volt, így kikapcsolhatja az aktív politizálásból, és az „elnöki szék hűvös magaslatára” teheti (Anka 2015: 307). Ez később elhibázott taktikának mutatkozott, Apponyi 1903 tavaszán, a legnagyobb szükség idején cserbenhagyta. Pedig Széll előtt állt egy nem túl távoli precedens: elődjének, Bánffy Dezsőnek is fordítva sütek el a Szilágyi Dezső képviselőházi elnökké választásával kapcsolatos tervei.

³⁶ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f6.

Este Apponyi Albert diner Csávossy Béla tíz éves háznagyi működése tiszteletére. A legremekebb politikai svindli. Ünnepeztünk egy háznagyot, kit a jelenlévők mindegyike mint nem oda valót folyton szid. Ünnepli emelkedett tószttban Apponyi, ki minap is kikelt a háznagy gyöngéje ellen! Széll iszik egy brindisit³⁷ Apponyira, a lehető és nem kedvelt utódra, hol égig dicséri mint kitűnő [képviselőházi] elnököt (ő sem hiszi) és kívánja, hogy élete utolsó napjáig elnök maradjon. Csávossy elmondja, hogy „Vannak percek az emberi életben...” Kubik Béla és Szederkényi, Ugron³⁸ és a 48-as képviselők isznak Széllre (kinek bőrét kikezdeni fő törekvésük) mint kitűnő [miniszter]elnökre. [...] Jól mulattam ennyi huncutságon, de semmi ok nem volt, hogy az Apponyi Albert iránti szimpátia nőjön!³⁹

1902. március–április folyamán a legnagyobb visszhangot kiváltó politikai esemény Horánszky Nándornak, a volt Nemzeti Párt elnökének kereskedelmi miniszterré történő kinevezése volt. A Nemzeti Párt részéről már a fúziótól kezdve nyomás nehezedett Széllre, hogy egykori vezérei közül emeljen kormányába valakit, elsősorban Horánszkyt. Eleinte a belügyi tárcát emlegették, attól azonban Széll nem akart megválni, másrészt a kormánypárt többségét képező régi szabadelvűek bizonyára nem nézték volna jó szemmel sem Horánszkyt, sem a másik aspiráns, Szilágyi Dezső⁴⁰ belügyminiszterségét (részletesebben lásd: Schwarczwöldner 2015: 235–237).

³⁷ Áldomást.

³⁸ Mindhárman 48-as ellenzéki képviselők. Míg Kubik Béla a függetlenségek Kossuth Ferenc vezette táborához tartozott, addig Szederkényi Nándor a másik, Ugron Gábor nevével fémjelzett csoporthoz (Sturm 1901: 301–302; 367). Miután Ugront az 1896-os választások során a Bánffy-kormányzatnak sikerült kiűtnie a képviselőházból, Szederkényi vezette a hivatalosan *Szederkényi Nándor elnöklété alatt álló függetlenségi és 48-as párt* névre hallgató frakciót, amíg 1899 márciusában, időközi választáson (a lemondott Bánffy kerületében) Ugron ismét mandátumhoz jutott. Az 1901. októberi választásokon Ugron megvédte képviselőházi helyét, nem utolsósorban Széllnek köszönhetően, aki több kerületet átengedett az ellenzéknek (Horánszky 1994: 408; Szabó 2015: 294). Ennek fényében talán nem véletlen, hogy amikor 1903. június 16-án Széll bejelentette lemondását a képviselőházban, az ellenzéki vezérek közül Ugron volt az egyetlen, aki meleg hangot ütött meg vele szemben, nem „követ, hanem virágot” hajítva a bukott kormányfó után (Anka 2015: 316).

³⁹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f25.

⁴⁰ Az 1898 decemberében a kormánypártot a *lex Tisza* miatt elhagyó disszidensek vezéregyéniségei és a párt többi része között érthető módon adódott némi feszültség az újraegyesülés után is. Szilágyi magatartására a Széll-érában lásd: Horánszky 1994: 377–379.

Január 19.

[Széll] a lavírozás nagymestere, és igazi politikai remekmű, ahogy lavírozott két és fél évig volt Nemzeti és régi Szabadelvű Párt között - Horánszky és Szilágyi között. A pártkörben a legnagyobb mulatság volt hármójukat: Széllt, Horánszkyt, Szilágyit megfigyelni. Mind a kettő belügyminiszter akart lenni és Széll egyiket sem akarta, de mindig egyiket játszotta ki a másik ellen. Szilágyi elpusztult a nagy melegben,⁴¹ s Horánszky még mindig a hűvösön van.⁴²

Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter pozíciója időközben megingott a kormányban, és 1902. március elején lemondott posztjáról,⁴³ de a beavatottak már február végén tudni vélték, hogy Horánszky Nándor lesz az utódja.⁴⁴

Március 5.

A mai hivatalos lap meghozta Horánszky Nándor kereskedelemügyi miniszterré való kinevezését. Soká vajúdott, soká tartott. Politikai hiba volt, ha már meg kellett lenni, nem a választások előtt megcsinálni, ez a régi Szabadelvű Párt és volt Nemzeti Párt összeforradását nagyon előmozdította volna és sok ellenségeskedésnek elejét vette volna. [...] Horánszky nem kereskedelemhez értő ember, jó igazságügyi és elég jó finánc ember lett volna.⁴⁵ [...] Kellott a volt Nemzeti Pártból egy minisztert csinálni, s nesztek, itt van! Komjáthy⁴⁶ tegnap ekként gratulált Horánszkyknak: „Fogadd kondoleálásomat, hogy oly föladatot vettél magadra, amelynél ki van zárva, hogy sikereket érhess el!”⁴⁷

Horánszky kinevezésének hírére azonban gyorsan megmutatkozott, hogy miért is volt Széll korábban óvatos. Fejérváry Géza és Horánszky Nándor viszonya ugyanis még 1898-ban nagyon megromlott (akkor két becsületbeli ügyben is szembekerültek egymással),⁴⁸ ezért Horánszky kinevezésének hírére Fejérváry le

⁴¹ Szilágyi Dezső 1901. július 30-án, 61 évesen hunyt el.

⁴² OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f5.

⁴³ Hegedüs lemondásának és az Adria-ügynek a háttéréről lásd: Kemechey 1927: 234–235; Kárbin 2014: 220–227.

⁴⁴ Teleki már február 25-én írt erről a kombinációról. OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f25.

⁴⁵ Horánszky korábban sok éven keresztül dolgozott együtt Széll-lel a képviselőház pénzügyi bizottságában, innen is származik szorosabb kapcsolatuk (Horánszky 1994: 348). Széll a volt nemzeti pártiak közül kétségtávol Horánszkyval találta meg leginkább a közös hangot.

⁴⁶ Komjáthy Béla 48-as Kossuth-párti képviselő (Sturm 1901: 296).

⁴⁷ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f28.

⁴⁸ A Fejérváry és Horánszky közötti ellentétekről lásd egyrészt: Horánszky 1994: 309–314; másrészt Gratz 1934 I: 366. Utóbbi esetben a Bánffy és Horánszky között kialakult konfliktus párbajhoz is vezetett, azonban nem ők, hanem segédeik, Fejérváry Géza és Károlyi István vívtak meg egymással.

akart mondani, és személyesen az uralkodónak kellett egyik legfontosabb bizalmasát lebeszélni elhatározásáról (S. Halász 1943: 161–162).

Március 8.

Tegnap fölmentem Fejérváryhoz, [...] Nagyon rosszkedvű volt. „Miért nem ereszt el a király? Mennyire kértem, hogy bocsásson el – tőlem lehet tíz Horánszky miniszter, de azt ne kívánja tőlem, hogy velük szolgáljak. Ők engem becsületemben, családi ügyeimben mindig kíméletlenül támadtak, alávaló emberek. Megmondtam a királynak, hogyan áll a dolog, mennyire utálok őket – ő belátta, de nem ereszt! Nem akarok én demonstrálni, ha kell, megígérem, hogy kiköltözök az országból, de ennyi hű szolgálat után elbocsáthatna, de nem teszi! Széll jól csinálja a dolgát, barátoszik Horánszkyval és Apponyival – ha kell neki, tegye –, de nekem hagyjanak végre békét!”⁴⁹

Március 16.

Fejérváry a király akaratának engedve marad.⁵⁰ A király nagyon kérte, korára, nehéz időkre apellált, Fejérváry elérzékenyedett és marad. Mennyire örülök neki – mekkora puff ez Apponyiéknak. [...] Laci öcsémnek,⁵¹ ki tegnapelőtt nála volt, azt mondta Fejérváry: „Tisztességes ember még egy asztalhoz sem ülhetne le Horánszkyékkel!” – ma este Vámbérytól⁵² a klubba mentem, Fejérváry is feljött, Nyegrével⁵³ biliárdoztunk, egyszer kinézünk, s mit látunk: Horánszky odamegy Fejérváryhoz, s Fejérváry megtapogatja a Horánszky vállát. – Íme, ilyen mesterség ez a mienk!⁵⁴

Fejérváry tehát végül – igaz, jobb meggyőződése ellenére – megbékélt a helyzettel, Horánszky minisztersége pedig kétségkívül segíthette volna áthidalni a kormánypárti frakciók közötti szakadékot. A sors azonban közbeszólt, Horánszky Nándor 1902. április 19-én váratlanul elhunyt. Széll Kálmánnak különösen rosszul jött a tragédia, hiszen Horánszkyval a régi Nemzeti és a Szabadelvű Párt közötti egyik legerősebb kapocs távozott (Horánszky 1994: 420).

⁴⁹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f29–30.

⁵⁰ Teleki némi időcsúszással tudta csak meg a részleteket, Fejérváry kormányban maradása valójában már március elején eldőlt (S. Halász 1943: 162).

⁵¹ Gróf Teleki László, főrendiházi tag, Sándor öccse.

⁵² Teleki szoros barátságot ápolt az öreg Vámbéry Árminnal.

⁵³ Nyegre László szabadelvű képviselő, a képviselőház egyik jegyzője (Sturm 1901: 331).

⁵⁴ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f33–34.

Április 20.

Horánszky Nándor tegnap este meghalt. [...] a híres Nemzeti Párt és Szabadelvű Párt egyesülésétől kezdve senki sem viselte magát szebben, korrektebbül, mint ő. Nála azok a differenciák, melyek oly nehézzé teszik a múltak feledését, teljesen elenyésztek és ő igazán pártunkhoz tartozott. [A veszteség] talán jobban érinti a régi Szabadelvű Pártot, mint a volt Nemzeti Pártot. [...] Halála határozottan parlamenti veszteség s fogy-fogy a nagyobb kaliberű ember a házból. Nachwuchs⁵⁵ nincsen!⁵⁶

Látható tehát, hogy Telekinek elsősorban nem Horánszky személyével, hanem a volt Nemzeti Párt konzervatívabb színezetével volt problémája, és a pártegység vonatkozásában is kiemelte Horánszky halálának tragikusságát.

A Széll-éra jellemzése szempontjából a fenti két témakör bemutatását tartottuk a leginkább indokoltnak, Teleki Sándor feljegyzéseiben azonban további izgalmas részek is találhatóak. Az 1901-es választások kapcsán nem csak saját magyarlóposi megválasztásáról írt,⁵⁷ hanem rokona, Teleki Domokos mandátumának megsemmisítéséről is.⁵⁸ Megemlékezett arról a kisebb botrányt kiváltó esetről is, amikor Ferenc Ferdinánd trónörökös egy szentpétervári útjára egyetlen magyarként az ellenzéki Katolikus Néppárt tagját, Zichy Jánost szerette volna elvinni, de a kormány ezt megakadályozta. Tisza Kálmán 1902. március 23-án történő halála kapcsán Teleki róla is hosszasan értekezett, csakúgy, mint Kállay Béniről és Vámbéry Árminről. Ezeknek a részeknek alaposabb bemutatásától helyszúke miatt ezúttal sajnos el kell tekintenünk.

Naplójából nem egyértelmű, hogy a különböző kormánypárti frakciók vezérégyéniségei közül Teleki kit kedvelt egyáltalán – az már sokkal inkább, hogy kiket

⁵⁵ Utánpótlás, új nemzedék.

⁵⁶ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f40-41. Teleki egyébként többször is panaszkodott amiatt, hogy az 1901-es választások után sokat süllyedt a képviselőház nivója. Például 1902. január 20-án írja: „A mi pártunk is süllyedt, de az egész Házé is. Dienes Márton, az Egyetértés [ellenzéki napilap] szerkesztője beszél ma nekem, hogy mikor az utóbbi választás után a 48-as Kossuth-párt ismerkedő estélye volt, Rigó Ferenc, ki maga is nagy paraszt, sóhajtván azt mondja neki: »Te - Istenem, Istenem, milyen kompániába kerültünk!«” (uo., f6).

⁵⁷ Ellenfele, Kupra Viktor megtámadta a választás eredményét, a Kúria viszont Teleki Sándor javára döntött.

⁵⁸ Teleki Domokos dési mandátuma volt az első, amelyet az 1899-es, új rendelkezések alapján a Kúria megsemmisített a választási szabályok megsértése miatt (Horánszky 1994: 393). Az ellenzékekkel kötött paktum részét képező, a választások feletti bíráskodást a Kúria hatáskörébe utaló és szigorúbb szabályozást fogantató törvényről lásd: Cieger 2011: 21-27.

nem. A volt Nemzeti Párt tagjai mellett ugyanis Tisza István „iparbanki kalamitá-saira”,⁵⁹ Bánffy Dezsőre, Szilágyi Dezsőre és az Andrássyakra is tett maró megjegyzéseket, és bár a kormányban maradásának örült, Fejérváry Gézaról sem festett egyöntetűen kedvező képet.

Feltűnő, hogy naplójában Teleki egyetlen szót sem ejtett az 1902 első felében tárgyalta törvényekről, mint ahogy a folyamatban lévő gazdasági kiegyezési tárgyalásokról sem, amelyek pedig az országgyűlést és a politikai közvéleményt is foglalkoztatták, és a Széll-kabinet részéről jelentős energiákat kötöttek le.⁶⁰ Emiatt a tanulmány elején feltett kérdésekre csak részben kapjuk meg a válaszokat.

Megállapítható, hogy Teleki Sándor rövid naplója – mindössze 46 kézzel írt oldal – olyan információkat nem tartalmaz, amelyek alapvetően megváltoztatnák a századforduló éveiről kialakult ismereteinket, viszont jelentős mértékben árnyalja és gazdagítja azokat. Érdekes és hasznos korrajz a századfordulót uraló Széll-csend politikai hétköznapijairól, és méltán tarthat igényt a korszakkal foglalkozó kutatók érdeklődésére.

Források

Levéltári és kéziratári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSZK Kt.)

Quart. Hung. 2459: Thallóczy Lajos naplója. 1–2. kötet

Quart. Hung. 2953: Teleki Sándor gróf országgyűlési képviselő naplója

Nyomtatott források

FN 1912: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója*. Első kötet. Budapest: Athenaeum.

KN 1902 I: *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Első kötet. Budapest.

MTCN 1917: *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

⁵⁹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2953, f11. Az ügyről részletesebben: Horánszky 1994: 415–416.

⁶⁰ Széll kormányzatának egyik sikereként tarthatjuk számon az 1902 utolsó napján megszületett Széll–Körber-paktumot. A Széll- és az osztrák Körber-kormány tárgyalásairól lásd: Kárbin 2015: 272–277.

Irodalom

- Anka László 2015: Széll és az ellenzék. In ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest: MCC-SZKA. 303–323.
- Bertényi Iván, ifj. 2015: Családi háttér és egyéni karrierépítés. Széll Kálmán útja a politikai elitbe. In ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest: MCC-SZKA. 47–89.
- Cieger András 2008: *Lónyai Menyhért (1822–1884)*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Cieger András 2011: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon 1867–1918*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Csapó Csaba 2015: A miniszterelnök. Válság után Széll-csend, Széll-csend után válság. In ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest: MCC-SZKA. 219–232.
- Fabro Henrik - Ujlaki József (szerk.) 1905: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910*. Budapest: k. n.
- Gratz Gusztáv 1934: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. I. kötet. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Hefty Gyula Andor 1971: Teleki Sándor gróf, a M. K. E elnöke - v. b. t. t. In Marcsek Andor - Weise Gyula (szerk.): *A Magyarországi Kárpátgyűlés évkönyve*. Igló. 25–29.
- Horánszky Lajos 1944: *Tisza István és kora*. I. kötet. Budapest: Tellér Kiadó.
- Ilonzski Gabriella 2009: *Képviselők és képviselőlet Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kárbini Ákos 2014: Hegedűs Sándor, a Széll-kormány kereskedelemügyi minisztere. In Katona Tamás - Szász Zoltán (szerk.): *Hegedűs Sándor, a százkezü politikus. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Argumentum Kiadó. 173–237.
- Kárbini Ákos 2015: Széll Kálmán és a gazdasági tárgyalások Ausztriával. In ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest: MCC-SZKA. 261–279.
- Kemechev László 1927: Széll Kálmán és gróf Tisza István első kormánya. In Balla Antal (szerk.): *A magyar országgyűlés története 1867–1927*. Budapest: Légrády.
- Kristóffy József 1927: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek: 1890–1926*. Budapest: Wodianer.
- Magyar Tudósító 1906: *A magyar országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adatai*. Budapest: A Magyar Tudósító szerkesztősége.
- Pihurik Judit 2007: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Sárákány Sándorné Halász Teréz 1943: *Széll Kálmán életrajza*. Budapest: Vajna és Bokor.
- Schwarzczwölder Ádám 2015: A Széll-kormány és a törvényalkotás. In ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest: MCC-SZKA. 233–260.
- Szabó Dániel 2015: Széll Kálmán pártja és az 1901-es választás. In ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest: MCC-SZKA. 281–301.
- Sturm Albert (szerk.) 1897: *Országgyűlési almanach 1897–1901*. Budapest: Budapesti Tudósító.
- Sturm Albert (szerk.) 1901: *Országgyűlési almanach 1901–1906*. Budapest: Budapesti Tudósító.
- Teleki Sándor 2012: *Emlékeim*. I–II. kötet. Budapest: Históriaantik Könyvesház.
- W1 = <http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep/> [2016. 08. 05.]

A XXVIII. Katolikus Nagygyűlés oltára a Hősök terén, 1939-ben. © Pesti Brúnó/Fortepan

Csibi Norbert

A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében

A katolikus társadalom megszervezésének ügye a magyarországi katolikus nagygyűléseken az első világháború előtt (1893–1913)¹

Irásomban áttekintem a 19–20. század fordulójának magyarországi katolikus nagygyűlésein elhangzott felszólalásokat, és képet adok arról, hogy az azokon részt vevő katolikus értelmiség milyen problémákat látott a társadalomszervezés területén, és milyen kiutakat fogalmazott meg ezekkel kapcsolatban. A felszólalók közül többeknek a neve ma már nem sokat mond, azonban az ő gondolataik bemutatását is fontosnak tartom, mert segítségével láthatóvá válnak a különböző társadalmi-közéleti pozíciókban lévő személyek azonos (vagy éppen eltérő) helyzetértékelései, javaslatai.

A háttér

A 19. század második felében több tényező is megkönnyítette, hogy a különböző társadalmi érdekcsoportok hatékonyabban hallathassák a hangjukat. A legtöbb európai országban 1848 után már garantálták a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságát, biztosították a sajtó szabadabb működését. A nyomdatechnika oly mértékben fejlődött, hogy rövid idő alatt lehetett nagy példányszámú, egyúttal olcsó kiadványokat előállítani. Lehetővé vált a gyülekezési és az egyesülési szabad-

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosítószámú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

ság szélesebb körű gyakorlása is. A közlekedési infrastruktúra fejlődése, elsősorban a vasúthálózat kiépítése gyorsabbá és olcsóbbá tette a személy- és áruszállítást, növelte az egyén térbeli mobilitását, egyszerűsítette a tömegek mozgósítását.

A katolikus egyház ebben az időszakban folyamatos védekezésre szorult. Egyrészt az európai liberális kormányok szekularizációs és szeparációs politikája következtében vesztett pozíciójából, másrészt a növekvő vallási közömbösség nehezítette az emberek megszólítását. A korszak pápai azonban nem elégedtek meg a megmaradt pozíciók védelmezésével, hanem a folyamatos „visszahódítás” igényével és attitűdjével léptek fel. Azt célozták tehát, hogy azokon a területeken, ahol a támadások érkeztek (például a sajtó- és egyesületi hálózaton keresztül), felkészültek legyenek, illetve a kínálkozó új eszközöket, technikákat a „térnyeres érdekében” minél jobban kihasználják. A „civilizáció megkeresztelése” (XIII. Leó) és a „mindent kereszténnyé tenni” (X. Piusz) programok megvalósítása új eszközrendszerre támaszkodhatott. A cél a mozgósítás, a tömeg- és elitmobilizáció, a hatékony kommunikáció elérése lett.

A helyi egyházakban követendő irányok kijelölésében fontos szerepe volt a Rómából érkező impulzusoknak, a pápák több alkalommal adtak iránymutatást a modern világ és a katolicizmus viszonyának értelmezéséhez (vö. Chadwick 1998: 273–405; Mondin 2001: 595–656), enciklikák sorában fejtették ki az egyház „szerepfelfogását”. Ennek fontos eleme volt a haladás és az alkalmazkodás képessége, a liberális és szocialista eszmékkel szembeni versenyképesség kialakítása, illetve az egyház missziós jellege (Denzinger-Hünemann 2004: 601–622). A katolikus egyház századfordulón követett – alapvetően defenzív pozícióból kiinduló – „társadalompolitikai stratégiája” tehát offenzív modellt követett. Az összezárás és az összetartozás-tudat erősítése, a katolikus értelmiség öntudatra ébresztése, a véleménynyilvánítás és az érdekérvényesítés hatékonyságának fokozása, illetve a társadalmi problémák felekezeti szempontú tematizálása egyre gyakrabban fogalmazódott meg. A korábbinál nagyobb fokú szervezethez volt szükség, és az addig kellőképpen ki nem használt fórumokat és kommunikációs csatornákat a katolikus érdekek szolgálatába kellett állítani. Az egyik ilyen fórumot a katolikus nagygyűlések jelentették.

Az első – nemzetközi mintának tekinthető – német katolikus napot 1848 októberében rendezték Mainzban. Az 1870-es években az olasz (1874) és osztrák (1877) katolikusok is szerveztek nagygyűléseket, majd a következő évtized végén Spanyolországban (1889) is találkozunk ilyenekkel (Adriányi 2000: 739). Ezzel párhuzamosan Európa legtöbb országában voltak nagygyűlések, illetve kísérlet történt a nemzetközi katolikus találkozók meghonosítására is. Hasonló jelenséggel más felekezetek esetében is találkozhatunk, természetesen a rájuk jellemző sajátosságokkal.

A katolikus nagygyűlések hazai előzményei

A 19. század második felében Magyarországon is megjelent a népképviselési elvű kormányzás modellje, és a választójoggal rendelkezők meggyerése a politikai élet szereplői számára fontos szempont lett. Még akkor is, ha a hazai népességnek csak elenyésző része (az összlakosságnak 5,5–7,5%-a, a 20 éven felüli lakosságának 20–27%-a) rendelkezett választójoggal (Szabó-Boros 1999: 129). Ez és az 1890-es évektől élénkülő parlamenten kívüli érdekérvényesítési „technikák” (sztrájkok, nyomásgyakorló csoportok, sajtó) lehetővé tették a tömegek politikai mozgósítását. Egy 1899-es felmérés szerint az országban több mint 3600 egyesület létezett, amelyek közül nagyjából 2000 volt politikai szempontból is érdekes (kaszinó, társaskör, olvasókör), és 105 volt kifejezetten politikai jellegű (Szabó 1992: 218). A politikai egyesületek mellett számos, fontos társadalmi szerepet betöltő civil szervezettel is találkozhatunk (legényegyletek, szakmai egyesületek, karitatív szervezetek, tudományos társaságok). A civil társadalom fejlődése – a jelentős mértékű elvallástalanodással párosulva – kihívást (és egyben lehetőséget is) jelentett a katolikus egyház számára, hogy már korábban is létező normakommunikációs-értékközvetítő és társadalomszervező tevékenységét új keretek között végezze (Góczy 2013: 53–54). Ekkor már a katolikus hitélet jelentős része zajlott a felekezetekhez kötődő egyesületekben (vö. Klestenitz 2015a), aminek köszönhetően egyfajta katolikus szubkultúra kezdett kialakulni („katolikus mikrovilág”, „egyesületi katolicizmus”) (SMID 2013: 287). Az egyesületek lassan behálózták a társadalmat, és a politikai katolicizmus hatókörébe kerülve egyfajta társadalmi küldetéstudatot is kaphattak. Az egyesületi szféra „működési szabályai” különböztek az egyházi hierarchia addig megszokott mechanizmusaitól, magukkal hoztak egyfajta demokratikusabb gondolkodásmódot, illetve az egyháziak és a világiak szerepének újraértékelését (Klestenitz 2014: 464). Ennek a katolikus szubkultúrának a működésére vagy diszfunkcionálására, illetve a katolikus világiak társadalmi kötelezettségeire vonatkozóan a hazai nagygyűléseken számos reflexió hangzott el.

A társadalomszervezés szerepe két tényező miatt is felértékelődött a századfordulóra. Egyrészt mert az egyes társadalmi alrendszerre (iskolahálózat, szegénygondozás stb.) gyakorolt egyházi befolyás csökkenni kezdett. Ez részben az állam expanziójának volt köszönhető, de az is szerepet játszott, hogy a polgárosodó („művelődő”) társadalomban egyes feladatokat már nem (csak) az egyháziak, hanem világi szakemberek láttak el (Atkin-Tallett 2003: 141–142). Másrészt a vallás elkülönült a társadalom egészétől, és választott identitássá változott, amely szükségessé tette az egyén (és a társadalom) hatékony megszólítására és mozgósítására alkalmas eszközök igénybevételét (Klestenitz 2014: 463). Az érték- és normakommunikáció szerepe sem csökkent, elsősorban a megjelenő – konkurens – politikai ideológiák hatásaival szemben volt szükség az egyház üzenetének

hatékony közvetítésére. A katolikus (közéleti) öntudat fejlesztése elsősorban a származási és tudás-eliték szervezőmunkáját igényelte, amelynek tagjai a nagygyűlések résztvevői is voltak (Klestenitz 2014: 464).

Az 1867 után kialakított dualista állam osztrák felében ebben az időben vált le a katolikus nagygyűlési mozgalom a németről, és a magyar fél is hasonló eszközhöz próbált nyúlni. Egy demonstratív célú katolikus nagygyűlés megszervezésére 1869-ben történt az első hazai kísérlet (Alapszabály-tervezet, 1869), amikor az Andrassy-kormány a modern polgári jogállam megalapozása kapcsán érintette a népoktatás fenntartóinak érdekeit, a hitoktatás és a vegyes házasságok kérdését is.

A rendezést ekkor megakadályozta, hogy az egyházra nehezedő politikai nyomás nem volt olyan erős, mint nyugaton (nem volt cél az egyháznak a közéletből való teljes kiszorítása), így az uralkodóhoz és a kormányához alapvetően lojális főpapok nem fordultak el az előbbiektől. Másrészt a püspökök fenntartásokkal fogadták a nagygyűlésekhez hasonló tömegrendezvényeket. Így volt ez az 1890-es évek elején rendezett püspökkari tanácskozásokon is, amikor pedig az egyházpolitikai helyzet már valamivel élesebbre fordult. Az elutasítás indokai között ekkor a katolikus „közszellem” hiánya, illetve a tömegek fegyelmezetlenségétől való félelem szerepeltek. De volt olyan vélemény is, amely szerint éppen egy nagygyűlési mozgalomtól várható a hiányzó katolikus „közszellem” kialakulása (PKK Jgyk, 1892. május 10., december 17., 1893. november 30.). A püspöki kar saját ellenőrzési jogának fenntartásában gondolkodott, kézi vezérléssel próbálva keretek között tartani a katolikus világiak tevékenységét.

A biztatás végül Rómából érkezett, ahonnan az 1894–1896 közötti időszakban az egyházpolitikai törvényekkel szembeni erőteljesebb fellépésre és hatásosabb katolikus közéleti jelenlétre ösztönöztek. Így a rendszeres országos nagygyűlésekhez vezető út végül is két párhuzamos szálon indult el. Egyrészt az 1893 és 1895 között megrendezett, az egyházpolitikai intézkedések ellen demonstráló vidéki népgyűlések a politikai katolicizmus megszerveződésében, a Katolikus Néppárt létrehozásában és a katolikus világiak megmozdításában játszottak fontos szerepet. Ezek az egynapos gyűlések, amelyeket valamelyik vidéki városban szerveztek (Szántó 1988: 506), még szórványosak és regionális szintűek voltak, elsősorban az állami egyházpolitika revízióját követelték (Klestenitz 2012: 114–131). Az első nagyobb összefogást a fővárosi Vigadóban szervezték meg 1894. január 16-án. Ezen már 12 püspök jelent meg, a tiltakozó résztvevők 450 egyházközségből érkeztek, és kb. 12.000-en voltak (Adriányi 2000: 739, vö. Klestenitz 2013). Ugyanitt alakult meg az a 21 tagú bizottság is, amelynek feladata az országos katolikus nagygyűlések előkészítése volt.²

² Ilyen gyűlés volt 1893. február 20-án Sopronban és még ugyanazon évben (április 23-án) Komáromban, illetve (novemberben) Szabadkán. A budapesti rendezvényt követően pedig Zsolnán

Másrészt országszerte szervezték a katolikus kulturális-társadalmi egyesületeket és köröket, amelyeket több püspök is aktívan támogatott. A kibontakozóban lévő katolikus egyesületi élet seregszemléje a Budapesti Katolikus Kör által 1896. augusztus 17. és 19. között megrendezett Magyarországi Katolikus Egyesületek Első Országos Kongresszusa volt (vö. Gyürky 1896). A kongresszuson a későbbi nagygyűlések több sajátossága is megfigyelhető volt (szakosztályi beosztás, határozathozatal, tematikai azonosságok). Itt merült fel a katolikus egyesületek országos szervezetben történő összefogása (Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége, KEOSZ), amely szervező és tájékoztató fórum lett.

A századfordulón a két szál végül összeért, és az ekkor már működő Katolikus Néppárt holdudvarában elindult a magyar katolikusok országos nagygyűléseinek rendszeres megszervezése. Az első „valóban” országos nagygyűlést az 1895-ben Budapesten alapított Katolikus Körök Szövetségének jogutód szervezete rendezte. A Magyarországi Katolikus Körök és Olvasóegyletek Országos Szövetsége³ 1899 végén határozta el, hogy országosan és éves rendszerességgel kívánunk ilyen rendezvényeket tartani. A következő évben (1900. augusztus 17–19.) több napig tartó országos katolikus nagygyűlés volt, a kereszténység 900. évfordulójának megünneplésével egybekötve. Ekkor már a püspöki kar nagy része a támogatók közé tartozott. A rendezvényre több mint 5000 katolikus jelentkezett, és a társadalom minden rétege képviseltette magát (Gyürky 1901: 3–4, 13; Szögi 1991: 510).

Ezt követően évente, rögzült menetrenddel újabb országos nagygyűléseket tartottak. A nyilvános üléseken nagyobb ívű beszédeket hallhatott a közönség, több esetben saját anyanyelvén (magyar, német, szlovák, horvát), míg a (hitbuzgalmi-karitatív, közművelődési és szociális) szakosztályok ülésein részletekbe menően tanácskoztak a legfontosabb kérdésekről. A nagygyűlések utolsó napján került sor a zárt ülés megtartására, ahol a határozati javaslatokról döntöttek. Ezeket, illetve a végrehajtásuk érdekében tett lépéseket a következő évi gyűlés alkalmával számon kérték az országos szervezeten (Nyisztor 1962: 78–79). Mindezek mellett egyre több katolikus szakmai és lelkeségi szervezet időzítette összejöveteleit a nagygyűlések időpontjára (Katolikus Népszövetség, Országos Pázmány Egyesület, Szent László Társulat, Katolikus Tanáregyesület stb.).

Az első világháborúig összesen 12 nagygyűlést rendeztek, ez csak 1905-ben (a belpolitikai válság miatt) és 1912-ben (a bécsi eucharisztikus világkongressz-

(1894. május), Nagytapolcsányban (1894. június), Pozsonyban (1894. június 29.) és Székesfehérváron (1894. november 18.) (Szögi 1991: 509; Klestenitz 2012: 115).

³ A szervezet 1908-ban felvette az Országos Katolikus Szövetség nevet, és a nagygyűlések koordinátori szerepe mellett különféle katolikus mozgalmak szervezője is volt. Az 1930-as évek végéig ez maradt a nagygyűlések fő rendező szerve (Gergely 1999: 124–125; Salacz 1974: 180).

szus miatt) maradt el. Ezek közül kilencet Budapesten, kettőt pedig a nagygyűlések decentralizálásának szándékával vidéken tartottak (1907 - Pécs, 1909 - Szeged).

A katolikus társadalom megszervezésének kérdései a nagygyűléseken

A katolikus nagygyűlések kezdeti időszaka

A korai katolikus gyűlések közül az első az 1893. évi soproni volt. Itt az előadók áttekintették a kialakult egyházpolitikai helyzetet, és számba vették a lehetséges teendőket. Dominkovics Sándor kapuvári plébános, szentszéki ülnök is ebben a szellemben fejtette ki, hogy a magyar katolicizmus „kénytelen, a tétlenség öléből kikelve, a szorosabb sorakozás szervezésének és hatásosabb önvédelmi akció munkájának megkezdésére” (Soproni nyg. 1893: 1). Hangsúlyozta, fel kell hagyni a mozdulatlansággal, a cselekvés terepére kell lépni, hogy az egyház és a katolikus társadalom érdekeit megóvják: „Ha békét akarunk, mi is fektessünk súlyt a harci készültségünkre: Szervezettségünkre” (Soproni nyg. 1893: 1–2).

Még ugyanebben az évben rendeztek demonstratív jellegű nagygyűlést Komáromban is. Itt Zichy Vladimir gróf, helyi nagybirtokos a katolikus összetartozásról beszélt: „Az összetartozásban van az erő, az összetartozás érzetében van a bizalom, a remény, az összetartozás tudatában rejlik a bátorság. Az összetartozás megfélemlíti ellenfeleinket, súlyt kölcsönöz vezéreink szavának, tekintélyüket emeli, tiszteletet parancsol személyük iránt” (Komáromi nyg. 1893: 42). Zichy javaslatára a gyűlés kimondta, hogy pártolja mindazt, ami a magyar katolikusok összetartozását erősíti, így különösen a városi katolikus körök alapítását, a falusi olvasóegyletek létesítését, a községi és megyei gyűlések, választási értekezletek szervezését. Az előadó a „közösségi szolidaritás” fontosságát hangsúlyozta, amely az arisztokraták körében nem volt jellemző (Klestenitz 2012: 116). Arról is döntöttek a jelenlévők, hogy Magyarország minden plébánosát felkérlik, hogy segítsék a hasonló gyűlések szervezését (Komáromi nyg. 1893: 43).

A szociális kérdés - a gazdák, kisiparosok és munkások gazdasági nehézségeinek - enyhítése érdekében Prohászka Ottokár (ekkor az esztergomi papnevelő tanára) a komáromi gyűlésen (vö. Mózesy 2015; Klestenitz 2015b) javasolta, hogy „mindenütt keresztény szellemű egyleteket és társulatokat és szövetségeket kell alapítani, a városokban kath. köröket, a falukon ker. parasztegyleteket” (Komáromi nyg. 1893: 39–40). Ezeknek lenne a feladata a törvényhozás befolyásolása, a társadalom tagjai közötti mediáció és a szociális problémák kezelése. Meggyőződéssel

jelentette ki, hogy a katolikusok érdekeinek védelmében „csak egyesületi téren tehetünk valamit” (Komáromi nyg. 1893: 39–40). Ezekből az egyesületekből alulról, organikus módon építkezve képzelte el egy keresztény néppárt kifejlődését. Jelezte, hogy ezek az egyesületek lehetnek a bölcsői a keresztény szellemiségű munkásság kialakulásának is.

A következő fontos lépcsőfok az első fővárosi nagygyűlés megrendezése volt 1894. január 16-án, ahol Rajner Lajos esztergomi kanonok a katolikusok magán- és közéletben fennálló kötelességeit vette számba. Mint mondta, „olyanok vagyunk, mint az oldott kéve”, az egységes fellépést az ellenfélnek eddig sikerült megakadályoznia. Ezért felhívott mindenkit, hogy az egységet – amelynek középpontja „Péter sziklája”, az Egyház – próbálják helyreállítani. Beszédében kitért a híveknek a katolikus sajtó támogatása terén fennálló kötelességeire, de ennél jóval szélesebb körű „katolikus akció” megvalósítására is buzdított: „a kovászt bevinni a társadalomba s annak minden rétegére, minden intézményére rányomni a kereszténység bélyegét, szintén a mi feladatunk” (Budapesti nyg. 1894: 38–39). Ennek legjobb módja pedig a „társulás nyújtotta erő” jó kihasználása. A németországi Centrumpart példájára hivatkozva a politikai párttá való mielőbb szerveződést javasolta, mert ettől várta a hitvallásos iskolák, a katolikus jellegű alapítványok és a katolikus tudományegyetem megvédését is: „Uraim! Az ébredés órája ütött a katolikus lelkiismeret számára” – mondta végül. Ebben a szellemben terjesztette be azt a határozati javaslatát is, amely szerint mindenki tőle telhetőleg legyen köteles a katolikus egyesületi élet előmozdítására (Budapesti nyg. 1894: 38–42).

A nagygyűlés záróbeszédét Zichy Nándor tartotta, aki egy 24 tagú bizottság felállítását javasolta, mely a püspöki karral egyetértésben a következő nagygyűlést előkészíti (Budapesti nyg. 1894: 73–74). A fél évvel később Pozsonyban rendezett népgyűlésen (1894. június 29.) közfelkiáltással szavazták meg, hogy támogatják a védekezés országos szervezését, e végből pedig „a komáromi, soproni, szabadkai, zsolnai, nagytapolcsányi és pozsonyi nagygyűlések rendezői, a budapesti nagygyűlés rendezőinek vezetése alatt országos bizottsággá fognak egyesülni” (Pozsonyi nyg. 1894: 39–40). Innen már csak egy lépés volt egy politikai párt megalakítása. Zichy Nándor a gyűlés záróbeszédében hangsúlyozta is, hogy a tiltakozás módja megváltozott: „Szervezkednünk kell az egész országban, egyházmegyék és törvényhatóságok szerint keresztény egyesületekben. Egy országos központot kell kijelölnünk. Elő kell készítenünk a jövő képviselő választásokat” (Pozsonyi nyg. 1894: 61). Elhangzott tehát a javaslat az országos katolikus párt és (egyesületi) hálózata kiépítésére.

A Katolikus Néppárt megalakulása 1895 januárjában történt (Szabó 1977: 169–208), amelyben nagy szerepe volt a Székesfehérváron még előző év végén (1894. november 18.) rendezett katolikus népgyűlésnek. Itt a katolikus politikai szervezkedésről általánosságban ifj. Zichy János beszélt, a záróbeszédben

pedig Zichy Nándor konkrétan javasolta a pártalapítást: „mi vagyunk a kath. nép Magyarországon. Ha akarjuk, a kath. nép pártja. [...] de nekünk nem kis pártot, hanem a katolikusok nagy pártját kell alkotnunk Magyarországon. [...] Mi politikailag magyar katolikus párt akarunk lenni, a magyar kath. népek pártja” (Székesfehérvári nyg. 1895: 25).

A székesfehérvári nagygyűlésen elhangzott egy beszéd a társadalmi szervezkedésről is. Ezt Major Ferenc orvos (később néppárti képviselő) tartotta, aki felhívta a figyelmet a tömörülés és az egységes cselekvés szükségességére, mert mint mondta, „az ellenség önmagunk kebelében van, az alapot saját fiaink feszegetik” (Székesfehérvári nyg. 1895: 12). Katolikus körök és egyesületek alapítását javasolta, elsősorban az iparban dolgozó fiatalság számára. A működő katolikus legényegyleteket kevésnek találta, és hiányolta központi szervezésüket is.

A társadalmi szervezkedés kérdésében Szentiványi Károly, székesegyházi hitszónok még ennél is tovább ment: „Alakítsunk katolikus egyleteket hitünk támogatására, katolikus pártot jogaink védelmére. De ez se elég. [...] Alakítsunk katolikus szövetséget (országos). Mint jó keresztények és hazafiak szövetségre lépünk, összeírjuk nevünket, minden városban, faluban, választunk bizalmas embereket, kik otthon mindent szemmel tartanak. [...] Mint szövetséges társak sz. fogadást teszünk, hogy egymást el nem hagyjuk, csak oly embert emelünk hatalomra, oly embert támogatunk, ki minket támogat teljes erejéből, szóval egyházunk, hazánk érdekeit semmi szín alatt cserben nem hagyjuk” (Székesfehérvári nyg. 1895: 36). Szentiványi később is fontos szerepet töltött be az országos katolikus szervezkedés vezetésében.

A párt alapítása megtörtént,⁴ a *Fejérmegyei Napló* pedig hivatalos politikai közlönyének nyilvánította magát. Az egyesületi élet szervezésének elősegítése érdekében pedig a nagygyűlés végrehajtó bizottsága kiadta a katolikus egyesületek szervezésére vonatkozó „eljárás menetét”. A cél az volt, hogy az ország minden falujában katolikus népkör alakuljon. Ehhez segítségül a Budapesti Katolikus Kör alapszabályainak beszerzését javasolták. A megalakulást be kellett jelenteni a püspökségeken, esetleg a néppárt központi irodájához (Székesfehérvári nyg. 1895: 2. melléklet).

A katolikus körök és egyesületek gyorsan szaporodtak, így 1896-ban országos egyesületi kongresszus összehívására került sor, ahol 400 különféle egyesület képviseltette magát. A tematikus szekciókban működő kongresszus munkájából csak az egyesületi élet fejlesztésének kérdését vizsgálok.

⁴ A Katolikus Néppárt az 1896-os országgyűlési választásokon 98 jelöltet tudott állítani, akik közül 18-an szereztek mandátumot. A következő választásokon pedig a következőképpen alakult (jelölt/bejutott): 1901: 74/25, 1905: 39/25, 1906: 43/33, 1910: 54/13 (Szabó-Boros 1999: 150).

A kongresszus egyik szervezője a Budapesti Katolikus Kör titkára, Gyürky Ödön volt, aki az egyik szekcióban javaslatot tett egy önálló egyesületi közlöny létrehozására. Úgy gondolta, hogy az egyesületi élet felvirágoztatásához alapkövetelmény a gyors információáramlás. A kezdeti fázisában ugyanis még körvonalazódnak a teendők, másrészt még ébren kell tartani a lelkesedést is. A közös cselekvést pedig legjobban egy önálló sajtókiadvány segíti. E célra eddig a Szent István Társulat értesítőjét használták, de az kezdett túlterheltté válni az egyesületi hírektől. Gyürky a hatékonyság érdekében a gyakoribb megjelenést (heti egy vagy két alkalommal) is szorgalmazta (Gyürky 1896: 161–165).

A másik fontos előadás a katolikus társadalmi egyesületek szekciójában hangzott el. Zichy Vladimir itt az egyesületi élet felvirágoztatásának feltételeiről beszélt. Első helyen említette a jogszabályi háttér rendezetlenségét, ugyanis az egyesülési jog gyakorlásának feltételeit nem szabályozták törvényi szinten, hanem egy belügyminiszteri rendelet (1508/1875. BM) foglalkozott a kérdéssel (Gyürky 1896: 173; vö. Domaniczky 2012). A második fontos feltételnek a püspöki kar támogatását tartotta. Ez jelenti ugyanis a garanciát arra, hogy az egyesületi mozgalom az egyház érdekeinek megfelelően alakul, ez adja a kellő tekintélyt, és az anyagi támogatás forrása is lehet (Gyürky 1896: 173). A harmadik és a legaktuálisabb teendőt a katolikus egyesületek országos szervezetének létrehozásában jelölte meg, amely elképzelése szerint szövetkezeti alapon történhetne. A szövetség közgyűlésébe tartozó tagegyesületek felett az országos szövetség nem gyakorolna joghatóságot, nem érintené azok függetlenségét. A szövetkezet elnökséggel és tájékoztató irodával rendelkezne. A felszólalás hosszas vitát váltott ki, de végül a határozat szövege így fogalmazott: „Tekintettel arra, hogy a katolikus egyleti élet felvirágzása céljából az országos szervezkedés szükséges és hogy a létező és létesítendő körök és egyletek kölcsönös érintkezése nagy hatással lesz az egyletek föllendülésére, tekintve továbbá, hogy az a mostoha helyzet, amelyben a katolikus egyesületek jelenleg vannak, kívánatosnak tünteti fel, hogy az egyes körök ne álljanak védtelenül magukban, hanem egyetemes és közös védelemben részesülvén, a hatóságok előtt erősebb és szakavatott képviselést nyerjenek: mondja ki a kongresszus, hogy a katolikus egyleteknek és köröknek szövetkezeti alapon és egyházmegyénként való szervezését szükségesnek tartja” (Gyürky 1896: 174). A határozatot a kongresszus elfogadta, és elkezdődött a központi szervezet kialakítása. Az egyesületi élet külső feltételei kezdtek kifermálódni (Boroviczeny 1907: 119).

Ezt követően ismét Gyürky Ödön előadása következett az egyesületi élet fejlesztésének belső feltételeiről. Célja az volt, hogy bemutassa a hatékonyan működő egyesület belső életének ideális modelljét. Úgy vélte, hogy „ezen kérdések megfejtésétől függ kath. társadalmunk szelleme, belső élete, létezésünk szükségessége vagy szükségtelen volta” (Gyürky 1896: 175). Fontosnak tartotta jelezni, hogy a társadalmi egyesületeket nem szabad összetéveszteni a hitbuzgalmi egyesületekkel, mivel

feladatuk nem csupán a vallásgyakorlat előmozdítása, hanem a társas élet megfelelő szervezése. Azonban többnek tekintette őket az egyszerű polgári kaszinóknál és olvasóköroknél, ugyanis ezeknek kötelességük ápolni a katolikus szellemet és öntudatot is (Gyürky 1896: 177).

Gyürky az eszközök közül elsőként a katolikus szellemű felolvasásokat emelte ki, mint a katolikus értelmiség visszahódításának fontos eszközét. Ezek feladata a támadásoknak kitett hittételek jobb megvilágítása, a napi élet fontos eseményeinek, a tudomány és az irodalom alkotásainak katolikus megvilágításba helyezése: a hitközömbösség elhárítása érdekében „az intelligenciának értelmét kath. szellemenben képezik tovább, szellemi életét a kath. elvek szerint irányozzák” (Gyürky 1896: 177). Úgy vélte, hogy az iskolában szerzett vallásos ismeretek és nevelés ébren tartására eddig egyedül a templomi prédikációk voltak alkalmasak, de mivel az értelmiség jelentős része már nem jár templomba,⁵ elérkezett az ideje, hogy a szószék mellé odaállítsák az egyesületi felolvasásokat is. „Ha megtartani akarjuk a kath. világiakban a kath. szellemet, akkor utánuk kell mennünk oda, a hol ők találkoznak, a hol ők összejönnek [...] el kell szólítanunk néhány percre az olvasó- és játszó asztaloktól, hogy halljanak néhány figyelmeztető szózatot, hogy egy-egy gondolat, egy-egy eszme, egy-egy érv megkapja figyelmüket, hogy tovább gondolkozzanak felette” (Gyürky 1896: 178). Azt is javasolta, hogy felolvasó csoportok járják körbe az országot, mert így az oktatási-nevelési hatás mindenütt egységesen tudna megvalósulni, illetve a kívülről érkező előadók hatása nagyobb lehetne a már megszokott helybeliekénél. A munka koordinálására a Budapesti Katolikus Kört javasolta.

A második eszköznek a katolikus szellemű irodalom termékeit tekintette. Ezek terjesztése és a célközönséghez juttatása szintén az egyesületek feladata lenne katolikus könyvtárak felállításával (Gyürky 1896: 179). Reményei szerint ezek majd „kiszorítják a kölcsön könyvtárak selejtes termékeit és gátat vetnek az erkölcstelen irodalom pusztításai elé” (Gyürky 1896: 180). Javasolta, hogy minden faluban hozzanak létre katolikus népkönyvtárakat a helyi egyesület keretében, ahol pedig ilyenek nincsenek, ott a pap vagy a tanító hozza létre ezeket.

Fontos teendőnek jelölte meg a közművelődési egyesületek támogatását, amelyek szerepe a katolikus iskolák és óvodák védelme lenne. Véleménye szerint ezeknek fel kellene karolniuk a magyarosítás eszméjét is, így például díjazhatnák az e téren érdemeket szerzett tanítókat. Végül javasolta, hogy különösen a falusi egyesületek vegyék fel teendőik közé a gazdasági célok szolgálatát, az anyagi jólét és függetlenség megteremtése ugyanis alapfeltétele a társadalom szellemi-erkölcsi

⁵ Egy 1913-as tanulmány szerint a budapesti lakosság mindössze 9,7%-a hallgatott misét vasárnaponként, és ezeknek is csak elenyésző része (8,6%) járult szentáldozáshoz. A hétköznapi miséken az arány még rosszabb, a katolikusok kb. 1%-a jelent meg ezeken (Pálosi 1913: 553).

megújulásának. Az anyagi érdekek felkarolása az az út, amelyen „legkönnyebben lehet hozzáférni a néphez [...] és szívében újra uralomra juttatni a nemzeti és keresztény eszméket” (Gyürky 1896: 182). Úgy gondolta, hogy az egyesületek feladata lenne a gazdasági szakoktatás erősítése felolvasások és a téli időszakban tartandó összefüggő gazdasági előadások révén. Ezek célja az új és hatékonyabb pénzkereseti lehetőségek megismertetése lenne (Gyürky 1896: 184).

A rendszeres katolikus nagygyűlések időszaka

Némi kihagyás után a nagygyűlések szervezése intézményesített keretek között folyt tovább. A felszólalók továbbra is a mozgósítást tartották fő feladatuknak. Az 1900-as jubileumi év nagygyűlésének egyik nyilvános ülésén Zlinszky János, a KEOSZ alelnöke tartotta a nyitó beszédet a katolikusok társadalmi feladatairól. Fontosnak látta hangsúlyozni, hogy a katolikus társadalom mozgósítása nem támadó jellegű, nem irányul más törvényes felekezetek ellen, éppen ellenkezőleg, a társadalmi munkálkodást a haza és a kereszténység javára kívánják fordítani (Gyürky 1900: 67). Ekkor már sokan a protestantizmussal szembeni katolikus szervezkedést láttak a katolikus nagygyűlésekben és a katolikus társadalmi akcióban.

Zlinszky abból indult ki, hogy a katolikus társadalom évszázadokon keresztül szervezetlen volt. Az új helyzetben ezért a legfőbb feladat, hogy a katolikusokat „felrázzuk abból a tespedésből, a melyben az évszázados nemtörődömség ejtette, s hogy azt a kis élénkséget, a mely a viszonyok kényszere folytán újabb időben érezhető, elaludni ne engedjük, hanem az egyház és a haza javára erősítsük s magasan lobogó lángolásra segítsük” (Gyürky 1900: 68–69). Hangsúlyozta, hogy az egyén erre egyedül nem képes, ezért közös munkára kell egyesülni. Arról beszélt, hogy a nagygyűlések egyesítő munkája csak akkor lehet sikeres, ha ezekről hazatérve az elhangzottakat saját körében mindenki terjeszti és azoknak lelkes híveket szerez: „fel kell áldoznunk időnk egy részét apostolkodásra és a közérdekben való munkálkodásra” (Gyürky 1900: 68). A katolikus akció lassú, nehézkes beindulását két okkal magyarázta. Egyrészt „a társadalmi munkát szívesebben hagyjuk felebarátunkra, hogysem kényelmünk feláldozásával magunkra vállaljuk”, másrészt nem vagyunk tisztában azzal, hogy a nagy célok nagy eszközöket igényelnek, amelyeket csak sokak áldozatkészségével lehet előteremteni, és hogy „milliók fillérei nagyobb eredményt szülhetnek, mint egyesek ezrei” (Gyürky 1900: 69). A változáshoz egy dolgot tartott nagyon fontosnak: az egymás megismeréséből származó kölcsönös bizalmat.

A katolikus közügyek szakosztályában Major Ferenc néppárti képviselő vállalta, hogy a katolikus egyesületi ügyről beszél. Ő is úgy látta, hogy a „keresztény restauráció győzelme pedig a katolikus egyesületi élet felvirágoztatásában rejlik”

(Gyürky 1900: 129). Hangsúlyozta, hogy ennek szoros kapcsolatban kell lennie a hitélettel és az egyházzal. Megfigyelései szerint az egyesületi élet beindítása azokon a helyeken volt a legsikeresebb, ahol előzőleg volt valamiféle hitéleti-társulati aktivitás, ugyanis ilyen helyeken már megteremtődött a működéshez szükséges kölcsönös bizalom a tagok között, és korábbi tevékenységüket csak kiterjesztették, „a szellemi, lelki egyesülést szívesen folytatják közös gondolkodásmódjuk alapján anyagi téren is, közös érdekeik biztosítására” (Gyürky 1900: 130).

Az 1900. évi nagygyűlés keresztényszocializmussal foglalkozó szakosztályban a szövetkezetekről beszélő Benyács István szövetkezeti elnök az osztrák minták átvételét ajánlotta, és propagálásukra, az alapítások körüli segédkezésre pedig a katolikus papságot kérte. Ezt követően több hozzászóló is javasolta, hogy ne csak a papok, hanem a katolikus tanítók is legyenek bevonva a munkába. Benyács a szövetkezetek országos összefogását is szükségesnek tartotta. Javaslatára a nagygyűlés határozata kimondta, hogy az állammal szemben a Keresztény Szövetkezeti Központot kell támogatni, és az egyes szövetkezeteket ezzel kapcsolatban kell létesíteni. Schiffer Ferenc pozsonyi kanonok javaslatára a nagygyűlés határozatot hozott a katolikus legényegyesületek támogatásáról, és arról, hogy „minden nagyobb városban, melyben nagyobb számú mesteremberek vannak, létesítendő katolikus legényegyesület azon módozatok szerint, melyeket a magyarországi kath. legényegyesületek országos szövetsége megállapított, és mely alapszabályszerű megállapítás” a hercegprímás és a belügyminiszter részéről is jóváhagyásban részesült (Gyürky 1900: 286–287).

A második országos katolikus nagygyűlést 1901 őszén szerették volna megtartani, de mivel ez az általános képviselő-választásokkal egy időpontra esett, úgy határoztak, hogy későbbre halasztják. Ezzel is azt kívánták érzékeltetni, hogy nem pártpolitikai mozgalomról van szó (R 1901/2/15: 120). Végül az Országos Szövetség által kiadott felhívásra 6000 rendes tag regisztrált (Gyürky 1901: 3, 9).

A kongresszust ifj. Zichy János, az országos katolikus szövetség elnöke nyitotta meg, aki a nagygyűlés célját a következőkben jelölte meg: „végre belássuk hibáinkat, gyöngeségeinket, de egyúttal képességeinket, hivatásunkat, feladatainkat, megalkossuk azt a keretet, amelyet be kell tölteni tevékenységünkkel, hogy megtalálhassuk végre a módot arra nézve is, miként lehet egy erős, hatalmas szervezetbe vonni mindazokat, kik a katolikus társadalomhoz tartoznak, abban élnek és kötelességeiket híven teljesíteni akarják” (Gyürky 1901: 11–12). Cáfolta azt a vádat, mely szerint a katolikusok egyfajta társadalmi „elválasztási műtétet” végeznének, ahelyett hogy az állam érdekében az erők egyesítésére törekednének. Kiemelte, hogy munkájuk lényege az egyesítés és nem az elválasztás, azt viszont nem tagadta, hogy szerintük az államélet sok szempontból nem megfelelő irányba halad. Kiemelte, hogy ebben a helyzetben különösen céltudatos irányításra van szükség a katolikus társadalom szervezésében, mely feladatra egyedül a püspöki

kart tartotta hivatottnak. Megerősítette, hogy a magyar katolicizmus elválaszthatatlan a monarchia gondolatától és a dinasztia iránti hűségtől, a magyar katolicizmus „az államnak élete fejlődésében nem korlátja, hanem támasza” (Gyürky 1901: 14). Figyelmeztetett, hogy a nagy akció megindításakor senki ne vonja ki magát a munkából, mert az ilyen ember „előre kiközösíti magát abból a táborból is, melyet magyar katolicizmusnak nevezünk” (Gyürky 1901: 15). Ezek az utóbbi megjegyzések valószínűleg függetlenségi érzülettel és politikai kötődéssel rendelkező katolikusoknak szóltak, akik nem értettek egyet a 67-es alapállású néppárt politikájával.

Az 1902. évi nagygyűlést ismét ifj. Zichy János beszéde nyitotta. A katolicizmus jövőjéről szólva kifejtette, hogy minden hívő katolikusként kötelessége valamilyen katolikus kör tagjává válni, abban tevékenykedni és azt anyagilag támogatni. A lényeg az „állandósított katolikus társadalmi akció” megteremtése, amely egyben a haza javára szolgáló „erkölcsi akció” is (R 1902/2/32: 253). Ismét hangsúlyozta, hogy ennek az akciónak nincs állam ellen irányuló éle. Jelezte, hogy a szervezkedés a katolikus autonómia ügyétől függetlenül fontos kérdés.

A második felszólaló Mihályfi Ákos ciszterci szerzetes, a Katolikus Szemle szerkesztője és a KEOSZ munkatársa volt. Szerinte az első nagygyűlések célja a katolikus közvélemény életre keltése volt, de most már eljött a cselekvés ideje. Ehhez pedig nem elegendő néhány lelkes férfi munkája, hanem olyan „hadsereg” van szükség, amely lelkesedését hitből meríti (R 1902/2/32: 255). Beszámolt arról, hogy a KEOSZ felhívást intézett az ország összes esperesi kerületéhez az egyesületi mozgalom támogatása érdekében. Bár pártolta az ifjúsági egyesületek alapítására indított állami mozgalmat is, de a katolikus ifjúság tömörülését csak katolikus egyletekben látta megfelelőnek (R 1902/2/32: 253).

A nyilvános ülés harmadik hozzászólója Hornig Károly veszprémi püspök lett volna, de mivel nem tudott megjelenni, ezért a katolikus társadalmi szervezkedés szükségességéről szóló beszédét felolvasták. A püspök az egyesületi életet gyakorló terepnek látta, ahol „megtanulhatjuk azt a szigorú feltétlen összetartást, azt a szigorú feltétlen alárendelést a vezető tényezők iránt, mely nélkül lehetetlen a modern, választásokon gyökerező államban tekintélyre, befolyásra szert tenni” (R 1902/2/32: 256). Az utolsóként felszólaló Zichy Nándor is hangsúlyozta, hogy a katolikusoknak be kell kerülniük a törvényhozásba, mert különben az érdekeiket senki nem fogja képviselni (R 1902/2/32: 260).

A szociális és karitatív ügyekkel foglalkozó szakosztályban a keresztényszocialista Giesswein Sándor győri kanonok is a keresztény akció legfontosabb teendőit vette sorra. A munkásságnak a szociáldemokráciával szembeni megvédése érdekében kérte, hogy a társadalmi akciót fokozzák. Az alábbi teendőket javasolta: 1. A gyár- és ipartelepeken (elsősorban a fővárosban) szervezzenek munkásegységeket és szakköröket- ezt a munkát a katolikus egyesületek segítsék elő.

2. Az iparosokat és munkásokat képezzék ki a keresztény szociális reformmunkára, ennek érdekében a katolikus legényegyletek és munkáskörök rendezzenek szociális előadásokat és vitaesteket. 3. Kezdjék meg a női munkások szervezését is, erre elsősorban a katolikus köröket és nőegyleteket kérte fel, amelyek alakítsanak munkásnővédő egyesületeket (R 1902/2/33: 275).

Az 1903-as évben a nagygyűlés hagyományos módon ifj. Zichy János beszédével kezdődött. Az elnök a teendőkkel kapcsolatban megjegyezte, hogy „fejlődni, művelődni szellemi téren, ez legyen a katolikus társadalom modern jelszava” (R 1903/2/34: 260). A tudományok terén, a tudás fegyverével kell tehát felvenni a küzdelmet a hitetlen szellemi irányzatokkal. Ez a társadalmi szervezkedés fő célja, „ezért kell a katolikus irodalmat, a katolikus bölcsészetet és egyéb tudományokat ápolnunk, ezért kell iskoláinkat tökéletesítenünk, minden áron arra törekedni és Istent kérni, hogy minél tudományosabban képzett, erős meggyőződésű papságunk legyen” (R 1903/2/34: 260).

A másodikként felszólaló Széchenyi Miklós nagyváradi püspök a legfontosabbnak a szociális kérdés megoldását tartotta. Elmondta, hogy mivel az egyház egyedül nem tudja kezelni ezt a problémát, más tényezők – például az állam – hozzájárulására is szükség van. Az egyház feladata az, hogy segítse a szegényeket, és a munkásságot vallásossá tegye, mert „nem az a munkás kész a zavargásra, ki nehéz munka közepette a harangszóra leveszi kalapját és letörölve homloka verejtékét, pihelve elmondja az Úrangyalát, hanem az, aki Istent, hitet, vallást, egyházat gúnyol” (R 1903/2/34: 267). Figyelmeztetett, hogy a modern korban azoké a jövő, akik képesek tömegeket mozgatni, a nép bajainak orvoslása pedig csak szellemi és anyagi megerősítésével lehetséges. Ebben a munkában mindenkire szükség van, a templomra, az iskolára, a könyvtárakra, a népszerű előadásokra, az irodalomra, a sajtóra és az egyesületekre is. Támogatta, hogy a szövetkezeti eszmét terjeszszék, de arra is figyelmeztetett, hogy ezt nagy körültekintéssel tegyék, mert nem a mennyiség a lényeg, hanem az, hogy ezek szilárd és jó alapon álljanak. A szervezés külsőségei mellett tehát nagyon fontos a tartalom minősége. X. Pius első enciklikájának szavaira reflektálva megjegyezte, hogy „befolyásunk a közéletre, a társadalom minden rétegére csak akkor és oly mértékben áll elő, amely arányban erősödünk meg magunk a keresztény életben” (R 1903/2/34: 269).

Az 1904. évi nagygyűlés alkalmával, a KEOSZ éves közgyűlésének megnyitásán Boromisza Tibor kalocsai kanonok, szemináriumi rektor és az országos szövetség munkatársa tartott bevezetőt a katolikus egyesületi ügyről. Arról beszélt, hogy a modern társadalomban az egyén nagyobb célok elérésére egymagában már kevés, ezért van szükség az egyesülésre. A katolikusok aktivitásával kapcsolatban erőteljesen fogalmazott: „nem tettünk semmit, azért vagyunk ma nullák a társadalomban. Támadnak bennünket egyesült erővel, védekezzünk egyesült erővel. Akkor biztosak lehetünk, hogy a mi csapatunk fog győzedel-

meskedni, mert az igazság alapján állunk. De e küzdelem munkával jár” (MÁ, 1904. október 22.: 7).

Ezt követően Zemán Jenő hárskúti plébános nagy hévvel beszélt a KEOSZ feladatairól. Azt mondta, hogy a KEOSZ össze akarja gyűjteni a katolikus erőket az egyház javára, és össze akarja gyűjteni az erőket a nemzet számára is. De magának a szervezetnek is erőre van szüksége, különben rövid időn belül felbomlik. A „mozgalom” mártírjait kérte számon, mikor elmondta, hogy szónok sok van, de „önfeláldozásból” sokkal kevesebb: „Nekünk Prohászka-kellenek, nekünk papok kellene, akik kezet fognak avval a kunyhóbeli paraszttal is. [...] Öt éve azt mondtuk, hogy a katolicizmus felébredt, jól mondja ifj. Zichy János gróf, hogy ennek öt éve s most is csak múmia” (MÁ, 1904. október 22.: 7). A katolikus mozgalmat egy kisgyermekhez hasonlította, aki néhány napra szép ruhába öltözik (nagygyűlés), de ha elmúlnak ezek a napok, újra árva gyerek lesz.

A következő évben a belpolitikai válság miatt nem tartottak nagygyűlést. Egy évvel később, 1906-ban viszont ismét megrendezték az eseményt. Ekkor már a kongresszus elején felmerült a keresztényszocialista mozgalom párttá szerveződése. A pécsi keresztényszocialista munkásegylet erre vonatkozó javaslatával nem mindenki értett egyet az egyesületek köréből, és néppárti oldalról is kritikák hangzottak el. Attól tartottak, hogy elveszíthetik a papság rokonszenvét, akik viszont a katolikus munkásegyletek háromnegyed részében elnöki tisztelet tölthettek be. A néppárti és a függetlenségi kötődésű plébánosok esetében nyilván számolni lehetett ezzel az eshetőséggel is, de a pártalakítás elsődleges szempontja az volt, hogy a szociáldemokratákkal fel tudják venni a versenyt (MÁ, 1906. szeptember 25.: 1–2), azok ne tudják monopolizálni a munkáskérdést. Ezen a nagygyűlésen összességében is a szociális kérdés dominált, és az ennek megoldása érdekében sürgetett társadalmi szervezkedésé volt a terep. Ennek kapcsán szólalt fel a keresztényszocialista szövetség díszgyűlésén Ernst Sándor néppárti képviselő is: „Föladatunk lesz a szakszervezetek kiépítése. [...] A szakszervezkedés terén még sok a teendő és sokat is lehet tenni. A szociáldemokraták még nem hódították el előlünk a talajt. [...] Nekünk a nagyipar felé kell törekednünk. Másik nagy dolog a munkásegylet, melyben a művelt osztálynak a munkásosztállyal találkoznia kell. Nekünk egész férfiak kellene, akik teljes szívükből szeretik a munkásságot” (MÁ, 1906. szeptember 25.: 5).

Az első nyilvános ülést Rakovszky Istvánnak, a képviselőház alelnökének a katolikus autonómiáról szóló beszéde zárta. Az előadó hosszan latolgatta, hogy milyen okok miatt nem jött létre még az autonómia szervezete, és arra a megállapításra jutott, hogy az elkészült tervezetek alapján jobb is, ha nem születik meg. „A hiba jó részben bennünk rejlik. Van főkegyurunk, van egy hatalmas püspöki karunk, de nincs hadsereg, azért, mert szervezésével, vezetésével nem törődnek és ahelyett, hogy ama férfiakat, kik a katolicizmust szervezték, csatarendbe állí-

tották, e háládatlan munkában istápolták volna őket, nem támogatták, cserbenhagyták. [...] Akkor, midőn minden felekezet a modern áramlatokkal szemben, a világi elemet szervezi, a katolikus egyház, mely hierarchikus szervezetű, nem nélkülözheti e széles erősen, egyöntetűen megszervezve, nem az állam leigázására, nem a többi felekezetek elnyomására, mindezt csak ellenségeink hirdetik, de saját létérdeünkben, egyházunk, vallásunk és főleg gyermekeink vallási nevelésének biztosítására” (MÁ, 1906. szeptember 25.: 5).

A közművelődési szakosztály ülésén Haller István, az *Új Lap* felelős szerkesztője egy katolikus népszövetség megalakításának szükségességéről beszélt, ami rímelt Rakovszky elképzeléseire. A népszövetséget a KEOSZ kebelében kívánta létrehozni, és benne azt az eszközt látta, mely az egész katolikus tábor társadalmi és politikai téren egységes fellépésre mozgósítani képes. Határozati javaslata így fogalmazott: „A VI-ik nagygyűlés a nagygyűlés katonai szervezését tartja szükségesnek. Egyházi községbe tartozó népszövetségi tagok előjárója az illetékes plébános, akinek népszövetségi fellebvalói a Katolikus Szövetség kerületi képviselői. A Népszövetség hitvédő és oktató röpiratokkal tartozik tagjait ellátni. Ezenfelül anyagi érdekeinek megvédésére létesítsen jogvédő szervezetet fokonként az egész országban, multhatatlanul azonban Budapesten. A tagoknak vásárlás és eladási ügyletekben segélyre lenni tartozik egy külön kiépítendő közvetítési szerv által. A VI-ik katolikus nagygyűlés a Katolikus Népszövetség szervezését és működésbe hozását az Országos Katolikus Szövetség elsőrangú és legsürgetőbb feladatává teszi” (MÁ, 1906. szeptember 27.: 3).

A hatodik nagygyűlés alkalmával tehát a szervezés újragondolása volt a legfontosabb feladat. A népszövetség létrehozásának tervei a katolikus tábor mozgósításának hatékonyságát szerették volna növelni. A szervezet átalakításánál a német Volkvereine adaptálását próbálták a KEOSZ alapjaira építve megvalósítani. Haller István javaslatából viszont hierarchikus gondolkodás mozzanatai villannak elő. A „katonai jelleggel” megszervezett Népszövetség nem annyira a társadalmi önszerveződés vonalát követte, hanem a kezdeményezők szándékainak hatékonyabb megvalósítását. Az újabb szervezet alakításának felvetése a katolikus táboron belüli megosztottságot is mutatta.

Az 1907-es pécsi nagygyűlésen a közművelődési szakosztály beszédei és határozati javaslatai a katolikus önszerveződés szükségességének témáját járták körül (Hetedik nyg. 1907: 143–190). Nagy eredmény volt a Katolikus Népszövetség megalakítása, amelynek előkészítése már a korábbi alkalommal elkezdődött. Az ezzel kapcsolatos teendőkkkel a következő évek nagygyűlésein rendszeresen foglalkoztak. 1908-ban már a nagygyűlés keretében tartották a Népszövetség első kongresszusát. Szeptember 14-én délelőtt az Iparcsarnokban Rakovszky István elnökölt, és ő mondta az első beszédet is. Örömmel számolt be arról, hogy az első nyolc hónap munkájának eredménye, hogy a taglétszám 120.000 főre növe-

kedett. A szervezetről elmondta, hogy az alapvetően nem támadó jellegű, hanem a tagok és a katolicizmus megvédése a célja. Mint mondta: „Vége a deklamáló katholicizmusnak, kell, hogy a tettek katholicizmusa következzen” (Nyolcadik nyg. 1908: 460). A népszövetség taglétszáma a következő években dinamikusan növekedett, és hamarosan elérte a 300.000 főt.

A felszólalók mindegyike a Népszövetség előnyeit és szükségességét igyekezett erősíteni. Városey Gyula kalocsai érsek például hangsúlyozta: „nem annyira a tagok számára, általában nem annyira a számokra helyezem a fősúlyt, mint a népszövetség erkölcsi erejére, erkölcsi tartalmára. Ennek három előfeltétele: a szervezettség, a fegyelmezetség és a keresztény szellem. Szervezettség nélkül oldott kéve vagyunk, fegyelmezetség nélkül gyöngék az ellenféllel szemben, keresztény szellem nélkül pedig nincsen velünk az Isten áldása. Minél inkább növekszik tehát a népszövetség számban, annál inkább tartsa szem előtt e fontos kellékeket” (SZÉ 1908/4: 463). Ő is hangsúlyozta, hogy a Népszövetség egy védelmi szervezet, mely nem akar bántani másokat, csak választ adni a kihívásokra. Szentiványi Károly népszövetségi igazgató kicsivel később a működés hiterkölcsi hatásairól beszélt: „Tisztelt Uraim! Én készségesen csinállok helyet a közkormányzat trónusán a nép fiának. Nem bánom, ha keze szurtos a munka porától, de elvárom tőle, hogy a szíve, az esze tiszta legyen akkor, a mikor fölöttem uralkodni akar” (SZÉ 1908/4: 471). Az itt említett demokratikus kormányzásnak (választójognak) azonban véleménye szerint vannak fontos előfeltételei, amelyek megegyeznek a Népszövetség céljaival: a népet józan tudásra, tiszta hiterkölcsre kell nevelni. Úgy vélte, hogy a népszövetségi tagság „második bérnálás, mely arra ad módot, hogy hitünket a legnagyobb nyilvánosság előtt életünkkel valljuk meg” (SZÉ 1908/4: 472). Hasonló szellemben hangsúlyozta Zboray Miklós ügyvéd, néppárti képviselő is a népszövetség szerepét a felvilágosítás és az oktatás terén. A lelkek megművelését tűzte célul, és kijelentette: „[...] a mint a szocziáldemokrácia azt mondja, hogy a világ proletárjait egyesíti, mi azt mondhassuk: Egyesítjük a világ katolikusait, a világ lelki demokratáit megalkotván a keresztény szocializmust, a hol mindenki egyforma. [...] Mi egy mozgó, egy életerős testületet akarunk, fűrgét, mint a madársereg, erőset, mint a szikla, hatalmasat, mint a mennybolt” (SZÉ 1908/4: 475).

Az Országos Katolikus Szövetség hivatalos lapja, a Szövetségi Értesítő 1910-ben is beszámolt a szervezés aktuális állásáról. A védnök püspökök 100 és 500 korona, a díszelnökök pedig 40 és 300 korona közötti összegeket adományoztak a kiadások fedezésére. Az itt közzétett, összesen 6610 koronát kitevő adomány nagyobb részét (4750 koronát) a püspökök biztosították, a fennmaradó (1860 korona) részt pedig a világi támogatók (SZÉ 1910/4: 48–49).

Az előző évi szegedi rendezés után 1910-ben a nagygyűlés helyszíne újra a Vigadó volt. A szervező bizottság azt a megbízást kapta, hogy az előkészületek során legyen tekintettel arra, hogy a tizedik alkalom rendkívüli jelentőséggel bír,

„egy korszakot zár és egy új korszakot készül megnyitni társadalmi mozgalmaink életében” (SZÉ 1911/1: 1). A közművelődési szakosztályban Haller István a katolikus szervezetek munkájáról beszélt. Az előadás arra fókuszált, hogy a katolikus mozgalmak miért nem sikeresek. A legfontosabb tényezőnek azt találta, hogy a katolikus szervezetek nem tudják, de nem is igyekeznek gazdasági és politikai nevelésben részesíteni tagjaikat, ugyanis „a közművelődési célok szolgálata túlteng a katholicizmus eminens politikai és gazdasági szükségleteinek szolgálata fölött” (SZÉ 1911/1: 138). A nagygyűléstől az utóbbiak érdekében történő tervszerű nevelés szorgalmazását kérte.

A Katolikus Népszövetség fejlesztéséről Jalsovszky Géza segédlelkész beszélt a szociális szakosztály ülésén. Úgy látta, hogy a magyarországi katholicizmus a közeljövőben komoly harcoknak lesz kitéve. Ezért javasolta, hogy a két legfontosabb védelmi eszköz – a katolikus sajtó és a népszövetség – fejlesztésére fordítsanak kellő figyelmet. A legfontosabbnak azt tartotta, hogy a szervezet hozzá tud férközni a katolikus társadalom nagy tömegeihez, mivel a tagság nem jár különösebb áldozatvállalással, és az alapítás is nagyon egyszerű. Ebből vezette le azt az elképzelését, amely szerint a népszövetségnek úttörő, „rászoktató” szerepe van az egyéb katolikus egyesületekbe való belépést megelőzően. Jalsovszky szerint három lépcsőfokon keresztül kell a katolikusokat bevezetni az egyesületi életbe. Elsőként hitbuzgalmi társulatokat kell alapítani (tanulóidő, hit), majd második lépcsőként következhet a népszövetség, amely felébreszti az érdeklődést a katolikus egyesületek és mozgalmak iránt. Végül sor kerülhet a katolikus körök, munkásegységek, szakszervezetek, hitel- és fogyasztási szövetkezetek alapítására, esetleg az egész csúcspontjaként a pártpolitikai szervezkedésre (SZÉ 1911/1: 193–196).

Az 1910. november 15-i nyilvános záró ülésen az értékelést gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök mondta. Kiemelte, hogy „nagygyűlésünk, a magyar katholicizmusnak ez a képviselője tehát becsületesen, hagyományainkhoz és mai lelkületünkhöz hiven teljesítette kötelességét; utakat mutatott, feladatokat jelölt ki s tele marokkal szórta az elmékbe az evangélium útjain járó haladás magvait. A magyar katolikus társadalmon van most már a sor, hogy ezekre az utakra rálépjen [...] az elhintett magvakat pedig [...] fogadja megértő és akaró lelkének termékeny talajába” (SZÉ 1911/1: 65). Mindezek után viszont azonnal kételyeinek adott hangot: „De vajjon van-e katolikus társadalmunkban ehhez elég megértés, elég okosság és elég bátorság? Vidéki intelligenciánk látja-e katolikus Nagygyűlésünk céljait, terveit, érti-e törekvéseit s főképpen mer-e ezekkel a törekvésekkel azonosulni? [...] lesz-e minél előbb élő valóság katolikus Nagygyűlésünk terveiből, megvalósulnak-e magasröptű ideái [...] nem igen merem rámondani a határozott igent. [...] nem látom e tervek, ez ideák megvalósításának főtényezőit: hiába keresem zászlóink alatt, nem látom eszméink szolgálatában a buzgó, lelkes, tettekre is kész intelligens katolikus férfiakat” (SZÉ 1911/1: 66). Véleménye

szerint a katolikus világi értelmiség hiányosságai miatt a nagygyűlési munka és tervezgetés eredményessége megkérdőjeleződhet. Ezért felhívta a figyelmet arra, hogy „a motora, élesztője és leghatásosabb támogatója azonban minden katolikus törekvésnek a keresztény párt [...] s a keresztény gondolkodásnak újra a haladás irányítójává tevése pedig ma, a XX. században csak a politikai élet porondján is egyházunk színei alatt vitézkedő világi férfiak által képviselhető” (SZÉ 1911/1: 67).

Az 1911. évi nagygyűlés első nyilvános ülésén szólalt fel Glatfelder Gyula csanádi püspök, aki a katolikus értelmiség állapotát vizsgálta. Megállapította, hogy a nagygyűlések alkalmával sok pap van a résztvevők között, és még többen a „becsületes nép” sorából, néhányan az arisztokrácia képviselőiben, de nagyon csekély számban az értelmiségiek közül. Úgy látta, hogy ezt a csoportot – amelynek a nemzet vezetése lenne a feladata – a kereszténységtől (az egyháztól) természetesen próbálják elidegeníteni. Javasolta, hogy indítsanak „tervszerű ellenakciót” a szervezett katolikus közvélemény kialakításáért. Arra buzdított, hogy a kérdéshez „bátorsággal, merész koncepcióval és merész lelkülettel kell nyúlni” (KK 1912/1: 52–58).

A másnapi nyilvános ülés első előadója báró Ghillány Imre (az eperjesi Rákóczi katolikus kör elnöke, országgyűlési képviselő) volt, aki szintén a katolikusok társadalmi szervezkedéséről mondott véleményt. „Kétségtelen, hogy korunk a szervezkedés kora. Az egyén mindinkább háttérbe szorul és a vezető, irányt adó nagyemberek helyét a szervezett tömegek sorai foglalják el; minden jel arra vall, hogy a jövőben e szervezetek fogják a történelem nagy harcait megvívni. [...] Nap-nap mellett tapasztaljuk, hogy mennyire veszít nimbuszából a vallás, a haza, a családi szentély”, ezért itt az idő, hogy „a kath. társadalom a maga nagy erejével segítségére siessen tanító egyházának” (KK 1912/1: 59–61). A legnagyobb hiányosságot abban látta, hogy nem sikerült meggyőzni a közvéleményt a katolikusok (és az egyház) működésének önzetlenségéről, a magyar nemzet, haza és az emberiség javára való munkálkodásáról. Ez pedig azért alakult így, mert a világi katolikusok tömörítése eredménytelen volt.

A szervezés terén dolgozó személyek kiválasztása és a nemzetközi együttműködés lehetősége merült fel a szociális szakosztály ülésén. Ennek kapcsán Bartos János, az aranyosmaróti kerület néppárti képviselője azt javasolta, hogy a katolikus társadalomban szerepet játszó, különböző állásokra kinevezett személyek azok közül kerüljenek ki, „akiknek a keresztény vallásban gyökerező nevelése e mozgalmakhoz megkívánt természetesen remélhető biztosítékot nyújtja” (KK 1912/1: 187). Ennek ellenőrzésére a püspöki kar kérje fel az egyházmegyéket. A másik téma a katolikus világszövetség volt. Csepela Lajos újságszerkesztő javaslatára a nagygyűlés kimondta, hogy „a világegyház szociális tevékenységének egyesítése, célirányos vezetése, az egyre szaporodó támadások visszaverése, a katolikus öntudat fokozása érdekében szükségesnek tartja a katolikus világszövetséget,

melyet az angol katolikus kongresszusok fölvetettek s amely érdekében fáradoznak. Együttal elhatározta, hogy a westminsteri érsek útján érintkezésbe lép a vezető tényezőkkel” (KK 1912/1: 189).

A hazai szervezkedés kapcsán természetesen ismét szóba került a Népszövetség ügye. Bár a taglétszám gyorsan emelkedett, még sokfelé nem jöttek létre helyi képviseletek. Ezt észelve javasolta a szociális szakosztály egyik előadója, hogy a munkát bízzák a helyben állomásozó papokra: „A népszövetségi vezetés munkája annyira papi munka, oly közel érinti az általános pasztorációt, hogy a papság működésének e téren való fokozottabb ellenőrzése – az egyházi hatóságok által legjobbnak talált formában – az ügyet nagyon előbbre segítené” (KK 1912/1: 202).

Az áttekintett korszak utolsó katolikus nagygyűlését egy év kihagyás után 1913-ban rendezték. A katolikus társadalom megszervezésével kapcsolatban az eddigiekhez képest az itt elhangzott beszédek sem tudtak újat mondani, csak az eddig már számtalanszor megfogalmazott nehézségeket ismételték. A kevésbé sikeres mozgósítás okát a legtöbben nem szervezeti, hanem személyi feltételekben látták. A megfelelő helyi (egyesületi) képviselők kiválasztása továbbra is nehézséget jelentett.

A panaszok ellenére a századforduló körül megélénkülő magyar katolikus közéleti szerepvállalás nem csak elvek és beszédek szintjén jelent meg. Egy kiterjedt intézményi hálózat csírája kezdett kialakulni, és a szervezési feladatokba a korábbiakhoz képest egyre szélesebb körben kapcsolódott be a katolikus világi társadalom is.

Az 1913. évi nagygyűlést Csernoch János hercegprímás beszéde zárta, aki ezt az alkalmat arra használta fel, hogy a keresztény munkásmozgalom hiányosságairól beszéljen. Az itt elmondott véleménye a tágabb értelemben vett katolikus társadalmiszervezés kapcsán is érvényes volt: „rösteljük a múltban végzett kevés munkát és csekély eredményt [...] Hatalmas erőfeszítéseket tettünk, hogy a katolikus intelligencia körében pusztító szabadgondolkodás és a nyomában járó hitetlenség járványának gátat vessünk [...] derék papságunk, hívó s buzgó tanítóink törődnek a falusi nép ügyeivel, gazdaköröket, katolikus egyesületeket, hitel- és fogyasztási szövetkezeteket állítanak és vezetnek, védik a katolikus érdekeket a községházán, a vármegyénél a választásoknál: de alig tettünk valamit a nagy ipari centrumok munkásainak védelmére, akik tömegesen hullanak a szociáldemokrácia karjába s ott vagy önként tagadják meg hitüket, vagy a legféltelenebb terror alatt kénytelen-kelletlen az Egyház ellenségeivel tartanak” (KK 1914/1: 118–119).

Konklúziók

A hazai katolikus nagygyűlések folyamatosan napirenden tartották a katolikus társadalomszervezés kérdését, maga a nagygyűlés intézménye is részben ennek köszönhetette létrejöttét. Fontos volt a katolikus egyesületek társadalmi szerepének felismerése, illetve egy központi szervezett hálózat kiépítésének igénye. Világosan látták, hogy olyan központi bizottságot kell felállítani, amely biztosítja a nagygyűlések és a társadalmi munka folyamatosságát.

A „társadalmi akció” eredményességével kapcsolatban több előadó hangsúlyozta, hogy ennek előfeltétele a társadalom hitéleti megújulása, aminek az egyesületi élet szintjén kell megvalósulnia. A hitélet fejlesztése egyben a társadalomszervező munka központi magva is, amelynek már nem kizárólagos (sőt, nem elsődleges) terepe a templom, hanem a hétköznapi élet keretében kell megvalósulnia. Ezzel függött össze az az elképzelés, hogy a katolikus társadalmat ki kell mozdítani tétlenségéből; ennek megfogalmazása több esetben harcias retorikával (harci készülődés, hit hadserege, katonai szervezethez) párosult. Hangsúlyozták, hogy a versenyképesség megőrzése érdekében összehárásra van szükség, és a tömegek megszervezésére kell támaszkodni.

Többben a társadalomszervezésben keresték minden probléma ellenszerét. Így például Prohászka Ottokár a szociális kérdés kezelésére is a civil társadalom megszervezésében látta a megoldást. A „társulási erőt” olyan kovásznak tekintették, amely a szükséges tartalmi (hitéleti) változások fontos terepe lesz. Így az élet minden területével kapcsolatban felmerült, hogy alternatív (párhuzamos) katolikus szervezeteket kell alakítani. Ennek kapcsán kérdés lehet, hogy reális esélye volt-e egy demokratikus elvű, magyar katolikus szubkultúra kialakulásának. Erre többféle válasz adható, de ami biztosnak látszik, az, hogy az alternatívák szervezése sok esetben egyházi kezdeményezésre indult, és egyházi kontroll alatt is fejlődött. „Felülről kontrollált önszerveződésről” volt tehát szó, amelynek mozgásterét az egyházi hierarchia szabta meg. A hierarchikus és a képviselői (demokratikus) elv párhuzamos jelenlétére volt leginkább igény, így ezek összeférhetőségét igyekeztek hangsúlyozni az előadók. Kiemelték, hogy a központi és helyi szervezkedéssel nem az a cél, hogy a katolikusokat leválasszák az osztálytársadalomról, mindössze a mozgósításukat szeretnék elérni.

A beszédekben gyakran felmerült az egyház és az állam viszonyának kérdése. Igyekeztek leszögezni, hogy az állam nem omnipotens intézmény, így egyház és állam között egymásraultalsági viszony áll fenn. Hangsúlyozták, hogy a (teljes) szeparáció nem lehet megoldás, viszont meg kell teremteni az egyház szükséges szabadságát ahhoz, hogy ez a viszony harmonikusan működhessen.

A „társadalmi akció” jelentőségét az autonómiatervezetek megvalósulásától függetlenül fontosnak tartották. Többször elhangzott, hogy az egyesületi élet

élenkítését ott célszerű elkezdni, ahol ehhez már vannak bizonyos alapok. Úgy gondolták, hogy a közéleti aktivitás csak ott működik jól, ahol a tagok között megvan az ehhez szükséges bizalom. Így például a hitbuzgalmi egyesületekre építve meg lehet alapozni a népszövetségi mozgalmat, majd erre építkezve az egyéb tevékenységi körű katolikus egyesületeket.

Mindvégig hangsúlyozták a katolikus egység megőrzésének szükségességét. A nagygyűlési beszédekben találkozhatunk a „köztünk lévő ellenség” gondolatával, amely a megosztottságra, az összefogás hiányára próbált reagálni. A belső egység hiányát azonban rendszeresen a „külső ellenség” szándékos, megosztó törekvéseire vezették vissza. Az 1896-os katolikus egyesületi kongresszus és az 1900 utáni nagygyűlések az összefogás kísérletei is voltak, még akkor is, ha a háttérben komoly elvi-politikai nézetkülönbségek húzódtak.

A hosszabb távú célok között – a választójog kiterjesztésének előfeltételeként – a köznevelés és az erkölcsi nevelés fontosságát hangsúlyozták. A politikai aktivitás sikeréhez ugyanis elengedhetetlennek tartották, hogy a tömegtársadalomban való boldoguláshoz szükséges tudással felvértezzék a katolikusokat. Az egyesületeket olyan „gyakorló terepnek” tartották, ahol az engedelmességre és a közéleti szerepre nevelés eredményesen megtörténhet. Alapvetően mindenki arról beszélt, hogy a társadalom minden rétege célpontja ennek a munkának, azonban az értelmiség, az ifjúság és a munkásság kiemelt fontossággal bírt.

A szervezés hatékonysága érdekében az előadók javaslatokkal álltak elő. Zichy János a katolikus püspöki kar pénzügyi támogatásában is bízott, de a védnöki szerep elvállalásán túl másra nem nagyon számíthatott. Mások a katolikus érdekeknek megfelelő egyesületi törvény megalkotását sürgették, vagy a katolikus egyesületek közötti kommunikációt kívánták javítani (egyesületi közlöny). A társadalomszervezés hatékonyságának javítását és a tömegbázis megteremtését szolgálta a Katolikus Népszövetség megalakítása is. Felismerték azt is, hogy a mennyiségi növekedés csak az egyik szempont, ennél fontosabb a tartalmi elmélyítés.

A társadalomszervezés egy további funkciója a jövő értelmiségének a kinevelése lett volna. E téren is a civil tevékenységek fontosságát hangsúlyozták, a megoldást a szórakoz(tat)ás és a hitéleti aktivitás összehangolásában keresték. A szervezési munkában a papságnak és a katolikus tanítóknak szántak kiemelt szerepet.

Fontos kérdés, hogy a nagygyűlési felszólalók miben látták a katolikus „társadalmi akció” eredménytelenségének, mérsékelt sikereinek okát. A legtöbbször elhangzó szempont talán az volt, hogy a katolikus társadalom túlságosan kényelmes, a megoldást másoktól várja. A cselekvésre buzdítás, sőt a passzivitás miatti ostorozás is visszatérő motívum volt a beszédekben. Rakovszky István például 1908-ban a „tettek katolicizmusának” erejéről beszélt, szemben a mozdulatlan „deklamáció katolicizmusával”. A nagygyűlések indulása után öt évvel Boromisza Tibor ennek jegyében kérte számon a mozgalom „mártírjait”, és javasolta, hogy

a vidék szervezését is minél előbb kezdjék meg. Enélkül ugyanis csak évi egy-két napon, a nagygyűléseken ünnepelhet a katolikusság, az év többi részében „múmiaként” hever.

Voltak, akik hibának tekintették a közművelődési célok előtérbe helyezését, mert ezek miatt kevesebb figyelmet tudtak szentelni a gazdasági és politikai szempontoknak, így ezeken a területeken is lemaradásban voltak. Csernoch János is e szellemben róttá fel a korszak végén, hogy a munkásság megszólítása sikertelen volt, ezen a téren a szociáldemokraták jóval több eredményt értek el.

Az első világháború előtt a tömegek megszólítását és tömörítését nem sikerült hatékonyan megoldani. Kevés volt az e téren igazán aktív világi értelmiségi, pedig az egész mozgósítási terv rájuk épült, őket szánták a mozgalom hajtóerejének. Ezért volt fontos a szervezők, aktivisták személyének megfelelő kiválasztása. A munkába aktívan be kellett vonni a papságot, és a katolikus tanítókat is „csatasorba” kívánták állítani. Összességében a katolikus társadalomszervezés keretei a világháború előtt már kialakultak, a személyi feltételek azonban nem voltak adottak. A két legfontosabb célcsoport (a munkásság és a világi értelmiség) megszólítása pedig kevés gyakorlati eredménnyel járt.

Források

Levéltári források

Püspökkari Konferenciák Jegyzőkönyvei (PKK Jgyk.). 1892. május 10., 1892. december 17., 1893. november 30. *A Magyar Püspöki Kar Konferenciáinak jegyzőkönyvei (1892–1918)*. Forrás: Esztergomi Primási Levéltár. *(Jegyzőkönyv a nmélt. püspöki karnak ... évi ... Budapesten főméltóságú Vaszary Kolos hercegprimás elnöklete alatt folytatólagosan tartott tanácskozmányáról.)*

Sajtó

Katolikus Közlöny (KK)

Magyar Állam (MÁ)

Religio (R)

Szövetségi Értesítő (SZÉ)

Nyomtatásban megjelent források

A katolikus nagygyűlés Pozsonyban 1894. június 29-ikén. Pozsony: Wigand F. K., 1894.

A komáromi kath. nagygyűlés 1893. április 23-án. H. n., 1893.

A Sopronban 1893. február 20-án tartott katolikus nagygyűlés emlékkönyve. Sopron, 1893.

A székesfehérvári kath. nagygyűlés története kibővíve a kath. körök szervezésére vonatkozó adatokkal. Székesfehérvár, Fejérmegyei Napló, 1895.

Alapszabály tervezet a katolikus nagygyűlés szervezésére Magyarországon. Pest, 1869.

Gyürky Ödön (szerk.) 1896: *A magyarországi katolikus egyesületek első országos kongresszusa*. Budapest: Alkotmány Ny.

- Gyürky Ödön (szerk.) 1900: *A magyar katholicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott országos katolikus nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én.* Budapest: Buschmann F.
- Gyürky Ödön (szerk.) 1901: *A magyar katolikusok második Országos Katolikus Nagygyűlése Budapesten 1901. november 4–7-én.* Budapest: Buschmann F.
- Hetedik katolikus nagygyűlés évkönyve. Budapest: Országos Katolikus Szövetség, Stephanus Nyomda. *Szövetségi Értesítő* (1907) I/5–10: 129–448.
- Szecsányi Vilmos (szerk.) 1894: *A nagyapolsányi katolikus népgyűlés emlékéül.* Budapest: Nagy Sándor Könyvnyomdája.
- VIII. Katolikus nagygyűlés. *Szövetségi Értesítő* (1908) II/4: 321–689.

Irodalom

- Adriányi Gábor 2000: Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943. *Vigília* 2000/10: 739–746.
- Atkin, Nicholas - Tallett, Frank 2003: *Priests, Prelates and People - A History of European Catholicism since 1750.* London: Oxford University Press.
- Boroviczény Nándor 1907: *A szociális tevékenység kézikönyve.* Budapest: Stephaneum.
- Chadwick, Owen 1998: *A History of the Popes 1830–1914.* Oxford: Clarendon Press.
- Denzinger, Heinrich - Hünermann, Peter 2004: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai.* Bánytereny: Örökmécs Kiadó - Szent István Társulat.
- Domaniczky Endre 2012: Adalékok a magyar egyesületi jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle* 2012/1: 1–16.
- Gergely Jenő 1999: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* Budapest: Pannonica Kiadó.
- Gószy Zoltán 2013: A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 53–84.
- Klestenitz Tibor 2012: Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen. In Mózesy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012.* A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai. Székesfehérvár: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. 114–131.
- Klestenitz Tibor 2013: Két nagygyűlés Budapesten. *Médiakutató* 2013/14: 53–64.
- Klestenitz Tibor 2014: Szalonygyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon. In Balogh Margit - Varga Szabolcs - Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században.* Pécs - Budapest: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola - MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 463–486.
- Klestenitz Tibor 2015a: A hitélet elmélyítésének kérései a magyar katolikus nagygyűléseken a dualizmus korában. In Klestenitz Tibor - Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 143–154.
- Klestenitz Tibor 2015b: Mellékszerepben. Prohászka Ottokár fellépése a katolikus nagygyűlések szakosztályi és egyesületi ülésein. In Mózesy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2012–2015.* Székesfehérvár: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. 121–139.
- Mondin, Battista 2001: *Pápák enciklopédiája.* Budapest: Szent István Társulat.

- Nyisztor Zoltán 1962: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújítása*. Bécs: Verlag Opus Mystici Corporis.
- Pálosi Ervin 1913: Budapest hitéletéhez. *Magyar Kultúra* 1913. január–június: 545–554.
- Salacz Gábor 1974: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München: Molnár Ny.
- Smid Mária Bernadett 2013: Mária útjai. Katolikus belmisszió a 20. század első harmadában Magyarországon a jezsuiták működése nyomán. In Bárth Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék. 286–307.
- Szabó Dániel – Boros Zsuzsanna 1999: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest: Korona.
- Szabó Dániel 1977: A néppárt megalakulása. *Történelmi Szemle* 1977/2: 169–208.
- Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidék. *Történelmi Szemle* 1992/3–4: 199–230.
- Szántó Konrád OFM 1988: *A Katolikus Egyház története*. II. kötet. Budapest: Ecclesia.
- Szögi László 1991: A katolikus nagygyűlések Magyarországon. In Bárdos István – Beke Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténelmi konferencia előadásai. 1991. május 29–31*. Esztergom: Oktáv-Press Kft. 509–512.

A Lónyay utcai Iparrajziskola Budapesten 1890 után. © Klösz György/Fortepan/Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.094

Vörös Katalin

Az iparoktatás külföldön

*Kísérlet a dualizmus kori pedagógiai sajtó
és iparoktatás-politika árnyalására¹*

Jelen tanulmány a külföldi iparoktatás szerepét és reprezentációját kívánja bemutatni a *Magyar Iparoktatás* századfordulón (1896–1904) megjelenő számainak vizsgálatával. A magyar pedagógiai sajtó – sajtótörténeti szempontból – eddig kevésbé kutatott szaklapjának elemzése egyrészt a kormányzati oktatás- és gazdaságpolitikai törekvések árnyalásához, másrészt az iparoktatás 19. század végére megszilárduló intézményrendszerének értelmezéséhez segíthet hozzá. A magyar modern iparoktatási rendszer több külföldi modell „versenyeztetésével” születhetett meg a századfordulóra (vö. Vörös 2013). A *Magyar Iparoktatás* szövegeinek elemzésével elsősorban a kiépült modern oktatási rendszer „finomhangolásáról”, ezen belül is az 1904/1905-ös iparoktatási reformhoz vezető útról tudhatunk meg többet, ami egyben kutatásunk időkeretét is kijelölte.

A sajtótörténeti és a neveléstörténeti kutatások metszetén

A sajtót mint történeti forrást a 20. század második felétől kezdték elismerni a történészek, amely ekkorra már nem pusztán a mondandójuk „színesítésére” szolgált, hanem önálló kutatási területté is vált. Ebben nem elhanyagolható szerepe volt Habermas mára klasszikusnak számító, a „polgári nyilvánosságot” vizsgáló

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Supported through the New National Excellence Program of the Ministry of Human Capacities (ÚNKP-16-3).

munkájának, amely a magyar (művelődés)történeti munkákra is jelentős hatást gyakorolt. (A magyar sajtótörténeti kutatásokról, illetve annak kérdéseiről lásd bővebben: Gyáni 2006; Lipták 2011; Mátay 1999.) A 19. század második felében lezajló társadalmi, gazdasági, technikai és kulturális változások következtében hazánkban is ugrásszerűen megnövekedett az elérhető sajtótermékek száma, így nem véletlenül a sajtótörténeti vizsgálatok is egyre nagyobb figyelmet szentelnek ennek a korszaknak. Az elmúlt években a magyar neveléstörténetben is meghatározóvá váltak a dualizmus kori magyar pedagógiai sajtót érintő kutatások, amelyek sokszínűen, változatos módszertani megközelítéssel használták fel a különböző folyóiratokat történeti vizsgálódásukban. Témaválasztásukat főként gyermek-, nőnevelés-, valamint professziótörténeti (ezen belül is a tanítói hivatásra vonatkozó) fókusz jellemezte (Nóvik 2014: 189–194). A szakoktatás-történeti kutatások, egy-két újabb eredményt leszámítva (Bódy 2006; Nagy A. 2014a, 2014b; Székely 2012, 2013), nem tartoznak a neveléstörténet-írás fő áramába,² így a sajtótörténeti kutatások vonatkozásában sem találhatunk túl sok tematikus előzményt. A dualizmus korszakának két meghatározó szakképzési lapját – a *Kereskedelmi Szakoktatást* és *Magyar Iparoktatást* – eddig főként pusztán adatközlőként használták a kutatók, média- vagy professziótörténeti jelentőségük szempontjából nem vizsgálták azokat.³

A *Magyar Iparoktatás*, mint hivatalos állami közlöny, primer forrásként alkalmas lehet az állami ipar(oktatás)politikai törekvések bemutatására, a kormányzathoz közeli szakmai közösség oktatással kapcsolatos koncepcióinak, politikai kultúrájának vizsgálatára is (vö. Cieger 2000). Más forrásokkal kiegészítve pedig a dualizmus kori iparoktatási intézetek tanítói és tanárai mentalitásának megrajzolását is elősegítheti. E kutatás természetesen nem vállalkozik a vizsgált téma teljes körű feltárására, annak csak egy szegmensét kívánja megragadni: az idegen, a más megtapasztalását és megítélésének reprezentációit igyekszik bemutatni a külföldi iparoktatásról szóló szövegek vizsgálatával, amelyen keresztül az iparoktatás elitjének szakmai közösségéről is többet tudhatunk meg.

² Az iparoktatás historiográfiájához lásd Vörös 2014.

³ A *Magyar Iparoktatás* forrásbázisára építve írta meg Fericsán Kálmán *Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatás és fejlődése Magyarországon* című munkáját (Fericsán 1999), Nagy Adrienn kereskedelmi szakoktatást érintő munkáiban rendszeresen felhasználja a *Kereskedelmi Szakoktatás* című lap adatait (Nagy A. 2014a, 2014b).

A forrás: a *Magyar Iparoktatásról*

Európában a 18. század végétől általánossá vált a sajtó differenciálódása, ami a 19. században tovább folytatódott. A professzionalizációs folyamatok részeként, az egyes szakértelmiségi csoportok létrehozták a saját kommunikációs színtereiket, amelyek között a nyomtatott sajtónak meghatározó szerep jutott. Hazánkban az 1850-es évek végétől sorra alakultak az egyes szakmák közlönyei, tudományos folyóiratai (Buzinkay 1993: 38–42; Gécz 2007: 57–58). A szakképzés kérdése a felvilágosodás korától meghatározó nevelésügyi és gazdasági témának számított a különböző sajtótermékekben (erről lásd bővebben Fehér 2005: 236–266), de önálló, a szakoktatással foglalkozó folyóiratok csak a 19. század utolsó harmadában jöttek létre. 1892-ben indult el a Schack Béla által Pozsonyban szerkesztett *Kereskedelmi Szakoktatás*, illetve négy évvel később a *Magyar Iparoktatás*, amelynek szerkesztői feladatait kezdetben (1896 és 1900 között) Szerényi József látta el.

Nóbik Attila a dualizmus kori magyar pedagógiai sajtókiadást elemezve megállapította, hogy az 1880-as évek második felétől csökkent a kiadott lapok száma a korábbi időszak átlagához viszonyítva, és igen szeszélyes ingadozást mutatott. „A század végén kezdett újra a már megszokott szint közelébe emelkedni a lapszám. Érdekes, hogy a növekedés beindulása nem kapcsolható a millenniumhoz, hisz abban az évben nemhogy nőtt volna a megjelentetett újságok száma, hanem némileg csökkent” (Nóbik 2014: 193). A Nóbik által megállapított tendenciáknak ellent a *Magyar Iparoktatás* 1896. szeptemberi megindítása. A kezdetben havonta, majd 1897-től kéthetente⁴ megjelenő folyóirat a Kereskedelemügyi Minisztériumon belül működő Országos Iparoktatási Tanács⁵ hivatalos közlönyeként jelentkezett, és mint ilyen, kevésbé függött az éppen aktuális piaci viszonyoktól. A pedagógiai lapok élettartamát vizsgálva ugyanis egyértelműen látható, hogy a lapok többsége a kezdeti ügybizgalom enyhülését követő években megszűnt – a korszakban megjelent összes periodika 59%-a nem érte meg a hatodik évét (vö. Nóbik 2014: 192–194; Gécz 2007: 65–66). A *Magyar Iparoktatás* kifejezetten hosszú életű pedagógiai folyóiratnak számított, huszonhárom éven át folyamatosan működött, megszűnésére csak az első világháború alatt került sor.

Az iparoktatás területén tevékenykedő tanárok és szakemberek számára készült, országos terjesztésű kiadvány célja szerint,

⁴ A *Magyar Iparoktatás* július és augusztus kivételével kéthetente jelent meg, minden hónap 1-jén és 15-én; egy évben összesen húsz lapszám került kiadásra.

⁵ Az Országos Iparoktatási Tanács (1901-től Országos Kereskedelmi és Iparoktatási Tanács) a dualizmus kori magyar szakoktatási rendszer kialakításában és működésében rendkívül fontos szerepet játszó, a Kereskedelemügyi, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumok delegáltjaiból álló tanácsadó és véleményező testület volt.

[e]lsősorban, a tanítótestületek tagjainak művelése, szakképzettségük növelése s általában az iparoktatás színvonalának, módszerességének, eredményességének fokozása volt a célja, de tanulságos cikkei miatt az ifjúsági könyvtárak is kiváló eredménnyel felhasználhatták (Áfra Nagy 1937: 73).

Elindításánál a vezérfonalat az Iparoktatási Tanács osztrák megfelelőjének [Zentralkommission für Angelegenheiten des gewerblichen Unterrichts] szaklapja, az 1883-tól megjelenő *Zentralblatt für das Gewerbliche Unterrichtswesen in Österreich* jelentette a szerkesztőség számára. Akárcsak a bécsi, a magyar folyóirat is egyszerre próbálta meg betölteni egy hivatalos szakpolitikai értesítő és egy pedagógiai szaklap szerepét, amely kettőséget a különböző funkciójú szövegekben érhetjük tetten (vö. Grüner 1987: 13, 56).

Az egyes lapszámok felépítését tekintve viszonylagos állandó szerkezettel találkozunk, ami jól illeszkedett a korabeli magyar (pedagógiai) szaklapok jellemző struktúrájához is (Géczi 2007). A számok elején hosszabb értekezéseket találunk, ezeket az állandó rovatok követik: az „Iparoktatási intézetek értesítői”, a „Könyvszemle”, a „Külföldi szemle”, a „Hivatalos” és a „Vegyesek”. Utóbbi három rovat a lap referáló jellegét erősítette a legújabb minisztériumi rendeletek, intézkedések közzétételével, illetve külföldi, országos és helyi szinten releváns, az iparoktatást érintő aktuális eseményekről szóló rövid híradások révén. Az alapvetően leíró, objektív hangvételre törekvő rövid beszámolók mellett a *Magyar Iparoktatás* hivatalos szakügyi közlöny jellegét erősítette az Országos Iparoktatási Tanács üléseiről készült jegyzőkönyvek mellékletekként történő közzétevése is.⁶ A megjelent cikkek és tanulmányok között aktuális események kapcsán született beszámolókat, vitaindító szövegeket, szakoktatás-, illetve ipartörténeti tanulmányokat, módszertani fejtegetéseket és külföldi tanulmányutak jelentéseit is megtalálhatjuk. Nem csupán referáltak egy-egy kérdésről, hanem értelmezték, elemezték és kritizálták is azokat, ilyen módon a szakmai közvéleményt leginkább befolyásoló szövegeket itt találhatjuk. Ez utóbbiak jellemzően több részletben, folytatásokban jelentek meg. A szaklapokra jellemzően hirdetésekre, fizetett reklámokra nem szántak lapfelületet, a lap kiadását egyrészt az előfizetési díjakból, illetve az állami költségvetés vonatkozó tételeiből fedezték.⁷

⁶ A Tanács jegyzőkönyvei a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára iratanyagának pusztulásával megsemmisültek, így a *Magyar Iparoktatás*ban közölt nyomtatott példányok forrásértéke a téma kutatói számára alapvető fontosságú (MNL K 235 Országos Iparoktatási Tanács 1892–1898).

⁷ Az 1897-es költségvetésben 1500 forintot szántak a folyóiraatra, míg 1898-tól ezt az összeget 2000 forintra emelték. A kereskedelmi miniszter indoklása szerint

a „Magyar Iparoktatás” című szakfolyóirat segélyezésére 500 forinttal többet irányoztam elő, mert a lap – mely a hazai iparoktatásnak kiváló szolgálatokat van hivatva tenni – 1897. évi szeptember hótól kezdve többé nem havonként, hanem kéthetenként jelenik meg, évenként 10

Potenciális olvasók

A folyóirat tényleges olvasótáborát és elterjedését a források hiányában szinte lehetetlen megállapítani. Az újság előfizetőinek jegyzéke eddigi kutatásaink során nem került elő, így egyéb források bevonásával csak hozzávetőlegesen tudjuk megjelölni az olvasók körét. A lap célkitűzésének megfelelően a különböző alsó és középfokú iparoktatás hivatalos közlönyeként működött. Áfra Nagy Lajos 1937-es munkájában a tanonciskolák könyvtári állományáról írja, hogy az *Iparosok Olvasótárá*n kívül a „kötelezően előfizetett *Magyar Iparoktatás*” jelentette a minden évben biztosan beszerzett új kiadványokat (Áfra Nagy 1937: 69). Amennyiben valóban minden tanonciskola és ipari szakiskola ténylegesen előfizetője volt a lapnak,⁸ akkor az az 1903/1904-es tanévre vonatkozóan 45 középfokú intézményt és 458 tanonciskolát jelentene. Figyelembe véve a tanszemélyzet létszámát (előbbiben 394 tanár, míg utóbbiban 2659 tanító volt ekkor alkalmazásban a *Statisztikai évkönyvek* adatai alapján),⁹ körülbelül 3000 fős potenciális olvasótáborról beszélhetünk a századfordulón.¹⁰ A különböző iparoktatási intézmények oktatói azonban sem kulturális, sem társadalmi értelemben nem képeztek egységes csoportot, ilyen értelemben egy rendkívül heterogén lehetséges olvasótáborral kellett számolniuk a szerkesztőknek.¹¹ A szakképző intézetek tanárainak és tanítóinak tényleges olvasási szokásaira vonatkozó részletesebb vizsgálatra itt nem vállalkozunk, hiszen ennek feltárásához vagy konkrét olvasási szokásokra vonatkozó forrásokra lenne szükség – amelyek a legkritikább esetben állnak rendelkezésre¹² –, vagy a potenciális olvasók társadalmi-kulturális pozícióinak meghatározásával, az adott professzió(k) részletesebb elemzésével juthatnánk. Érdekes adalékot jelenthet a kérdés kapcsán Thék Endrének a szaktanároktól elvárt magatartási normákat érintő megjegyzése

ívvél nagyobb terjedelemmel, a mit lehetővé teendő, biztosítottam szerkesztőségének állandó segély gyanánt évi kétezer forintot (Állami költségvetés 1898. évre, 1897: 56).

⁸ A felső és ipari szakiskolák értesítői azonban nem következetesen tüntették fel a könyvtári gyarapodást, így tényleges forrásaink erre vonatkozóan itt sincsenek.

⁹ Magyar statisztikai évkönyv 1905: 167–168.

¹⁰ A lap indításának évében a különböző típusú középszintű iparoktatási intézményekben 2474 tanár és tanító olvashatta potenciálisan a folyóiratot (Magyar statisztikai évkönyv 1898: 141–142).

¹¹ A kisipar és a tanoncoktatás jelentős figyelmet kapott a külföldi tematikájú írásokban is, ami többek között az előfizetők körében nagyszámú előforduló tanonciskolákkal hozható összefüggésbe.

¹² Az olvasás a jelenben zajló, meglehetősen szubjektív gyakorlat, amelyről az olvasók ritkán számolnak be, ezért a legtöbbször csak közvetett forrásokra támaszkodhatunk (Lipták 2011).

az Országos Iparoktatási Tanács ülésén: „A tanárról fel kell tételezni azt, hogy lépést igyekszik tartani a szakirodalom fejlődésével is, tájékozódást szerez utánajárással arról, hogy mit mívelnek a szomszédban”.¹³

A külföldi minták szerepe a *Magyar Iparoktatásban*

A *Magyar Iparoktatásban* megjelenő „külföld” fogalom körülhatárolásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül az adott korszak politikai kereteit sem. A „külföld” fogalma az Osztrák–Magyar Monarchia esetében nem tekinthető teljesen magától értetődőnek. Ausztria–Magyarország nemzetközi jogi státuszát tekintve ugyanis – többek között közös külpolitikája, hadügye és uralkodója révén – a korabeli Európa és a glóbusz más országai számára is egy államot jelentett, jóllehet ez az állam két ország szövetségéből született. A Monarchia egyes országai féltő aggodalommal őrködtek saját nemzeti jogaik és érdekeik felett. A soknemzetiségű birodalomban – a romantika által túlfűtött nemzeti öntudatnak is köszönhetően – a „hazai” és a „külföldi” fogalompár eltérő tartalmakkal telítődött saját államuk vonatkozásában, mint a határokon túli államok fogalmi konstrukciójában. Magyarországon tehát a 19. század második felében egyaránt „külföldnek” tekinthető Ausztria, Franciaország és Svédország is.

A külföldi tudományos eredmények, tendenciák figyelemmel követése és recepciója már a kezdetektől sajátja a magyar pedagógiai gondolkodóknak és neveléstudományi szakembereknek (lásd Fehér 2005; Németh 2002). Az országhatárokon túli fejleményeket vizsgáló teleszkóp fókusza azonban nem mindig ugyanarra a területre és ugyanolyan élességgel vetült. A kiegészítést követően az oktatási rendszer modernizációjához szükséges támpontok keresésénél is számos szakember külföldi tanulmányútját támogatta a kormány,¹⁴ ez a támogatási rendszer a századfordulón is fennmaradt.¹⁵ A más országok oktatásának tanulmányozását

¹³ Thék Endre ezt a megjegyzést az Országos Iparoktatási Tanácsban Gaul Károly tantervjavaslatának vitájánál tette (Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács jegyzőkönyve, 1900. december 14., 5. A *Magyar Iparoktatás 1900/1901. évfolyama* külön mellékleteként).

¹⁴ Már Eötvös József és Trefort Ágoston is több szakembert küldött külföldi, főként nyugat-európai tanulmányutakra, hogy megfelelő modelleket és mintákat keressenek a modern szakképzési rendszer kiépítéséhez (Vörös 2013).

¹⁵ Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter alábbi indoklását olvashatjuk az 1898. évi Állami költségvetésben az iparoktatást érintő tanulmányutakra vonatkozóan:

Ugyanezen célra [műszaki tanárképzés] szolgál még az iparoktatási tanulmányi ösztöndíjakra – úgymint az előző években – felvett 6.000 forint is, melynek egy részét ugyan a központi személyzet feltétlen szükséges külföldi tanulmányutai veszik igénybe, nagyobb része azonban

szolgált „missziók”, utak természetesen nem tekinthetők csupán magyar specifikumnak a korszakban. Európában, Ázsiában és Amerikában is számtalan példát találhatunk szakemberek és kormányhivatalnokok tanulmányútjaira, amelyek főként meliorisztikus,¹⁶ modernizációs célokat hivatottak szolgálni. Ezen utak tapasztalatait összefoglaló munkákat a neveléstudomány az összehasonlító pedagógiai kutatások előfutárainak is tekinti (Wilson 2006: 27–29; Daele 2001: 48–59).

Az iparoktatási aktorok tudatosodásának, a közelgő millenniumi ünnepsorozatnak és a nemzetközi szinten is jelentkező szakoktatási reformoknak köszönhetően az 1890-as évektől a magyar szakképzés is újabb lendületet kapott. Számos iskolát alapítottak, illetve a meglévők működését bírálták felül, gyakran államosították vagy állami támogatásban részesítették azokat. A reformok kidolgozásában nagy szerep jutott az 1892-ben felállított Országos Iparoktatási Tanácsnak is, amelynek deklarált feladatai közé tartozott a külföldi iparoktatás tanulmányozása is, miként ezt működési szabályzatában megfogalmazták: „figyelemmel kíséri és nyilvántartja az ipari szakoktatás terén a külföldön előforduló mozgalmakat”, illetve „a külföldi ipari szakoktatásra vonatkozó jelentések[et]”¹⁷ készíti. A Tanács által összeállított szakmai jelentések, illetve a kereskedelemügyi minisztérium által támogatott tanulmányutak beszámolóí adják a *Magyar Iparoktatásban* megjelenő, a külföldi szakoktatást érintő cikkek alapját.

A külföldi tematika szerepe a *Magyar Iparoktatásban*

Kutatásunk körébe a folyóirat azon szövegeit vontuk be, amelyek témája egyértelműen a nem hazai oktatás körébe tartozik.¹⁸ Ennek alapján két nagy csoportra bonthatók az elemzésünk tárgyát képező írások: 1. A „Külföldi szemle” rovatban megjelenő rövidebb (jellemzően egy oldal) terjedelmű híradásokra, ismertetőkre, amelyek főként a külföldi folyóiratok, szakmai jelentések és szakirodalom alapján

arra szolgál, hogy évenként több igazgatót, tanárt és művezetőt rövid időre – egy-két hónapra – akár itthon az országban, akár a külföldre tanulmányútra küldhessek, hogy így állandóan módjukban legyen az ide vágó külföldi viszonyokat figyelemmel kíséni (Állami költségvetés 1897, 1898: 43).

¹⁶ A fejlődéselvű világnép értelmében az adott oktatási rendszer az ideális modell megtalálása révén tökéletesíthető.

¹⁷ A Kereskedelemügyi m. kir. Miniszter 1892. évi 57.593. sz. rendelete az Országos Iparoktatási Tanács szabályzata (MRT 1892: 3158–3164).

¹⁸ Eltekintünk tehát azon cikkek, tanulmányok elemzésétől, amelyek a magyar iparoktatás vonatkozásában csak utalásszerűen vagy nem célzottan foglalkoznak a külföldi szakoktatással.

készültek;¹⁹ 2. a nagyobb terjedelmű (átlagosan öt-hat oldalas) tanulmányokra, amelyekből számonként többnyire egyet-kettőt közöltek. Az utóbbi kategóriába sorolt szövegek különböző tanulmányutak tapasztalatait összegző beszámolók vagy egy-egy ország iparoktatásának külföldi szakirodalom alapján történő ismeretesei, illetve szakdidaktikai kérdésekről szóló fejtegetések voltak. A tanulmányok szerzői közül többen aktív tagjai voltak az Országos Iparoktatási Tanácsnak, és iskolaigazgatói tisztséget is betöltöttek, nem mellesleg tankönyvírókat, tanárokat és ipariskolai tanárjelölteket is találhatunk a soraikban.²⁰

A vizsgált szövegkorpusz kvantitatív vizsgálata alapján elmondhatjuk, hogy a nyolc évfolyamban az íráskorok átlagosan 17-18%-a foglalkozott a külföldi iparoktatás kérdésével.²¹ A tanulmányutak jelentései gyakran egy-egy nemzetközi kiállítás vagy kongresszus környékén kulminálódtak, így nem meglepő, hogy a párizsi világkiállításra kiküldött magyar iparoktatási delegáció beszámolóí révén az 1900/1901-es évben a legmagasabb a külföldi tematika aránya (30,1%) a folyóiratban. Az 1902-es torinói világkiállítás ezzel szemben a hazai iparoktatási szaksajtóban szinte alig jelent meg, hiába érdemelte ki ott a magyar iparoktatás ismételtlen a zsűri „grand prix” elismerését. A torinói események hazai recepciójának hiányát valószínűleg a jóval kisebb magyar küldöttségben kereshetjük (Az iparoktatás az 1902–1905. években 1906: 116; Székely 2012: 165–175). A legalacsonyabb arányt (8,8%) a Széll-kormány bukását követő időszakban (az 1903/1904-es évfolyamban) találhatjuk. Az 1903/1904-es évfolyamban tanulmányútról készült jelentést nem olvashattak a lap előfizetői, csupán egy, a külföldi utazások relevanciáját kétségbe vonó, meglehetősen bíráló hangvételű cikket Stegmüller Károly tollából (Stegmüller 1904: 274–278).²² A külföldi tanulmányutak és cikkek szá-

¹⁹ A „Külföldi szemle” rovat a világháború alatt, már az 1913/1914-es évfolyamtól megszűnt a lapban. A külföldi tematika önálló rovat formájában nem, csupán egyes cikkek szintjén jelent meg a *Magyar Iparoktatásban* (Magyar Iparoktatás 1913/1914 – 1916/1917 alapján).

²⁰ Név szerint azonosítható, külföldi témában publikáló szerzők: Bánfi János, Bánhegyi Aladár, Berecz Gyula, Csizik Gyula, Faragó Ödön, Fekete Jakab, Felner Károly, Füleki József, Gaul Károly, Gelléri Mór, Grócz Ernő, Györgyi Kálmán, Hannauer Jenő, Hegedűs Károly, Nagy Jenő, Nesnera Aladár, Pap János, Stegmüller Károly, Szegedi Árpád, Sztankay F. Béla, Szűts Izsó, Tetmajer Károly, Thiering Oszkár, Vámos Dezső, Víg Albert, Witt Emil, Zulawski Andor (Magyar Iparoktatás 1896/7–1903/4).

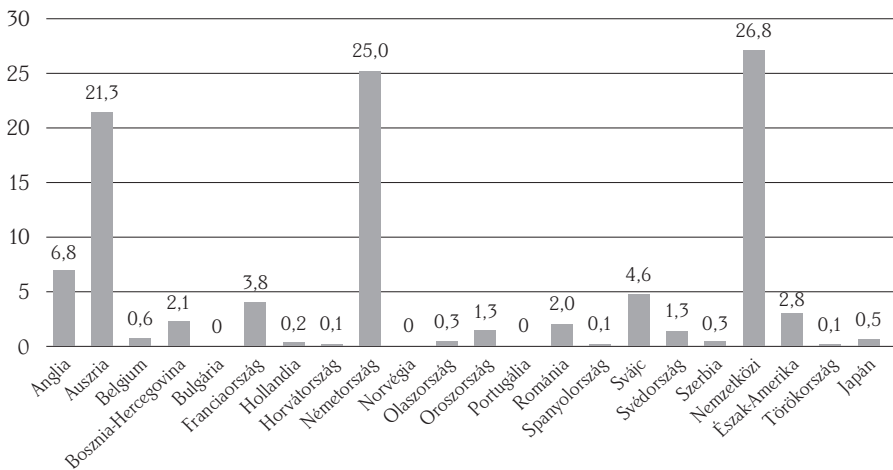
²¹ Az 1896/1897-es évfolyamban 20,3%, az 1897/1898-asban 16,9%, 1898/1899-esben 12,1%, 1899/1900-esben 19,9%, 1900/1901-esben 31,1%, 1901/1902-esben 15,3%, 1902/1903-asban 20,4%, 1903/1904-esben 8,8% a külföldi szakoktatással foglalkozó cikkek és tanulmányok aránya. (Az arányok az egyes évfolyamokban megjelent külföldi tematikájú írások és az adott évfolyam terjedelmének összevetésével kerültek kiszámításra a *Magyar Iparoktatás* 1896/1897–1903/1904 közötti összes számát figyelembe véve.)

²² Stegmüller kritikája főként a párizsi világkiállításra kiutazók kapcsán fogalmazódik meg. Véleménye szerint sokszor nem kellően tájékozott, idegen nyelveket nem beszélő, fiatal, tapasztalatlan tanárokat és diákokat küldtek ki a neves eseményre, ahol „[ö]sszeszedik tehát egyszerűen a nyomtatott

mának lecsökkenését azonban nem az állami támogatások elapadásában kell keresnünk, hiszen a költségvetésben 1899 és 1904 között minden évben egységesen 16 ezer korona szerepelt az iparoktatást szolgáló tanulmányi célokra.²³ A terjedelmesebb cikkek, illetve beszámolók elmaradása mögött nyilván valamilyen egyéb szakpolitikai döntést kell keresnünk. A Kereskedelemügyi Minisztérium, mintegy az addigi külföldi tanulmányok és az 1904/1905-ös tanévtől bevezetésre kerülő új ipariskolai tanterv legitimációjaként, *Az iparoktatás Magyarországon és külföldön* címmel egy terjedelmes kötetet jelentett meg 1904-ben, amelyet cezúráként értelmezhetünk a századforduló magyar iparoktatásában.

Sokat elárul a korabeli magyar iparoktatás-politika irányultságairól, hogy mely államokról és milyen arányban jelentettek meg írásokat a szakma hivatalos közlönyében. A vizsgált szövegek alapján egyértelműen (nyugat-)európai fókuszú „külföld” fogalom rajzolható meg, amelynek határvonalai a kontinens országain kívüli egyedül Észak-Amerika és Japán irányába tágulnak.²⁴ Az egyetlen országgal foglalkozó cikkek és tanulmányok közül a legtöbb Ausztria (21,3%), illetve Németország (25%) szakképzési rendszerét mutatja be.

A Magyar Iparoktatás című folyóiratban megjelenő külföldi tartalmú írások aránya (%) országok szerint (1896–1904)

prospektusokat és azokat adják be, vagy onnan írják ki a tanulmányút jelentéseket [...] a kéjutazásszerű végigrohanásokat egyáltalán nem szabadna engedélyezni államköltségen” (Stégmüller 1904: 276).

²³ 1905-ben lecsökkentették az iparoktatási célokot szolgáló tanulmányutakra szánt költségvetést 12 ezer koronára, majd az 1911-es költségvetésben ismét megemelték 15 ezer koronára (Állami költségvetés 1905, 1904: 54; Állami költségvetés 1911, 1910: 73).

²⁴ Japán iránt a 19. század második felétől egyre intenzívebb figyelmet tanúsítottak Magyarországon. A jelenség neveléstudományi vonatkozásairól Kéri Katalin írt részletesebben (Kéri 2015).

A szövegek között külön kategóriát képeznek az úgynevezett „Nemzetköziek” (26,8%), amelyek egy-egy szakpolitikai vagy didaktikai kérdés kapcsán több ország oktatásügyi választát párhuzamosan jelenítik meg. Ezek esetében is elmondható, hogy Ausztria és Németország ugyancsak meghatározó viszonyítási pontot jelent, de Anglia, Franciaország, Svájc, Olaszország és az Egyesült Államok sokkal markánsabban szerepelnek, mint az önálló országtanulmányok esetében. Valamennyi tanulmányt (127 db) figyelembe véve mintegy harmaduk végez – túllépve a statikus, leíró jellegű adatfelsoroláson – tényleges összehasonlítást is.

A szakmai diskurzus színtere

Az országok előfordulásának gyakoriságából még nem következtethetünk azok megítélésére, illetve az elbeszélések hangvételére. Ausztria és Németország – mint a két leggyakrabban megjelenő szereplő – sem minden esetben pozitív példaként vagy „hósként” szerepel. Az egyes országok szakoktatásával kapcsolatban megjelenő eltérő vélemények, hangok az adott szakmai közösség differenciált véleményalkotásosára, diszkurzív jellegére engednek következtetni, amit az Országos Iparoktatási Tanács jegyzőkönyvei is megerősítenek.²⁵ Az eltérő vélemények főként a magyar iparoktatásra történő reflexiókban, illetve az adaptáció lehetőségének kérdésében jelennek meg.²⁶

A *Magyar Iparoktatás* szövegeinek polemizáló karaktere különböző transztextuális viszonyokban is tetten érhető, amelynek érdekes példája Szerényi József szerkesztőnek egy-egy tanulmányhoz fűzött kommentárja. Szerényi megjegyzései több esetben relativizálják, illetve megkérdőjelezzik a főszerzők állításait: Tetmajer Károly, a porosz műszaki tanárképzésről írt, több részletben megjelenő, terjedelmes beszámolójában a tanulmányutak szerepére is kitért. A hazai viszonyokra reflektálva megjegyzi, hogy a tanulmányutak tekintetében hazánkban is „örvendetes haladás mutatkozik”, de „[a]ttól tartok, hogy mi a külföld érthető vonzásának hatása alatt, hajlandóak vagyunk kissé elhanyagolni saját hazánk tanulmányozását” (Tetmajer 1898: 500), szemben a délnémet államokkal, amelyek szerinte ebben a tekintetben is példamutatóak lehetnének számunkra. A magyar viszonyok elhanyagolása kapcsán találhatjuk Szerényi első szerkesztői megjegyzését a lábjegyzetben: „Nem mondhatnók. Szerk.” (Tetmajer 1898: 500). Tetmajer fejtegetését

²⁵ Az Országos Iparoktatási Tanács jegyzőkönyveit lásd a *Magyar Iparoktatás* függelékeiben.

²⁶ Például a magyar polgári iskolákhoz kapcsolt tanműhelyek felett gyakorol kritikát Bánfi János Bécs városi ipariskoláinak bemutatásánál, amely szerinte megfelelő szervezete révén példaértékű lehet a hazai szakoktatás számára is (Bánfi 1900: 183–186).

tovább folytatva hozzáteszi még, hogy „Nézetem szerint célszerű lenne, kivált a fiatalabb tanerőket, kisebb csoportokban, előbb a magyar iparoktatási intézmények és ipartelepek tanulmányozására kötelezni, mielőtt a külföldre utaznának.” Itt következik a második szerkesztői kiigazítás: „Ez tényleg így is történik. Szerk.” (Tetmajer 1898: 500). Szerényi József kommentárjai egyszerre teszik élőbbé, plasztikusabbá a szakmai diskurzust, valamint tisztségeit és pozícióját²⁷ figyelembe véve a kormányzati iparoktatás-politika narratíváját is kihallhatjuk belőlük, ami a mindent tudó elbeszélő (tanár) hangján szólal meg, aki ha kell, kiigazítja tanítványai hibáit.²⁸

Példaképek és ellenfelek

A tanulmányok szövegeiben különböző narratív szerepeket azonosíthatunk, mint a példakép, az ellenfél, a versenytárs és a kívülálló. A különböző szerepek nem rögzülnek minden esetben egyértelműen az egyes országokhoz és oktatási rendszerükhöz, azok akár többféle szerepben is megjelenhettek. Az alábbiakban három ország szerepkonstrukcióit tárgyaljuk részletesebben.

Példaképek – Németország és Anglia

A korszak képzeletbeli szakképzési rangsorában Németország kétségtelenül előkelő helyet tudhatott magáénak.²⁹ A magyar szaklap szövegeiben azonban a német iparoktatással szemben is tetten érhető a kritikai hangvétel, amellyel abszolút első

²⁷ Szerényi József 1898-ban nemcsak a lap szerkesztője, hanem a Kereskedelemügyi Minisztérium iparoktatásért felelős szakosztályvezetője, miniszteri tanácsos is (MTCN 1898: 325).

²⁸ Az állam a helyes útra terelő jó gazda szerepében jelenik meg Szerényi *Az iparoktatás Magyarországon* című, 1897-ben megjelent munkájában is, amikor a korábbi magán-, illetve helyi kezdeményezésre megalapított intézmények államosítás révén „hosszú évek során át tartott szervezetlenség után egységes szervezetet és tantervet” kaptak (Szerényi 1897: 469). Természetesen az állam szerepét egy egységes, jól funkcionáló, modern szakoktatási rendszer kialakításában nem kívánjuk elvitatni, itt csupán sajátos narratívájára hívjuk fel a figyelmet.

²⁹ Németország oktatási rendszere nem volt egységes a 19–20. század fordulóján sem, államonként eltérő sajátosságokat mutatott, amivel a kortársak is tisztában voltak. Ennek ellenére az általános elveknek és törekvéseknek köszönhetően mégis számos közös, egységes vonás jellemezte, amely révén makroszintű összehasonlításoknál német iparoktatásról beszéltek, és nem poroszról vagy württembergiről.

helyéről ugyan kimozdították, de példakép szerepét teljesen ekkor sem kérdőjelezték meg:

...azt a mit kerestem t.i. a modern iparművészeti szellemben tanítást, oly mértékben mint pl. ez az angol ipariskoláknál van, nem tapasztaltam. Ez itt [Berlin] is a tapogatózás korát éli, noha e tekintetben a »Handwerkschule«-ban a rajzitanítás terén már egyes figyelemre méltó jelenségek észlelhetőek (Nagy J. 1898: 316).

A legtöbb esetben Németország, illetve a német iparoktatás(-politika) a követendő példa szerepét tölti be, miként ez a müncheni iparoktatási reform programja kapcsán írt beszámolóban is megjelenik: „sok tekintetben igen figyelemre méltó és követendő elveket tartalmaz”.³⁰

A külföldi példák keresése a szakképzés belső világát érintő aktuális kérdések kapcsán is jelentkezett. A századfordulón sokat vitatott szakdidaktikai témának számított: a továbbképzések struktúrája, a tanárképzés, az iskolai fegyelem vagy az elméleti és gyakorlati órák megoszlása is. Az iparoktatás egyik talán legtöbbet vitatott szakdidaktikai kérdése az 1890-es évek végén a rajzoktatás körül bontakozott ki. A rajzoktatás funkciójával, metodikájával, történetével sokan, sokféle megközelítésben foglalkoztak, de az iparoktatásban betöltött fundamentális szerepével kapcsolatban egyetértés volt. A kereskedelemügyi miniszter az 1898. évi költségvetésben megjelenő indoklásában a „sokkal haladottabb iparral bíró fejlett nyugati államok” rajzoktatásának tanulmányozását jelölte meg, mint a külföldi tanulmányutak egyik fő célját (Állami költségvetés 1898, 1897: 43). Nem meglepő tehát, hogy a következő években számos külföldi fejleményt bemutató és vizsgáló cikket találunk a *Magyar Iparoktatás* hasábjain.³¹ A rajzoktatással kapcsolatos diskurzus gyakran iparművészeti kérdésekkel: az eredetiséggel és a nemzeti stílussal kapcsolódott össze, aminek eklatáns példája Vig Albert³² 1898–1899 telén két részletben megjelenő írása. A lapszámok beköszöntő tanulmányaiként megjelent írások apropóját az iparművészeti múzeumban az angol Science and Art Department díjnyertes pályamunkáiból nyílt kiállítás jelentette (Vig 1898: 241–245). Az „összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között lévő” angol ipar-

³⁰ Az ipari nevelés újjászervezése Münchenben (*Magyar Iparoktatás* 1899/1900/19: 577).

³¹ Például: Csizik Gyula: Svéd iparoktatásról; Csizik Gyula: Svéd iparoktatásról; [sz. n.] Holland iparoktatás; [sz. n.] Külföldi Szemle. Svájc; [sz. n.] Belga műipar; Hegedüs Károly: A németországi iparmúzeumok; Györgyi Kálmán: A bécsi ipariskolák rajzai a jubileumi kiállításon; [sz. n.] Angol pályanyertes rajzok kiállítása; [sz. n.] Angol pályanyertes rajzok kiállítása; Z.: Az angol iparoktatás.

³² Vig Albert iparoktatási igazgató, az 1900/1901. évfolyamtól a *Magyar Iparoktatás* főszerkesztője.

művészet ismertetésével nemcsak a kiállítás értelmezéséhez járul hozzá a tanulmány, hanem fejlesztési programot is megfogalmaz a magyar iparoktatás számára.

[A] Rajz-technika tekintetében ezen kiállítás nem nyújtja azon képet, melyet ily kiállításoknál rendszeren megszoktunk, amennyiben ez nem annyira a szép kiállítási rajzok, hanem inkább helyes koncepciók és határozott biztos vonalakkal ábrázolt természeti jelenségek és gondolatok gyűjteménye. [...] Itt kerülnek a tömeg-termelésben előforduló közönséges díszítő elemeket és jól eső üdeséggel alkalmazzák a közvetlen környezetből vett természeti formákat. Ezen törekvések, manapság ugyan nem csak az angol, hanem úgyszólván minden iparművészeti iskolán otthonosak, a felfogás egyszerűsége azonban sehol sem érvényesül oly mértékben, mint épp itt. Ennek magyarázatát abban véljük felfedezni, hogy sok iskolában [t.i. német, francia] még mindig a kellenél nagyobb gondot fordítanak a rajzbeli modorosságra³³ (Víg 1898: 242–243).

Ez utóbbit a gyakorlati kivitelezés sínyli meg a szerző szerint, pedig „[a] szakiskolák éltető eleme a gyakorlati élet” (Angol pályanyertes rajzok kiállítása; Víg 1898: 245). A következő lapszámban Víg tovább folytatja a fejtegetését, ahol is figyelmeztető kritikát fogalmaz meg a korabeli magyar iparművészek felé. Az angol iparművészet itt az a példa lesz, amely megtalálta a helyes egyensúlyt új, nemzeti és régi között: „Az angolok bármennyire is igyekeztek iparművészetüket nemzeti irányba fejleszteni, nem lazították a törekvéseik és a hagyományos stílrányzatok közti kapcsolatot”. Azonban

[k]orszakunk az iparművészetek terén az új stílusok felfedezését tüzte ki feladatául, úgy látszik egyik nemzet sem akarja engedni a másoknak az alkotás dicsőségét. Pedig nem legutolsó dolog igazi góthikát, vagy román, vagy akár antikot művelni. A mily szívesen üdvözölünk hazánkban egy-egy kiállításon minden törekvést, mely az újdonság és eredetiség nyomait látatja, ép oly éber figyelemmel kísérjük a törekvéseknek a múltba visszanyúló szárait és fiatal iparművészetünk első hajtásainak fejlődését (Víg 1898: 277).

³³ Az angol műipar nemzeti jellegének és ebből fakadó értékeinek, valamint a hazai vásárlók hűségének hangsúlyozása természetesen más szerzőknél is rendre visszatérő gondolat: „Azt hiszem az angol műipar emelkedésének egyik tényezője – a nagy munkabér dacára – az is, hogy a közönség nem áhítzik nagyon a külföldi után, továbbá az izlésük sem olyan ingadozó, a miért is egy irányba haladva, a műiparok kifejlődhetnek” (Nagy 1899: 552).

A hazai iparoktatásra vonatkozó következtetéseit is egyértelműen megfogalmazza: „Kérdés, hogy mestereink vagy fiatal iparművészeink képesek volnának eredeti alkotásra, ha nem a régi műemlékek tanulmányozása fegyelmezte volna képzeletüket és ha a modern stílrányokban való jártasság nélkül vállalkoznak feladataik eredeti megoldására.” Majd a költői kérdését meg is válaszolja, amikor így folytatja, „[c]sak aki sokat látott és tanult és a ki a régi hamisítatlan műemlékek szellemét megértve sokat másolt és a természetet tanulmányozta és midezék felett helyesen lát és rajzol, az vállalkozhatik eredeti alkotásokra” (Víg 1898: 277).

Víg Albert szövege – akárcsak Nagy Jenő korábban idézett tanulmánya – több szempontból igyekezett bemutatni választott országának iparoktatását, a fejlett nyugati mintaország példaértékű megoldásai mellett, annak gyengeségeire is kitért. Anglia, akárcsak Németország vagy Franciaország, egyértelműen példaképként jelenik meg. A magyar iparoktatási szakemberek kritikai attitűdjét mutatja azonban, hogy a döntően pozitív narratíváikban is helyet kaphattak fenntartásaik, főként a szövegek meliorisztikus funkciójából adódóan. Víg a magyar adaptáció nehézségeire is felhívta az olvasói figyelmet, szerinte ugyanis az angol iparművészet és rajzoktatás nem konkrét motívumok másolásával lehet példája a magyaroknak, hanem szellemiségében (Víg 1898: 276).

Ellenfél és versenytárs – Ausztria

A Monarchia két országának esetében, Kövér György szavaival élve, „[a]z integrációról, még a 19. századi korlátozott értelemben is, csak mint piaci jelenségről beszélhetünk” (Kövér 1982: 232). Ennek a piaci integrációnak intézményi alapját a gazdasági kiegyezés és a vámszövetség jelentette. A polgárosodást, a modernizációt zászlajára tűző Magyarország számára a „haladottabb nyugati államokhoz” történő felzárkózás és az önálló nemzetgazdaság megteremtésének egyik legfontosabb eszköze, illetve feltétele az iparosodás volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyes területeinek eltérő gazdasági profilja és „munkamegosztása” értelmében Magyarország alapvetően agrártermékekkel volt jelen a közös piacon, és ipartermékeket importált. A fejlődő magyar ipar számára a legnagyobb konkurenciát egyértelműen Ciszlajtánia jelentette, miközben kétségtelen, hogy Magyarország és Ausztria egymás legfontosabb gazdasági partnerének és exporttermékeik fő célállomásának számított (Katus 2012: 415–416; Kövér 1982: 234–238).

A *Magyar Iparoktatásban* Ausztria a legtöbb esetben ugyan mint fejlettebb külföldi ország jelenik meg, de ez a fejlettségi szint az összehasonlításokban mindig jóval alatta marad más nyugat-európai országokénak. A szövegek közös narratív eleme, hogy Magyarország (ipara) – köszönhetően az áldozatkész szakembereinek – hamarosan utolérheti, sőt akár le is hagyhatja a birodalom ciszlajtán felét.

Ausztria a szövegek tanúsága szerint hol ellenfélként, hol versenytársként funkcionál (a két szerep közötti különbséget az elbeszélő pozitív vagy negatív hangvétele határozza meg).

A felemlített iskolák arról győztek meg, hogy habár berendezés és megállapodottság tekintetében előnyben vannak is ma még fölöttünk, nincs okunk elcsüggedésre, mert iskoláink törekvő és szabad szelleme csak hamar oda segít bennünket, hogy a verseny fölvételeitől nem kell félnünk (Nesnera 1898: 586).

Ausztria egyértelműen viszonyítási pontot jelentett tehát a magyar iparoktatási szakembereknek. Az érvelésekben egyaránt jelent meg érvként és ellenérvként a magyar oktatáspolitikai döntések és reformok indoklásánál. A párizsi viláagiállításra kiutazó osztrák ipariskolai küldöttségről írt beszámolóban Ausztria egyértelműen versenytársként jelenik meg, amellyel Magyarországnak lépést kell tartania. A 134 tanárnak biztosított állami támogatás „elég bizonyíték arra nézve, milyen fontosságot tulajdonítanak az irányadó körök a szomszédban ilyenemű kiküldetésnek”, ami a magyarok számára is iránymutató lehet (Magyar Iparoktatás 1899/1900/16: 507).

Hegedüs Károly³⁴ németországi iparmúzeumokról írt ismertetőjében Ausztria nem csupán versenytársként vagy ellenfélként jelenik meg a magyar ipar(oktatás) számára, hanem már-már bűnbakként is feltűnik, így enyhítve a saját és szakmai közösségének a felelősségét:

E jelentés végén a szerzett tapasztalatok alapján konstatació, hogy sehol sincs olyan egyoldalú iparmúzeum, milyen a mi technológiai iparmúzeumunk, melyet elhamarkodva és helytelenül annak idején a bécsi technológiai iparmúzeum példája után szerveztek, sőt ez utóbbi intézmény is mint iparmúzeum tulajdonképpen megszűnt s iskolává alakult át, kétségtelen a helyzet azon kényszerűsége alatt, hogy kellően használható legyen (Hegedüs 1898: 596).

³⁴ Hegedüs Károly (1849–1925) 1879-től a budapesti Állami M. Kir. Ipariskola igazgatója. Részt vett a Technológiai Iparmúzeum megszervezésében, majd az ipariskolával történő egyesítését követően annak főigazgatói feladatait is ellátta. Az országos közoktatási és iparoktatási tanácsnak is tagja volt (Szinnyei 1914).

Összegzés

A külföldi iparoktatásról szóló cikkek vizsgálatával nem a 19. század végének nemzetközi szakképzési trendjeiről akartunk körképet adni, hanem azokról szerettünk volna többet megtudni, akik írták, illetve akiknek írták ezeket a szövegeket. A vizsgált szövegek nagysága és sokrétősége miatt általános következtetések és konklúziók levonásával körültekintően kell eljárnunk. A szövegek interpretációja újabb vizsgálati szempontok és források beemelésével (például a szerzők szociokulturális hátterének részletesebb feltárásával, komparatív pedagógiai intézménytörténet felől vagy az időkeretek kibővítésével) tovább mélyíthető, illetve finomítható. Mindemellett a szövegek bizonyos közös jellemzőire is rámutathatunk. A századforduló meghatározó szellemi áramlatai, mint a haladáselvűség, szocializmus (illetve a tőle való félelem) és a nacionalizmus tetten érhetőek a szövegek nyelvezetében (vö. Takáts 2007: 62–102). Bánfi János sziléziai tanoncoktatásról szóló írása például egyértelműen a 19. század végének nacionalista narratívájába illeszkedik:

Ugyancsak főlemlítésre méltó, hogy a sziléziai tanonciskolákban nem található az a tollerantia, az a loyaltás, amelyet a magyar tanoncziskolák szervezete a nemzetiségek iránt tanúsít akkor, amikor megengedi, hogy a ministérium beleegyezésével más nyelv is lehet az iskola tanítási nyelve, nemcsak a magyar [...] A magyar liberális nyelvpolitika kétség kívül túl van egy kissé hajtva (Bánfi 1899: 181–182).

Megállapítható, hogy a legtöbb esetben a szövegek tartalmazznak a magyar viszonyokra történő konkrét reflexiókat, ami funkciójukkal áll összefüggésben. A külföldi tendenciák figyelemmel követése és összevetése nemcsak minták keresését szolgálta az újabb reformokhoz, hanem az eddigi teljesítmény igazolását, megerősítést vagy a kritika megfogalmazásának lehetőségét is. A „hazai” eredmények hangsúlyozása, a „mi”, a „miénk” és a „nálunk” kifejezéseknek is köszönhetően határozottan kijelölik a szövegek narratív perspektíváját. A magyar iparoktatás szakértői, oktatói csoportjának identitásformálódásában, közösségteremtésében a külfölditől, a mástól történő elkülönítéseknek, a saját attribútumok és értékek deklarálásának meghatározó szerepe volt, akárcsak a történeti narratívák gyakori szerepeltetésének is a folyóiratban.

Források

- [sz. n.] 1897/1898a: Holland iparoktatás. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/1: 14–16.
- [sz. n.] 1897/1898b: Külföldi Szemle. Svájc. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/1: 31.
- [sz. n.] 1897/1898c: Belga műipar. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/2: 57–59.
- [sz. n.] 1898/1899a: Angol pályanyertes rajzok kiállítása. *Magyar Iparoktatás* 1898/1899/7: 241–245.
- [sz. n.] 1898/1899b: Angol pályanyertes rajzok kiállítása. *Magyar Iparoktatás* 1898/1899/8: 273–278.
- Állami költségvetés a Magyar korona országai részére az 1897. évre. Budapest: Magyar Kir. Államnyomda, 1896.
- Állami költségvetés a Magyar korona országai részére az 1898. évre. Budapest: Magyar Kir. Államnyomda, 1897.
- Állami költségvetés a Magyar korona országai részére az 1905. évre. Budapest: Magyar Kir. Államnyomda, 1904.
- Állami költségvetés a Magyar korona országai részére az 1911. évre. Budapest: Magyar Kir. Államnyomda, 1910.
- Az iparoktatás Magyarországon és külföldön. 1904.* Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter (Hieronymi Károly) Budapest: Athenaeum.
- Az iparoktatás az 1902–1905. években.* Budapest: Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter, 1906.
- MTCN 1898: *Magyarország tisztii cím- és névtára.* Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- MNL K 235 Országos Iparoktatási Tanács 1892–1898.
- Magyarországi rendeletek tára, 1892. Budapest: M. Kir. Belügyminisztérium.
- Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam 1897.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest: Athenaeum, 1898.
- Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam 1904.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest: Athenaeum, 1905.
- Bánfi János 1899: A szomszédból. *Magyar Iparoktatás* 1899/1900/6: 180–183.
- Bánfi János 1900: A szomszédból. Bécs város ipariskolái. *Magyar Iparoktatás* 1900/1901/6: 183–186.
- Csizik Gyula 1897/1898a: Svéd iparoktatásról. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/2: 53–57.
- Csizik Gyula 1897/1898b: Svéd iparoktatásról. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/3: 84–91.
- Györgyi Kálmán 1897/1898: A bécsi ipariskolák rajzai a jubileumi kiállításon. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/19: 600–605.
- Hegedüs Károly 1897/1898a: A németországi iparmúzeumok. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/15: 472–480.
- Hegedüs Károly 1897/1898b: A németországi iparmúzeumok. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/19: 596–599.
- Nagy Jenő 1899a: Berlin faipariskolái. *Magyar Iparoktatás* 1898/1899/9: 310–336.
- Nagy Jenő 1899b: Külföldi benyomások. *Magyar Iparoktatás* 1898/1899/16: 548–552.
- Nesnera Aladár 1897/1898: Néhány Ausztriai ipariskola. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/18: 582–586.
- Stegmüller Károly 1904: Külföldi tanulmányutakról. *Magyar Iparoktatás* 1903/1904/9: 274–278.
- Szűts Izsó 1902: A rajzoktatás reformja Európában. *Magyar Iparoktatás* 1902/1903/5: 131–136.
- Tetmajer Károly 1898: A tanárképzés Poroszországban. *Magyar Iparoktatás* 1897/1898/15: 497–501.
- Z. 1898/1899: Az angol iparoktatás. *Magyar Iparoktatás* 1898/1899/8: 291–293.

Irodalom

- Áfra Nagy János 1937: *A magyar iparostanoncz-oktatás története*. Budapest: Ipari Tanfolyamok Országos Vezetősége.
- Bódy Zsombor 2006: Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860–1906. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középszintű iskolaválasztás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest: Századvég. 757–784.
- Buzinkay Géza 1993: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest: Haza és Haladás Alapítvány.
- Cieger András 2000: Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában (Módszertani áttekintés). *Múltunk* 2000/3: 3–51.
- Daele, Henk van 2001: *Összehasonlító pedagógia*. Debrecen: DE BTK Neveléstudományi Intézet.
- Fehér Katalin 2005: *Sajtó és nevelés Magyarországon 1777–1849*. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Fericsán Kálmán 1999: *Ósi fának ága-boga, A középszintű iparoktatás és fejlődése Magyarországon*. Pécs: Carbocomp.
- Géczi János 2007: A magyar neveléstudományi sajtó a 19–20. század fordulóján. *Magyar Pedagógia* 2007/1: 57–66.
- Grüner, Gustav 1987: *Quellen und Dokumente zur Entwicklung der österreichischen Staats-Gewerbeschulen*. Köln: Böhlau Verlag.
- Gyáni Gábor 2006: Sajtótörténet a társadalomtörténet szempontjából. *Médiakutató*. 2006. tavasz. Online: http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/04_sajtotortenet/ [2016. 08. 15.]
- Katus László 2012: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. 3. javított kiadás. Pécs: Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület.
- Kéri Katalin 2015: A japán neveléstörténet a hazai nyomtatott forrásokban. In Kéri Katalin: *Adatok és művek a nem nyugati kultúrák neveléstörténetének kutatásáról (historiográfiai áttekintés)*. Pécs: PTE BTK, Neveléstudományi Intézet. 81–108.
- Kövér György 1982: *Iparosodás agrárországban*. Budapest: Gondolat.
- Lipták Dorottya 2002: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. Pécs – Budapest – Prága. Budapest: L'Harmattan.
- Nagy Adrienn 2014a: *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867–1945)*. Doktori disszertáció. Pécs.
- Nagy Adrienn 2014b: Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia. A magyarosítás és a szakoktatás kiépítése. *Korall* 56: 118–145.
- Németh András 2002: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Budapest: Gondolat.
- Nóvik Attila 2014: A dualizmus-kori pedagógiai közélet jellemzői a Család és Iskola példáján. In Fízel Natasa – Nóvik Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Székely Miklós 2012: *Az ország tükrői: magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világhiállításain*. Budapest: CentrArt.
- Székely Miklós 2013: A magyarországi ipari szakoktatási rendszer a századfordulón, különös tekintettel Erdélyre. In Kovács Zsolt – Orbán János (szerk.): *Táguló horizont. Tanulmányok a fiatal művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiból*. Marosvásárhely – Kolozsvár: Societatea Muzeului Ardelean. 129–141.

- Szinnyei József 1914: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest: Hornyánszky Viktor Ak. Könyvkiadó.
Online: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm> [2015. 12. 30.]
- Takáts József 2007: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest: Osiris.
- Vörös Katalin 2013: A szakoktatás-politika és modernizáció a 19. század végi Magyarországon In Baska Gabriella - Hegedűs Judit - Nóbik Attila (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 94-105.
- Vörös Katalin 2014: A (dualizmus kori) középszintű iparoktatás historiográfiája. In Havancsák Alexandra - Oláh Ildikó (szerk.): *Perspektívák a neveléstudományban*. Pécs: PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola. 39-49.
- Wilson, David N. 2006: Az összehasonlító és nemzetközi pedagógia jövője egy globalizált világban. In Tóth Péter (szerk.): *Összehasonlító pedagógia: folytatódó hagyományok, új kihívások és új paradigmák*. Budapest: Magyar Pedagógiai Társaság. 25-43.

A Humboldt Egyetem az Unter den Linden sugárúton Berlinben, 1990-ben.
© Urbán Tamás/Fortepan

A diszkurzivitás szűk körei

Sivadó Ákos

Szűcs László Gergely: *A kommunikatív hatalom és az emberi jogok. Jürgen Habermas politikai filozófiája a kilencvenes években.*

Budapest: Gondolat Kiadó, 2015. 205 p.

Jürgen Habermas kommunikatív cselekvésemlélete kétségkívül a 20. század második felét meghatározó társadalom- és politikaelméleti diskurzusok egyike. A másik szempontjának beemelésére, az észhasználat instrumentalista, szigorúan célracionális felfogásának kritikájára alapozó habermasi elgondolás nem pusztán a hétköznapi értelemben vett cselekvésemléletek szempontjából számít novumnak, hanem a társadalmak politikai berendezkedésének kialakításában, a plurális demokrácia ideális alapelveinek filozófiai megalapozásában is alternatívát kíván nyújtani a szélsőségesen individualista vagy éppen kollektivistá felfogásokkal szemben. Szűcs László Gergely politikafilozófiai irányultságú könyve is ebben az utóbbi értelemben foglalkozik a Habermas által az 1990-es években képviselt társadalomfilozófiai és etikai nézetekkel, és annak bemutatására vállalkozik, hogy vélt és valós gyenge pontjai ellenére Jürgen Habermas meglátásai *valós* alternatívát jelenthetnek a politikai aréna szereplői számára – még abban az esetben is, ha némiképp módosítaniuk kell mind saját elképzeléseiken, mind pedig az elmélet bizonyos finomabb pontjain is. Mint ahogy azonban látni fogjuk, egy ehhez hasonló konklúzió levonása nem áll teljes ellentmondásban az elméletben foglaltakkal, hiszen az maga is abban a diszkurzív térben képzeli el saját potenciális hatását, amelyet éppen az elvek és elkötelezettségek folyamatos felülvizsgálata jellemez.

Amennyiben nagyon sarkosan fogalmazunk, a habermasi diszkurzív etika (amelynek kidolgozásával, népszerűsítésével és védelmével kapcsolatban nem lehet elhallgatni Karl-Otto Apel nevét sem) nem kevesebbet vár el egy társadalom tagjaitól, mint hogy azok egymással folyamatos párbeszédben „finomhangolják” a helyes politikai cselekvésről, az igazságos döntésről és az érvényes etikai maximákról alkotott elképzeléseiket – a mindenkitől elvárható mértékű észszerűség (raccio-

nalitás) talaján állva. Univerzalizmus és individualizmus találkozik tehát ebben az elképzelésben: az *egyéni cselekvő* racionalitása általános érvénnyel elfogadottként tételeződik, *partikuláris* etikai nézeteinek minden esetben készen kell állniuk arra, hogy a *közösségiség* morális alapjaival szemben mérlegre kerüljenek – egyáltalán nincsenek azonban automatikus vereségre ítélve. Habermas középutat keresett az egyént teljes mértékben a társadalom fölé helyező, szélsőségesen észelvű, valamint az egyént kizárólag a közösség fölől meghatározó komunitárius politikaelméletek végpontjai között, és mindezt a kommunikatív/diszkurzív hatalomfelfogásban vélte megtalálni. Nem olyan egyértelmű azonban, hogy kísérlete maradéktalanul sikerrel járt, Szűcs könyve pedig három szempontból kívánja ezeket a nehézségeket körüljárni és rekonstruálni Habermas válaszait az őt ért bírálatokra.

Az alaphelyzet a következő: adottak a 20. század végének egyre inkább multikulturális, értékluralizmussal jellemezhető nyugati társadalmi, bennük sok-sok olyan, egymásnak esetenként ellentmondó értékrenddel rendelkező kisebbségekkel, amelyek tagjait valahogyan mégis *emberekként* és állampolgárokként illetik meg emberi és politikai jogok. A „valahogyan” kérdésre összpontosít voltaképpen a könyv három fejezete. Elsőként arra, hogy a végső soron a kommunikáció segítségével tételeződő társadalmi berendezkedésben miképpen lehetséges az univerzális és változatlan emberi jogok védelme; másodikként arra, hogy az individuális különbségeket maradéktalanul tiszteletben tartó demokráciától miképpen várható el, hogy *közösség* maradjon (olyan közösség, amelyhez tartozni érdemes és kívánatos annak tagjai számára); harmadjára pedig arra, hogy maga ez a diszkurzivitáson alapuló politikai rendszer hogyan is lehet képes létrejönni, ha leendő tagjaitól megtagadjuk mindazt az individuális differenciáltságot (értékek, erkölcsi elvek és szokások terén), amelyet később garantálni szeretnénk nekik.

A válaszok egyik esetben sem egyértelműek, és mint ahogyan Habermas maga is polémiák során alakította ki és módosította elméletének részleteit, Szűcs könyve is kritikákra és vitákra összpontosít – olyan szerzők bírálatának és ellenérveinek rekonstrukcióival, mint amilyen Uwe Steinhoff, Margaret Canovan, Thomas McCarthy vagy John Rawls. Noha a szerző zárszavában olvasható vallomás szerint a fejezetek nem feltétlenül követik egymást organikus módon, jelen recenzióban mégis igyekszem bizonyos folytonosságot kimutatni, igaz, a fejezetek sorrendjét éppen megfordítva. Érdemes lehet ugyanis annak alapján felvázolni Habermas javaslatát, hogy *hogyan is jön létre voltaképpen* az a társadalom, amely egyrészt jogokat képes adni tagjainak, másrészt pedig elvárja azok hűségét és összetartását. Szűcs érzékletesen mutatja be a Rawls–Habermas-vita főbb meghatározó pontjait, és állítja olvasói elé a két elmélet közötti legnagyobb különbséget: azt, hogy amíg Rawls *eredeti helyzetben* és a *tudatlanság fátylán* alapuló igazságosság-elmélete végső soron megkérdőjelezetlenül hagyja azokat az érték szempontokat, amelyek alapján a létrehozandó társadalom igazságosságigényei konstituálódnak, addig Habermas a

gondolatkísérlet (és a valóság) *minden szintjére* kiterjeszti a diszkurzivitás eszméjét. Ahhoz tehát, hogy megtudjuk, milyen értékek alapján döntünk majd a társadalmunkban elfogadott igazságosság-konceptió mellett, Habermas álláspontja szerint nem elegendő saját individuális értékelköteleződéseinkkel konzultálnunk – hanem azokat is vitára kell bocsátanunk, és esetlegesen korrigálnunk kell őket a racionalitás kritériumainak és mások hasonló elköteleződéseinek tiszteletben tartása mellett.

Csak abban az esetben van értelme egyáltalán patriotizmusról és társadalom által biztosított jogokról beszélni, ha a társadalom létének legitimitása nem kérdőjeleződik meg, ez pedig Habermas szerint a logikus következményeiig vitt diszkurzivitás-eszme segítségével valósítható meg. Ettől kezdve jelentkezhet problémaként, hogy az immáron társadalomban élő emberek a társadalmiság (társiasság) alapjait képező morális eszméken kívül saját partikuláris etikai elköteleződésekkel is rendelkeznek, valamint az is, hogy hogyan lehet képes a létrejött demokratikus államberendezkedés olyasvalakiket is magához kötni, akik esetlegesen utólag érkeztek (például bevándorlók), vagy akik mindenki más partikuláris értékeivel szemben végtelenül intoleránsak (fundamentalisták). A némiképp radikális válasz: az utóbbiakat sehogyan, az előbbieket pedig az ún. „alkotmánypatriotizmus” (*Verfassungspatriotismus*) habermasi eszméje alapján. Mindkét válasz érdemel némi részletezést – és amíg a patriotizmus fogalma Habermas kommunitarizmus felé történő nyitását hivatott szimbolizálni, addig a fundamentalisták „kezelése” arra mutathat rá, hogyan értheti félre a valóságot a legkonzekvensebben végiggondolt teória is (bár ez utóbbi félreértés nem kerül elő hangsúlyosan a könyv lapjain, pedig esetleg érdemes lett volna foglalkozni vele komolyabban is).

Lássuk tehát előbb a patriotizmus kérdését: adott egy alapvetően inkluzív, egyéni szabadságjogokat tiszteletben tartó állam, amely a szerteágazó egyéni érdekek dzsungelében mégis lojalitást és az összetartozás érzését „várja el” polgáraitól. Habermas érzékeli, hogy amennyiben mindezt egyúttal valamilyen *nemzethez tartozáshoz* is kötjük, úgy nem sokban különbözik elméletünk olyan republikánus elképzelésektől, amelyek nemzetiségi alapon kívánnak kollektív jogokat biztosítani az egyéni jogok sérülése mellett is (lásd Charles Taylor), és amelyek véleménye szerint a 20. század végének globalizálódó világában egyszerűen idejétmúltak, elmaradottnak tűnhetnek. A megoldási javaslat szerint tehát nem földterülethez, nemzetiséghez vagy hagyományhoz érdemes hűnek lennie az állampolgároknak, hanem ahhoz az *alkotmányhoz*, amely garantálja szabadságjogaikat minden földrajzi vagy etnikai partikularitástól függetlenül. Az alkotmány pedig, ahogyan Szűcs írja (138–142), nem egy konkrét időpontban elkészített, korok és kulturális változások felett álló dokumentum, hanem egy folyamatosan újraértelmezendő és „újraírandó” projekt, amelynek megvalósítása ugyanabban a diszkurzív térben történik, amelyben a politikai irányelvek és etikai maximák is artikulálódnak az (ideális esetben) uralommentes beszédhelyzetben.

A nehezebb kérdés (Habermas szempontjából) a fundamentalizmus kezelése és integrálása a dialektikusan alakítandó állammodellbe: a fundamentalisták ugyanis nem kívánnak részt venni ebben a „beszélgetésben”. Jellemezhetjük őket saját etikai-kulturális javaik egyedülként és kötelező érvényüként való elismertetéséért harcolókként, avagy Habermas kifejezésével élve olyanokként, akikből hiányzik az önreflexióra való igény és képesség (142–144). Amíg tehát a fundamentalista beállítódás alapvetően reflexív, mivel a modernitásra jellemző plurális értékrendű társadalmak talaján, egy erre a helyzetre adott szélsőséges reakcióként lehet képes egyáltalán kialakulni, addig arra teljességgel képtelen, hogy ezt a reflexiót befelé fordítsa, és elismerje, hogy a diszkurzivitás alapvető feltételei (a sajátjukkal ellentétes érvényességi igények létjogosultsága, az eltérő kulturális értékek diskurzusba bocsátása stb.) önmagára is érvényesek. Az alapvető észszerűség normái, amelyek a potenciális (ám korántsem konfliktusmentes) konszenzus irányába tudják terelni a politikai és etikai diszkusziókat, mintha hiányoznának a fundamentalizmus képviselőiből – és azon túlmenően, hogy az ilyen hozzáállás kevésbé gyümölcsöző, ezért alapvetően kerülendő, Habermasnak egyéb megoldási javaslata nem rajzolódik ki.

Érdekes ezen a ponton szemügyre venni azt az ember- és világképet, amelyre Habermas elméletalkotása során (ha nem is feltétlenül tudatosan, de) támaszkodik: a világot (konzekvensen a nyugati civilizáció államait értve ezen) multinacionális országok alkotják, amelyek jogrendje és politikai berendezkedése természetesen táplálkozik partikuláris történelmükből, ám mindennek a legpozitívabb hozadéka az, hogy a múlt hibáinak fényében igyekeznek azokat nem megismételni folyamatos deliberációik során (lásd erről a könyv nacionalizmusról szóló fejtegetéseit: 87–92). Az ezeket az országokat benépesítő emberek pedig elfogadják az észszerűség alapvető normáit, és azokat folyamatosan szem előtt tartva kalkulálnak a sajátjukétól eltérő, ám „nem észszerűtlen átfogó doktrínák” (143) potenciális érvényesség-igényeivel az alapelvek tárgyalása és újratárgyalása során. Az emancipatórikus ideológiakritika eszközével élve elmondható, hogy ebben a felfogásban számos olyan elemet találni, amelyek a klasszikus liberalizmus sajátjai is egyben. Többek között az, hogy a *nemzeti* történelem önértéke abban rejlik, hogy korspecifikus értékei meghaladhatók, hogy az emberi ész kitüntetett szerepet biztosít hordozóinak ahhoz, hogy környezetüket és jövőjüket gondolati konstrukciók segítségével alakítsák, valamint hogy toleránsnak kell lenniük azokkal szemben, akik nem osztóznak mindezekben a reményekben.

Minderre azért érdemes figyelemmel lennünk a könyv olvasása közben, mert segíthetnek megérteni, hogy *miért* nem tud a habermasi elmélet érdemben választ találni a fundamentalizmus problémájára: azért, mert a fundamentalista álláspont szükségszerűen értelmezhetetlen marad a számára, tulajdon értékpreferenciái miatt. Nem véletlenül állítja szembe Habermas a fundamentalista gondolkodásmódot az önreflexívvel: ha meghatározzuk, melyek az észhasználat elfogadható

módjai, akkor minden, azokba nem sorolható megnyilvánulás kívül fog kerülni az értelmezhetőség kategóriáin. Az önreflexív gondolkodás a racionalitásában kiteljesedő emberi elme sajátja – a nem önreflexív gondolkodás pedig jóindulattal tekinthető egyáltalán gondolkodásnak. Ebben a tekintetben Habermas kommunikatív cselekvői sok hasonlóságot mutatnak a racionális döntésemleletek célokkal, eszközökkel és következményekkel maradéktalanul (és tévedések nélkül) számoló ágenseivel – megkockáztatva itt egy olyan párhuzamot, amely ellen Habermas maga kétségkívül erősen tiltakozna. A diszkurzív cselekvési térben mozgó aktorok ugyanis szerinte egyáltalán nem a pusztán instrumentális racionalitás embergépei, sőt, a kommunikatív cselekvés egyik fő célja éppen a környezetet, az életvilágot és a többi embert egyaránt eszközökké degradáló instrumentalizmus kritikája és lehetséges felszámolása lenne.

Nem is azt kívánom állítani, hogy a kifogástalanul racionális cselekvő analogonja számítana Habermas számára követendő példának, hanem pusztán azt, hogy az általa artikulált elmélet világképéből a fent jellemzett értékszempontok alapján lehet csak emberekről mint társadalmi értelemben hatni tudó ágensekről értelmesen beszélni. Természetesen ennél többet foglal magába a habermasi koncepció, ám ez a többlet bizonyos értelemben csak még furcsábbá teszi, hogy az miért nem alkalmaz bizonyos világ- és önmegértési kategóriákat a nacionalizmus és fundamentalizmus kérdései kapcsán. A könyv második fő tematikus blokkjának első fejezetében ugyanis ezt olvassuk: „Az alkotmányos patriotizmus fogalmában az is benne rejlik, hogy a polgárok együttélése nem pusztán racionális megegyezésen, hanem egy közös, átfogó politikai kultúrával való érzelmi azonosuláson nyugszik” (126–127, kiemelés: S. Á.). Habermasnak tehát szüksége van valamilyen „extraracionális” elemre is ahhoz, hogy biztosítsa a kialakuló politikai berendezkedés fennmaradását: jelesül azokra az érzelmekre, amelyeket egy „közös politikai kultúra” kiváltani képes. Az ilyen érzelmek pedig nem tanulhatóak abban az értelemben, ahogyan az érveléstechnika vagy akár a politikatudomány tanulható – az ilyesmit, mint ahogyan azt Habermas is elismeri, jórészt szocializációs folyamatok alakítják ki az individuumban. Azaz ahhoz, hogy egy közösség összetartó legyen, érzelmi tartalmakra is szükség van – az érzelmi oldal megléte tehát nem káros az alapvetően az észhasználaton alapuló társadalmi kohézióra nézve, hanem egyenesen üdvözlendő.

Tekinthetjük persze mindezt úgy is, hogy Habermas ezen a ponton engedményeket tesz a komunitárius társadalomfelfogás képviselői felé, és hasonló engedményekre nem hajlandó egy annál radikálisabb hozzáállás esetében (nacionalizmus, fundamentalizmus), ám ez sem magyarázza, hogy amennyiben elismeri az érzelmek politikai és társadalmi szférában betöltött szerepét, úgy miért nem kísérli meg azok segítségével értelmezni az olyan szituációkat, amelyekben ez az érzelmi tartalom lesz a döntő fontosságú. Egy ennél is provokatívabb kérdéssel

élve: miért gondolhatjuk azt, hogy az általa képviselt világ- és emberkép értékei mintha egyértelműen kijelölnék, hogy hol húzódnak az észhasználat korlátai, és hol kezdődnek a kizárólag érzelmekre ható és azokat mozgósító megnyilvánulások? Az alkotmányos patriotizmus fogalmának rekonstrukciója kapcsán azt láthatjuk, hogy bizonyos mennyiségű érzelmenek helye van egy működő politikai rendszerben, a mennyiséget pedig (talán) azok a teoretikusok jelölik ki, akik egyébként az észhasználat tulajdonítását is megtagadják azoktól, akik érzelmeikre hivatkozva kívánnak beleszólni a diskurzusba. A probléma ezzel (és az érzelmekkel általában) az, hogy kontraintuitívnak tűnik racionális alapokon kijelölni emocionális határokat – és mint a könyv harmadik tematikus fejezetében olvashatjuk, ezzel a problémával Habermas is tisztában van.

A rawlsiánus társadalmi szerződés kritikája kapcsán ugyanis Habermas az eredeti helyzet során előkerülő értékelköteleződések tekintetében az általános morális normáktól eltérő személyes etikai-vallási meggyőződések kapcsán ugyancsak felveti az észszerűtlenség kérdését. Hogy Szűcs példáját idézzem (170–171): ha valaki azért ellenzi az abortusz gyakorlatát, mert vallási okokból elítélendőnek tartja bármilyen típusú élet kioltását (és meggyőződése, hogy az élet a fogantatás pillanatában kezdődik), úgy kénytelen lesz érveit átfogalmazni és olyan köntösben prezentálni, amely az észhasználat és a racionális vita szabályait tiszteletben tartja. Hivatkozhat például az eljárás veszélyességére, az anyák jogaira stb., de valamilyen észérvre mindenképpen hivatkoznia kell, ha legitim módon részt kíván venni a diskurzusban. Amiből következik, hogy vallási alapon *nem* tud ilyesmit tenni, érzelmi alapon nem lehet képes produktívan hozzájárulni a kérdés eldöntéséhez – azaz kívül kerül a diskurzus keretein. Habermas javaslata a rawlsi kiindulási feltételek módosítása: már abban a pillanatban elvárhatónak kell lennie a partikuláris értékelköteleződések észszerű megindoklásának, amikor a deliberációs folyamat elkezdődik. Az érzelem-alapú vita nem „vita” a szó szoros értelmében, így tehát arra sem lehet képes, hogy abban igazolni lehessen a társadalmi igazságosságot meghatározó értékek érvényességét.

A habermasi koncepciók körültekintő rekonstrukciója és alapos vizsgálata után a könyv záró megjegyzéseiben Szűcs László Gergely nem kíván Habermas politikafilozófiáját sem megerősítő, sem pedig cáfoló konklúziókat levonni, hanem tanulságokkal és további kutatási problémákkal zárja írását. Ehhez kíván a jelen recenzió is csatlakozni, felmutatva egy olyan, Habermas gondolkodásában és elméletalkotásában tetten érhető sajátosságot, amely megnehezítheti a diszkurzív etikán és kommunikatív cselekvésen alapuló politikai berendezkedés megvalósítását, ugyanakkor megkönnyítheti annak megértését, hogy bizonyos nehézségek miért állnak elő a habermasi diszkurzivitás terében.

MAGYAR SZEMLE

K é t h a v o n t a a z e g é s z l á t ó h a t á r

GRÓH GÁSPÁR: Arany 200 • KODOLÁNYI GYULA: „Kilencmillió fasisztával”
– A magyar forradalom szellemisége és gyökerei • MISKOLCZY AMBRUS:
A román kommunizmus sajátosságai • SÁRKÖZI MÁTYÁS: Sárközi György
életpályája • SZÁVAI JÁNOS Illyés Gyuláról • JOBBÁGYI GÁBOR: Zétényi
Zsolt könyve egy 1959-es kádári koncepciós perről • BOD PÉTER ÁKOS:
Mihez mérjük magunkat? • S. KIRÁLY BÉLA Alain Duhamelről és a Fillon-
portréről • TÓTH KLÁRA: Dobai Péter (és) művészete • FÁY ZOLTÁN:
Oloffson Placid atya emlékére • LUGOSSY LÁSZLÓ: Búcsú Kóhalmi Ferenctől

A budapesti Széll Kálmán tér az 1941-es közlekedési átállás idején. © Lissák Tivadar/Fortepan

Történelmi tabló Magyarország vezérigazgatójáról

Pettinger-Szalma Vendel

Ifj. Bertényi Iván (szerk.) 2015: *Széll Kálmán emlékezete. Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve.*
Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Széll Kálmán Alapítvány.

1915. augusztus 16-án halt meg Magyarország 12. miniszterelnöke, Széll Kálmán, az évforduló alkalmából pedig több eseményre is sor került, neve a köztudatban mégis inkább csak a róla – újra – elnevezett tér kapcsán jelenik meg. Ennek ellenére a szakmában nem kell őt bemutatni, és az évforduló kitűnő alkalmat kínált arra, hogy megszülethessen az ifj. Bertényi Iván által szerkesztett életmű-tanulmánykötet, a *Törvény, jog, igazság*. A könyv a Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány és a Széll Kálmán Alapítvány gondozásában látott napvilágot.

Dukai és szentgyörgyvölgyi dr. Széll Kálmán Ignác Kristóf 1843. június 8-án született a Vas megyei Gasztonyon. Jogi doktori címe megszerzését követően szolgabíró lett, és feleségül vette Vörösmarty Mihály lányát, Deák Ferenc gyámleányát, Vörösmarty Ilonát. Időközben kormánypárti képviselővé választották, 1875-től pedig megkapta a pénzügyminiszteri tárcát. Kortársai „Magyarország vezérigazgatója” névvel illették, ami felhangjait leszámítva nem volt alaptalan: sikerült rendbe tennie az államháztartást, kedvező irányba fordította az adópolitikát, és az ország nemzetközi hitelfelvételi esélyeit is kialakította. Később a politikai élettől eltávolodott, de visszatért, és 1899. február 26-án I. Ferenc József kinevezte miniszterelnöknek. 1902-ben az MTA tagja lett.

„[...] a magyar történetírás egyfajta adósságot törleszt most ezzel a kötettel” – fogalmazott Lantos Csaba, a Széll Kálmán Alapítvány elnöke, ugyanis bár a dualizmus korának egyik legjelentősebb alakjáról van szó, eddig mégsem jelent meg róla egyetlen átfogó, önálló monográfia sem, így mindenképpen hiánypótló műről beszélhetünk. „1899-es miniszterelnöki beiktatásakor a *Törvény, jog, igazság* motóját használta saját kormánya politikai programjának könnyebb megragadása érdekében. E hármas jelszó segítséget nyújthat nekünk is abban, hogy életpályá-

jának főbb vonalait megragadhatjuk: akár a pénzügyminisztert a fiskális szigoron túlmutató költségvetési stabilitásért küzdve, akár a bankvezetőt az osztrák-magyar kapcsolatok kiegyensúlyozásán munkálkodva, akár az innovatív gazdát szűkebb pátriájában, Rátóton menedzselve méltán híres szarvasmarha-állományát” (7). A kötet emellett azt is bemutatja, hogy kortárs ellenfelei hogyan vélekedtek róla, tovább árnyalva az olvasó számára a Széllről alkotott képet.

Az enciklopédikus könyv a maga 436 oldalas terjedelmével és kifejezetten izléses megjelenésével impozáns látszatot nyújt. A benne foglalt 16 tanulmány 13 különböző szerző tollából származik: ifj. Bertényi Iván két, Schwarzwölder Ádám három tanulmányt is jegyez. A szerzők három intézetből kerültek ki: az ELTE bölcsész-kara mellett a Veritas Történetkutató Intézetből és az MTA Történettudományi Intézetéből. Az esztétikum mellett a könyv szerkezeti felépítése is kiforrottságot tükröz. A tanulmányok nemhogy nem fedik egymást, de kimondottan egymásra épülnek, és egy kellő megalapozottságú, teljes képet tárnak elénk eszme- és társadalomtörténeti kitekintéstől kezdve egészen a kortársak emlékezetéig. A szerzők nyelvezete olvasható, letisztult, stílusuk sem tér el jelentősen egymástól.

A kötet elkészítését, illetve a kutatásokat nehezítette, hogy Széll Kálmán családi irathagyatéka 1945-ben lényegében megsemmisült. Ennek sajnálatos következménye, hogy Széll személyiségéhez így nehéz közelebb kerülni, hiszen csupán a kortársak visszaemlékezéseire vagy magukra a cselekedetekre lehet hagyatkozni.

Az egymást kronológiai sorrendben követő tanulmányok tematikailag több típusra oszthatók. A *politikátörténeti* tanulmányok áttekintik a válsághelyzeteket, amelyekből Széll Kálmánnak bőven kijutott már az 1870-es évektől. Ezek közé tartoznak Schwarzwölder Ádám tanulmányai: az elsóban Széll Kálmán pénzügyminiszteri működését vázolja fel annak kontextusaiban, majd a miniszteri és a miniszterelnöki pozíciói között eltelt időszakban megvalósult politikai tevékenységét vizsgálja, végül pedig miniszterelnöksége kapcsán a törvényhozás és a kormány viszonyát részletezi a jogerőre emelkedett törvények fényében. Schwarzwölder Ádám mellett a politikátörténeti tanulmányokhoz tartozik Csapó Csaba írása is, aki magát a miniszterelnöki tevékenységet, Szabó Dániel pedig a miniszterelnök pártját és az 1901-es választásokat mutatja be.

Az *eszméletörténeti* blokkhoz két tanulmány tartozik. Az egyik ifj. Bertényi Iván tollából származik, amelyben végül nyitva hagyja azt a kérdést, hogy Széll liberális vagy inkább konzervatív volt-e. A másik dolgozat Tőkéczi Lászlóé, aki a korabeli Magyarország társadalmi berendezkedését és annak változásait ismerteti.

A *Törvény, jog, igazság* szép számmal tartalmaz *gazdaságtörténeti* értekezéseket, bár ez a vizsgálat alanyát figyelembe véve magától értetődő. Kövér György Széll pénzügyministerségét vizsgálva megállapítja, hogy igyekezete szerint jól boldogult feladatával, a nemzetközi pénzügyi változások befolyásolásának hiánya pedig nem róható fel neki. Halmos Károly Széllnek a Leszámitoló és Pénzváltó

Bank, illetve a Magyar Jelzáloghitelbank élén töltött éveit veszi górcső alá. Széll a rátót-héraházi szimentáli-tenyésztéssel a magyar állattenyésztés történetében is maradandót alkotott – szögezte le a tanulmányában Krizmanics Réka, hiszen Széll a szakértelmével külföldön is példás gazdaságot teremtett. Kárbin Ákos pedig, aki az Ausztriával való gazdasági tárgyalásokról írt, kiemelte, hogy Széll a tárgyalások révén továbbra is képes volt biztosítani az ország gazdasági fejlődését.

És miként vélekedtek Széllről és politikájáról, hogyan jelent meg *mások szemében*? Anka László a miniszterelnöknek az ellenzékkel való kapcsolatáról ír, és fontosnak tartja megjegyezni, hogy kevés olyan kormányfő van a hazai parlamentarizmus történetében, akinek kinevezését az ellenzék is üdvözölte, távozásakor pedig marasztalta. Székely Tamás azt mutatja be, hogy a kultúrát és a tudományokat is rendkívüli módon támogató Széll veterán éveiben is komoly reputációval rendelkezett. Klestenitz Tibor a kortársak szemében élő Széll Kálmán-képet fejt ki, bemutatva a karikatúrákban és a viccekben való megjelenést, illetve mindezek történeti változásait. A kötet utolsó fejezetében Csunderlik Péter Ady Endre, illetve a szociáldemokraták kifejezetten negatív Széll-képet dolgozza fel.

Széll Kálmán személyiségéről ifj. Bertényi Iván tanulmányai tartalmazzák a legtöbb információt, illetve a Kövér György által idézett, 1878. október 27-én Ghyczy Kálmánhoz írt levél is: az ilyen személyes források alkalmasak leginkább arra, hogy az egyéniséget is megismerhessük. A tanulmánykötet kiválóan bemutatja az egyébként nehezen megragadható életutat, viszont a személyiségéhez így sem feltétlenül tudunk közelebb kerülni. Ebben az irányban azonban még – újabb források bevonásával – további kutatásokra kerülhet sor. Ilyen források közé tarozhatnak a félhivatalos és személyes levelezések, amelyekkel a feleségéhez és a Deákhhoz fűződő kapcsolatát is tovább lehet vizsgálni.

A tanulmánykötet egy történelmi tabló jegyeit mutatja egy olyan reálpolitikusról, akit a kompromisszumkészség, az erős akarat és a fáradhatatlan munka jellemezett. A szerzők egy nyelvet beszélnek, nem vitatkoznak egymással, aminek megvan a maga előnyei és hátrányai. Mindenképpen dicséret illeti a szerkesztőt, ifj. Bertényi Ivánt az ötletes szerkezet kialakításáért, a könyvet pedig minden, történelem iránt lelkesedőnek könnyű szívvel lehet ajánlani, különösképpen a korszak iránt érdeklődőknek.

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUDAKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

NAGY ÁGOSTON – TANKÖNYVEK, NEMZETFOGALMAK

GÉBERT JUDIT – HOGYAN LEGYÜNK ENGEDETLEN POLGÁROK?

ISTVÁNKÓ BEA – MÚZEUM-OPTIMIZMUS

MÁRKUS GYÖRGY – A KULTÚRA ÚTJAIRÓL

JOHN DUNN – HONT ISTVÁN RÓL

MOLNÁR PÉTER – NAGY KÁROLY
KONSTANTINÁPOLYI ÚTJÁNAK LEGENDÁJÁRÓL

PROBLÉMA

SZEMLE

TALLIÁN TIBOR, LAKI MIHÁLY, KLANICZAY GÁBOR,
PAJKOSSY GÁBOR, PLÉH CSABA,

ERŐS FERENC, MAROSÁN BENCE ÍRÁSAI

BOB DYLAN

INTERJÚ SIR ANTHONY GIDDENSSZEL

MI A PÁLYA?

FONTOS KÖNYVEK

2015. II. FÉLÉV – 2016. I. FÉLÉV

M E G J E L E N I K

2016. ŐSZ-TÉL

N E G Y E D É V E N T E

BUDAIKISZVA

Főszerkesztő: Wessely Anna

Harsányi Tamás (tördelőszerkesztő), Sebes Katalin (szöveggondozó)

A szerkesztőbizottság elnöke: Laki Mihály

Szerkesztőbizottság: Bodnár M. István, Erős Ferenc, Gecser Ottó, Gyáni Gábor, Kálmán C. György, Klaniczay Gábor, Lakner Judit, Madarász Aladár, Majtényi László, Pajkossy Gábor

2 8 . é v f o l y a m 2 . s z á m 2 0 1 6 . ő s z - t é l

BÍRÁLAT

Nagy Ágoston: Tankönyvek, nemzetfogalmak	Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok” Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa	99
Gébert Judit: Hogyan legyünk engedetlen polgárok?	Misetics Bálint (szerk.): Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás	106
Istvánkó Bea: Múzeum-optimizmus	Ébli Gábor: Az antropológizált múzeum Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón Ébli Gábor: Hogyan alapítsunk múzeumot? Tanulmányok a művészet nemzetközi intézményrendszeréről Ébli Gábor: Múzeumánia Egy kulturális élménygyár európai modelljei	113

PROBLÉMA

Márkus György	A kultúra útjai (Erdélyi Ágnes bevezetőjével)	122
John Dunn	Eldöntetlen elsőbbség	139
Molnár Péter	Nagy Károly Keleten Egy legenda keletkezési mechanizmusai	148

SZEMLE

Tallián Tibor	Péteri Lóránt: Mahler, a scherzo és a „kísérteties”	179
Laki Mihály	Kornai János: Dynamism, Rivalry and the Surplus Economy Two essays on the Nature of Capitalism	181
Klaniczay Gábor	Csukovits Enikő: Magyarországról és a magyarokról Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban	184
Pajkossy Gábor	Deák Ágnes: „Zsandáros és policzajos idők” Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867	189
Pléh Csaba	Kovai Melinda: Lélektan és politika Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban, 1945–1970	192
Erős Ferenc	Adam Bžoch: Pszichoanalízis a periférián A pszichoanalízis története Szlovákiában	197

Pro Minoritate 2017. tavasz Reformáció 500

Eszme

JENEY Éva: A kisebbség nagysága. Paul Ricœur, a protestáns és a filozófus
SZÁSZ László: Sütő András Kálvinja és egyházi recepciója
VARGA Attila: Kálvin János eszméinek és egyházzervezői munkásságának hatása az alkotmányjogra

Református személyiségek kisebbségben

FILEP Tamás Gusztáv: „Az Isten megy előttünk”. Adalékok Péter Mihály püspök portréjához
HATOS Pál: „Született szocialista?” Egyházak az 1918-as őszirózsás forradalomban. Ravasz Lászlónak, az erdélyi református egyházkerület főjegyzőjének helyzetértékelése 1918 őszén
MÁK Ferenc: Farkasveremben. Ágoston Sándor útja a szórványból a Felsőházig

Református egyház kisebbségben

TÖMÖSKÖZI Ferenc: A Szlovenszói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között
MAKKAI Béla: A Moldva-Oláhországi református missziói egyházmegye a dualista korszakban
JÁNOSI Csongor: Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években
LÁNYI Gábor János: Nyugati-parti amerikai-magyar református gyülekezetek élete és új távlatai
JAKAB Bálint Mihály: Az őrségi reformáció első évtizedei

Kutatóúton

„...úgy döntöttem, hogy bemegyek a könyvtárba, és nem jövök ki addig, amíg nem találok választ azokra a kérdésekre, amiken az emberek 89–90 óta öltre mennek, anélkül, hogy tudnák, miről beszélnek.” – Filep Tamás Gusztávval Bárdi Nándor beszélget

Szemle

COROI, Livia: Németek Romániában – egy letűnt kor az erdélyi román emlékezetben
Cosmin Budeancă: *Imaginea etnicilor germani la românii din Transilvania după 1918. Studiu de caz: județele Hunedoara, Alba, Sibiu. Cercetare de istorie orală*, Editura Cetatea de Scaun, 2016
NAGY Barna Krisztina: Egy elfeledett háború
Csemicskó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*, Autdor-Shark, Ungvár, 2016

A Századvég Kiadó gondozásában ismét megjelent

Megrendelhető a kiadó honlapján:
<http://szazadveg.hu/hu/webaruhaz>

Századvég folyóirat

Szemponatok a kézirat leadásához

Folyóiratunk tanulmányokat, valamint rövid és esszéjellegű recenziókat közöl. Kérjük, hogy a tanulmányok hossza ne haladja meg az egy ív (40 ezer leütés lábjegyzetekkel és szóközökkel), az esszérecenzióké pedig a fél ív (20 ezer leütés) terjedelmet. Egy ívnél hosszabb írásokat csak indokolt esetben közlünk.

A kéziratokat elektronikusan, MS Word (doc, docx vagy rtf) formátumban kérjük a szerkesztőkhöz eljuttatni a kiado@szazadvég.hu címre. A fájlnev tartalmazza a szerző nevét is, ékezetek nélkül. Csatoltan küldjük el rövid, 8-10 soros folyószöveges szakmai bemutatkozásukat.

A főszöveget a lehető legegyszerűbb formázással (sablonok, stílusok és automatikus számozások használata nélkül) adják le.

A hivatkozásokat (megjegyzés, magyarázat nélkül) a szövegben helyezték el, (név évszám: oldalszám) formátumban. Például: (Felkai 2006: 525).

A bibliográfiát (Irodalom címmel) a tanulmány végén helyezték el, a következő formában:

- **Könyv:** Fukuyama, Francis 2006: *Amerika válaszüton. Demokrácia, hatalom és neo-konzervatív örökség.* Fordította: Tomori Gábor. Budapest: Századvég.
- **Könyvfejezet vagy -részlet:** Strauss, Leo 2014: Természetjog és történeti megközelítés. In McAdams, A. James (szerk.): *a modernitás válsága. Az egyesült államokbeli konzervatív publicisztika kialakulása és főbb témái.* Budapest: Századvég. 133-158.
- **Tanulmány folyóiratban:** Gillies, Malcolm 2016: a Bartók-életrajz megírása. *Századvég* 2016/1: 5-20.
- **Írás az internetről:** McLaren, Rose 2012: The Prosaic Subline of Béla Tarr. *The White Rose Review*. <http://www.thewhitereview.org/features/the-prosaic-sublime-of-bela-tarr> [2016. 03. 30.]
- Ha nem ismert az internetes forrásban szerző neve, használjuk a (W1), (W2) stb. rövidítést a szövegben, amelyet a következőképpen oldjunk fel az irodalomjegyzékben: W1 = *Lambrecht Miklós visszaemlékezése.* Online: <http://www.visszaemlekezesek.hu/visszaemlekezes-reszlet/1956-96> [2015. 10. 08.]

A három sornál hosszabb idézeteket, kérjük, behúzással emeljék ki, és külön bekezdésben helyezték el. A kiegészítő jegyzetek a lábjegyzetbe kerüljenek el (ne végjegyzetbe), ezek számát korlátozzák a szükséges minimumra.

A kiemelést a szövegben a kurzív szedés jelöli. Kérjük, a kiemeléssel is visszafogottan éljenek.

Köszönjük együttműködésüket!

A Századvég folyóirat szerkesztősége

PETTINGER-SZALMA VENDEL (1988, Budapest) az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Modernkori Magyarország Doktori Programjának hallgatója. Történelem alapszakos, illetve történelem-filozófia tanári mesterszakos diplomáját az ELTE bölcsészkarán szerezte. Kutatási területe a dualizmus kori egyház- és társadalomtörténet, valamint Zimándy Ignác antiszemita politikus-plébános élete. *Egy hajdanvolt német település a főváros árnyékában* (Eine ehemals deutsche Ortschaft im Schatten der Hauptstadt) és *Nézőpontok* címmel két tanulmánykötetet jelentetett meg társszerkesztőként, valamint tagja a *Történelemtanítás* online történelemdidaktikai folyóirat szerkesztőségének.

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM (1985, Pécs) történész. A Pécsi Tudományegyetemen szerzett történelem-pedagógia szakos diplomát 2011-ben, jelenleg a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola doktorjelöltje. 2009-2011 között a PTE BTK Újkortörténeti Tanszék demonstrátora. 2014-től a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos segédmunkatársa. Kutatási területe Magyarország és Ausztria dualizmus kori politikátörténete, készülő PhD-disszertációjának témája Széll Kálmán politikai pályája.

SIVADÓ ÁKOS (1984, Nyíregyháza) az MTA BTK Filozófiai Intézetének poszt-doktori kutatója. Kutatási területe a társadalomtudományok filozófiája, valamint a koramodern brit „proto-társadalomtudományok” történeti episztemológiája. Legutóbbi írásai a kulturális antropológia ontológiai fordulatával, valamint Sir William Petty fiziológiai és anatómiai tevékenységének társadalomtudományos implikációival foglalkoznak.

VÖRÖS KATALIN (1985, Győr) a Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszékének egyetemi tanársegédje. Tanulmányait a Pécsi Tudományegyetemen, magyar-történelem szakon végezte, jelenleg a PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola doktorjelöltje. 2016-ban elnyerte az Új Nemzeti Kiválóság Program Doktorjelölti Kutatói Ösztöndíját. Kutatási területe a 19-20. századi neveléstörténet, készülő doktori disszertációjának témája a modern középfokú iparoktatás kialakulása és működéstörténete a dualizmus kori Magyarországon.

9770237152008

TANULMÁNYOK

KENYERES ZOLTÁN

Árnyékok nélkül

ANKA LÁSZLÓ

Apponyi Albert képviselővé választása 1896-ban

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

A Széll-csend testközelből

CSIBI NORBERT

A „társulás nyújtotta erő” jobb kihasználása érdekében

VÖRÖS KATALIN

Az iparoktatás külföldön

RECENZÍÓ

SIVADÓ ÁKOS

A diszkurzivitás szűk körei

PETTINGER-SZALMA VENDEL

Történelmi tabló Magyarország vezérigazgatójáról

Ára: 1000 Ft